

1

*Miniszteriális iratok a háborús román kivándorlás tárgyában*¹

A

1914 júl. 25

Köllő Ignác Maros-Torda megyei alispán jelentése Sándor János belügyminiszterhez, válaszul annak a román vidékeken folyó kivándorlás korlátozását célzó leiratára

BM eln. 1914–26 (9961/4533)
(Gépirásos másolat)

Maros-Torda vármegye alispánjától.

Szám: 60–1914 res. alisp.

Másolat.

Belügyminiszter Úrnak

Budapest.

4533–914 eln. sz. rendeletére hivatkozással² a főszolgabírák és Szászrégen város polgármesteréhez intézett 60–914. számú rendeletemet midőn felterjesztem, jelentem, hogy az 1914 év folyamán közel 2%-[k]al növekedett a Romániába útlevéllel kivándorlók száma.

Jelentem, hogy ez év folyamán 6. 10. 14 és 46 számok alatt intézkedéseket tettem a kivándorlásra csábítás megakadályozása céljából, de ez ideig a kivándorlási ügynököket kideríteni nem sikerült.

¹ Az elsődlegesen gazdasági-társadalmi bajok által megindított kivándorlás nem egyformán érintette az ország egyes etnikumait, így a századfordulótól a kivándorlással szembeni kormánypolitika összekapcsolódott a nemzetiségi kérdéssel is. A kormányzat igyekezett korlátozni a kivándorlást, különösen a kivándorlásra csábító ügynökök tevékenységét, egyes esetekben azonban vélt magyar nemzeti érdekekre hivatkozva nem gátolta a nem-magyarok amerikai kivándorlását. (L. Iratok III. köt. 7., 58. sz. irat.) Az erdélyi részekben a századvégtől megerősödött a székelyek – jobbára időlegesen szánt – kivándorlása Romániába, s hasonlóképpen erősödött a románok kivándorlása is. – Súlyosabbá vált a helyzet a világháborút közvetlenül megelőző években, amikor az erdélyi részekben is megnövekedett az Amerikába irányuló kivándorlás, mivel az oda távozók visszatérésére alig lehetett számítani, másrészt a sorkötelesek távozása sértette a haderő érdekeit is. – Az itt közölt iratok a világháború kitörésekor fennálló helyzetet tükrözik, jelzik a különböző vidékek román lakosságának egymástól sokban eltérő kivándorlási magatartását, egyben egyes magyar hatóságoknak a román lakosság politikai viselkedésével szembeni túlzott bizalmatlanságát (különösen A irat), ill. más megyei tisztviselők tárgyilagosságra törekvő helyzetmegítélését (C, D, F iratok).

² A hivatkozott bizalmas belügyminiszteri körlevél „a románlakta vidékeken folyó kivándorlásra csábításnak”, a kivándorlási ügynökök működésének megakadályozását rendelte el, egyben a Romániába mezei munkára menők útleveleinek kiadásánál „a legszigorúbb elbírálást” írta elő. [Lelőhelye: OLBM eln. 1914–26(9961/4533) 1914. júl. 18. Gépelt másolat.]

Bejelentem Nagyméltóságodnak azt is, hogy a 2-ik balkán háború befejezése óta a román anyanyelvű honpolgárok nemzeti önérzete veszedelmesen megnőtt. Képviselő testületben és nyilvános helyeken papok és tanítók nyíltan merik hirdetni magyar és magyar állam ellenes érzelmeiket nem csak, de fenyegetések is napirenden vannak.

Közgazdasági és culturalis címek alatt összejöveteleket rendeznek, intézményeket alapítanak (ilyen pl. Idecspatak^{*} egy központi oláh bank vezetése mellett hitelszövetkezet alakítása, különböző román községekben felolvasások rendezése – pl. Mezőrűcsön^{**} augusztus 2-ra kitűzve), amely alkalmakkor nem a szokásos és természetes módon a közeli vidék, hanem a legtávolabbi részek is képviselve vannak. Az ily alkalmaknak az ügynevezett hivatalos részét ellenőrizzük és őriztetjük a lehetőség határai között, de az ezután következő, a fehér asztal és a magán lakásokban történő összejöveteleket alkalmas személyek és eszközök hiányában ellenőrizni lehetetlen, anélkül, hogy mindenféle és külföldi bírálatoknak is ki ne legyünk téve.

Kötelesség-szerűen jelentem Nagyméltóságodnak, hogy a román-ajkú honpolgároknál a talaj annyira elő van készítve, hogy egy háború esetén bőven fognak kinőni abból a haza ellenes mindennapi cselekedetek és zalatnai vérfürdők³ is – ha csak kellő óvintézkedéseket nem fogatosítunk. Különösen szükségesnek találom, hogy háború esetén a román ajkúak által lakott községekben, ahol aránytalanul kevesebb magyar család lakik, kellő karhatalom helyeztessék el, hogy a csendőrség állományában levő román ajkú csendőrök haladéktalanul kicseréltesse.

Felkérem^{***} Nagyméltóságod figyelmét azon szomorú állapotra, hogy Romániával határos vonalunk határ védelme a legminimálisabb követelményeknek sem felel meg.

Ez az oka annak, hogy honvédelmi Miniszter Úrhoz felterjesztett kimutatásnak statisztikai adatai után is, bár a folyó évben is az I-ső korosztályunkból pl. a marosi felső járás román ajkú községeiből 130 állítás köteles volt és van távol, akiknek 80%-a Romániába útleveél nélkül szökött át, – még sem áll módjában a közigazgatási hatóságoknak oly intézkedéseket tenni, amelyek a veszélyes lehetőségeknek útját vágthatják. Itt csak a kormányhatóság tehet megfelelő intézkedéseket, mert enélkül az alárendelt hatóságoknak nincs törvényes alapjuk megfelelő intézkedéseket tenni.

Bejelentem Nagyméltóságodnak, hogy e vármegye mezőszéki részén lakó magyarok panaszkodnak helyzetüknek kétségbeejtő voltáról, ahol egy-egy őr oly messze van az egyes községektől, hogy személy és vagyon biztonságuk teljesen ki van szolgáltatva az ellenséges érzületű idegen ajkúaknak.

Megbízható forrásból kapok értesítést arról, hogy párhét előtt Mezőbándon mintegy 30 oláh pap gyűlt össze különböző vármegyékből, és nap nap után jelentik, hogy a balai, majosi, mezentannai, mezőcsávási, szabadi, bazédi, rűcsi és mezőbándi⁴ oláh papok éjjelenként jönnek össze és tartanak fenn érintkezéseket. Ezen adatok alapján a csendőr szárnyparancsnokságnál intézkedést tettem.

A főszolgabíráktól beérkező jelentések alapján jelentésemet meg fogom tenni.

Marosvásárhely, 1914. július hó 25-én.

Köllő s. k. alispán

³ Utalás az 1849. tavaszi érchegységi tragédiára, amikor a román népfelkelők Zalatna városát s az ottani magyarok jelentős részét elpusztították.

⁴ A felsorolt Maros-Torda megyei községek helyesen a következők: Bala (Băla), Mája (Maia), Marosszentanna (Sântana-de-Mureș), Mezőcsávás (Ceuașul-de-Câmpie), Szabéd (Săbed), Bazéd (Bozed), Mezőrűcs (Râciu), Mezőbánd (Band).

* Idecspatak (Idicel) Maros-Torda m.

** Mezőrűcs (Râciu) Maros-Torda m.

*** É. felhívom.

B

1914 aug. 1

*Gr. Mikes Zsigmond Brassó vármegyei főispán jelentése Sándor János belügyminiszterhez
„a románlakta vidékeken folyó kivándorlásra csábítás” tárgyában*

B M eln. 1914–26 (9961/4533)

(Gépelte eredeti irat)

Szám: 80/1914 res.

Brassóvármegye főispánja

Bizalmas!

Kizárólag saját kezéhez!

A válaszirat alapjául szolgáló jelentés, megkeresés,
rendelet stb. száma 4533/914 eln.

Tárgy: A románlakta vidékeken folyó kivándorlásra csábítás

M. Kir. Belügyminiszter Úr!

Budapest.

Jelentem, hogy a cs. és kir. 12. hadtestparancsnokságnak fenti tárgyban június hóban hozzám intézett átiratát haladéktalanul a vármegye alispánjának adtam ki, az ügyállás bizalmas és feltűnés nélkül leendő megvizsgálása végett.

Az alispánnak július hó 21-én kelt jelentése szerint Brassóvármegye területén a szokottnál nagyobb arányú kivándorlási mozgalom a folyó évben sem észlelhető.

Igaz ugyan, hogy a kért és adott külföldi útlevelek száma a megelőző évekhez képest emelkedett, de az természetes következménye a múlt évben a védköteles korban álló személyekkel szemben fennállott tilalomnak, valamint a nagymérvű gazdasági depressiónak, mely talán éppen a mi megyénkben volt leginkább érezhető.

Brassó vármegye munkásnépéhez tartozó egyének rendszerint családjuk hátrahagyásával mennek át Romániába időszaki munkakeresés céljából, ahonnan előbb-utóbb visszatérnek hazájukba családjukhoz. Ritkán fordul elő eset, hogy az illető vissza ne térjen.

Ez főképpen a községi lakosságra vonatkozik.

Nehezebb a megfigyelés a városi lakoságnál. Az ipari munkások közül a folyó évben sokan csak azért mentek ki – ugyancsak családjuk hátrahagyásával – Romániába, mivel itt az általános gazdasági pangásnál fogva egyáltalán nem találtak munkát. Visszatérésük arányáról annak idején a rendőrkapitány közvetlen megfigyelése alapján jelentést fogok tenni.

Brassó, 1914 évi augusztus hó 1-én.

Gr. Mikes Zsigmond s. k.
főispán

C

1914 szept. 12

*Gr. Bethlen Ödön kormánybiztosnak, Kolozs vármegye és Kolozsvár város főispánjának jelentése
Sándor János belügyminiszterhez, válaszul annak a románlakta megyékben észlelt kivándorlás
tárgyában az érintett megyei és városi törvényhatóságokhoz intézett leiratára, 1 melléklettel*

BM eln. 1914–26 (9961/4533)

(Gévelt eredeti irat)

Kolozsvármegye és Kolozsvár szab. kir. város főispánjától
2/914. korb. sz.

Nagyméltóságú m. kir. Belügyminiszter Úr!

Hivatkozással Nagyméltóságodnak 4533–914. eln. sz. rendeletére jelentem, hogy a cs. és kir. 12. hadtestparancsnokságnak folyó 1914 évi június hó 14-én 766 eln. sz. a. hozzám intézett megkeresésére 2–914. korb. sz. a. f. évi július hó 25-én valamennyi körjegyzőhöz intézett rendeletemben a kivándorlási ügynöki működés ellenőrzése és megakadályozása, továbbá az útlevelek kiállításánál körültekintő eljárás iránt intézkedtem.

Egyúttal adatokat kívántam be a körjegyzőktől az 1913 és 1914 években Romániába és Amerikába történt ki és bevándorlásról, mely adatokat összesítő kimutatás egy példányát idezárva felterjesztek, egy példányát egyidejűleg a cs. és kir. 12. hadtestparancsnokságnak megküldök.

Kolozsvár, 1914. szeptember 5.

Bethlen s. k.
kormánybiztos.

Melléklet:

1914 szept. 5

Gr. Bethlen Ödön kormánybiztos, Kolozs vármegye és Kolozsvár város főispánja jelentéséhez mellékelte kimutatás a „Kolozs vármegye területéről 1913–14. évben Romániába és Amerikába kivándorolt és onnan visszatért egyénekről”

BM. eln. 1914–26 (9961/4533)

(Gépelte másolat)

Járás	Kivándorolt				Bevándorolt			
	1913. évben		1914. évben		1913. évben		1914. évben	
	Romániába	Amerikába	Romániába	Amerikába	Romániából	Amerikából	Romániából	Amerikából
1. B. Hunyad	232	83	358	26	147	–	90	1
2. Hídalmás	7	48	85	69	–	–	17	10
3. Gyalu	5	4	7	31	–	–	3	2
4. Kolozsvári	98	29	302	92	46	26	91	7
5. Nádasmenti	2	–	9	2	–	–	1	1
6. Mócsi	17	4	107	10	10	–	50	2
7. Tekei	178	165	324	84	24	7	47	37
8. M. Örményesi	75	11	73	19	1	–	13	–
9. N. Sármás	61	8	65	16	11	34	9	11
10. Kolozs r. t. város	–	–	5	3	–	–	1	–
Összesen	675	853	1335	358	239	67	322	71

Kolozsvár, 1914. szeptember 5.

Bethlen s. k. kormánybiztos

D

1914 szept. 6

Belle Sándor Fogaras megyei alispán jelentése Sándor János belügyminiszterhez, válaszul annak a románlakta megyékben észlelt kivándorlás tárgyában az érintett megyei és városi törvényhatóságokhoz intézett leiratára

BM eln. 1914–26 (9961/4533)

(Gépelte eredeti irat)

Szám: 84/1914 alisp. eln.

Fogarasvármegye alispánja.

A válaszirat alapjául szolgáló rendelet

száma: 4533/914. Eln.

Tárgy: Románlakta vidékeken folyó kivándorlásra csábítás.

M. kir. Belügyminiszter Úr!

Fentírt ügyben kiadott fenti számú rendelet folytán tisztelettel jelentem, hogy a vármegye területén kivándorlási ügynökök működése, hogy a lakosságot Romániába vagy Románián keresztül Constanácán át Északamerikai Egyesült Államokba való kivándorlásra csábítsák – nem észleltetett.

Előfordult ugyan többször az elmúlt 1913. év folyamán, hogy a vármegye területéről távoztak el egyének mellékutakon Romániába útlevél nélkül és azon úton többen kivándoroltak Amerikába, de ezen távozás illetőleg kivándorlás – puhatolás szerint – nem titkos kivándorlási ügynökök működése folytán történt meg, hanem főleg azon okból, hogy a múlt évben a védköteles korban álló férfi személyeknek a kivándorlás be volt tiltva és a fegyveres erő kötelékébe tartozó egyének részére az útlevél kiadás általában be volt szüntetve.

Így azok, kik a fennállott tilalom dacára is kivándorlási engedély és illetőleg útlevél nélkül akartak az országból eltávozni, erre a havasokon át Romániába vezető sok és nehezen őrizhető ösvényeket önszántukból használtak, csábító ügynök közreműködése nélkül.

Arra vonatkozólag pedig, hogy az 1914 év folyamán sokkal több útlevéllel ellátott egyén távozott el, mint máskor Romániába mezei munkára és hogy ezek közül többen állandóan szándékoznak ott megtelepedni, tisztelettel jelentem, hogy a beszerzett adatok szerint az 1914 évben mostanig eltávozott a vármegye területéről Romániába összesen 2982 egyén 1585 férfi és 1397 nő. Ezek közül visszatért 2263 egyén és még vissza nem tért 719 egyén és pedig: 362 férfi és 357 nő.

Ezen szám nem sokkal haladja túl a közvetlen előző években Romániába távozottak számát, miután az erről vezetett statisztikai nyilvántartás szerint az 1910 évben eltávozott 3137 egyén, visszajött 2732 és ottmaradt 405 egyén; 167 férfi és 238 nő.

1911 évben eltávozott 3954 egyén, visszajött 3666 és ottmaradt 298 egyén; 146 férfi és 152 nő.

1912 évben eltávozott 4110 egyén, visszatért 3747 és ottmaradt 363 egyén; 222 férfi és 141 nő.

1913 évben eltávozott 2981 egyén, visszatért 2431 és ottmaradt 550 egyén; 267 férfi és 283 nő.

Ezen adatokból tehát kitűnik, hogy a folyó évben sem távozott el illetőleg nem maradt távol sokkal több egyén, mint más években.

A mutatkozó többlet pedig abban leli okát, hogy az elmúlt két év rossz termése, valamint az akkor egyidejűleg uralkodott és mostanig tartó kedvezőtlen pénzügyi helyzet és a hitelügyi állapotok rosszabbodása következtében, nemkülönben a kereskedelem és iparnak pangása, mint pedig a munkaalkalom és egyéb kereseti források hiánya miatt a lakosság nagy része ínségbe jutott és így kénytelen volt az életfenntartáshoz szükséges kereset megszerzése céljából nagyobb számban mint máskor időszaki mezei munkára Romániába távozni, de a munka bevégeztével a legtöbben visszatértek és csak olyanok maradtak vissza, akiknek sikerült valami állandó alkalmazást nyerni, az olyanok pedig

rendesen szokták az útleveleiket az illető külképviseleti hatóságok útján megújítani, tehát azokat nem lehet Romániába állandóan megtelepedetteknek tekinteni.

Fogaras 1914 évi szeptember hó 12-én.

Belle Sándor s. k.
alispán.

E

1914 nov. 26

Waldbaum Frigyes, Szeben megye főispánja, szász comes és kormánybiztos jelentése Sándor János belügyminiszterhez, válaszul annak a románlakta megyékhez és városi törvényhatóságokhoz a román kivándorlás tárgyában intézett köriratára

BM eln. 1914–26 (9961/4533)
(Gépírásos irat)

Sz. 460 res./1914.

főisp.

Tárgy: A románlakta vidékeken folyó
kivándorlásra csábítás.

A válaszirat alapjául szolgáló rendelet,
megkeresés, jelentés kelte és száma: 5288 eln.

M. kir. Belügyminiszter Úr!

A csász. és kir. 12. hadtestparancsnokság által kívánt adatokat még folyó évi július hó 1-én bocsátottam rendelkezésére.

Ezen adatok szerint a folyó évi kivándorlás a múlt évihez hasonlítva tényleg sokkal nagyobb volt, amennyiben az 1914. évi január 1-étől május hó végéig kiállított útlevelek száma 1362-vel meghaladta az 1913. év hason szakában kiállított útlevelek számát. Az is tény, hogy a Romániába kiment munkások jelentékeny száma már huzamosabb idő óta tartózkodik ott, és nincsen kizárva, hogy azok Romániában végleg letelepednek.

Ezen sajnálatos körülmény nézetem szerint kizárólag annak a következménye, hogy az utolsó két-három évben a sok elemi csapás folytán úgy a kisbirtokosok, mint a mezei munkások nem tudtak elegendő keresethez jutni.

A tett puhatólások szerint Szeben vármegye területén kivándorlási ügynökök működése nem volt megállapítható.

Végül jelentem, hogy a háború kitörése óta az útlevelek kiállításának megszüntetése folytán semmi adat nem áll rendelkezésemre, de tudomásom szerint elég jelentékeny számban történnek átszökések Romániába, ami nem történhetik meg a határszéli községek lakosságának közreműködése nélkül, mert csak ezek ismerik a havasokon át vezető ösvényeket.

E tekintetben már ismételtlen intézkedtem, és sikerült is a határszéli rendőrkapitányságnak több esetben a tetteseket kipuhatolni, akiknek megbüntetése iránt minden egyes esetben az intézkedés megtétett.

Nagyszeben, 1914. évi november hó 26-án.

Waldbaum s. k.
főispán és szászispán kormánybiztos.

F

1914 nov. 30

Fabritius Lajos, Sieben megye alispánja jelentése Sándor János belügyminiszterhez a háborús román nemzetiségi kivándorlás tárgyában

BM eln. 1914–26 (9961/4533)
(Gévelt másolat)

Szebenvármegye alispánjától.

Szám: 31/914. eln.

Rendelet száma 5288/914. eln.

Tárgy: A románlakta vidékeken folyó kivándorlásra csábítás.

M. kir. Belügyminiszter Úr!

A beérkezett jelentések szerint kivándorlása csábító ügynökök működése a vármegye területén nem volt észlelhető.

Az I. fokú hatóságok a kiadott 4533 számú rendelet értelmében kellően utasítva lettek úgy az 59573/913. B.M. számú rendeletre mint az ügynöki működés megakadályozása iránt.

A nagydisznódi járás főszolgabírójának jelentése szerint előfordult azonban, hogy különösen védköteles egyének Románián és Constantán át útlevél nélkül Amerikába kivándoroltak.

Ezek az egyének itten a fogarasi havasokon át rejtett ösvényeken mennek és Romániában azután kivándorlási ügynökökhez fordulnak. Ezen útirányt főleg azért választották, hogy a törvényben követelt biztosítékot be ne fizessék.

1914 évben tényleg több egyén kért útlevelet Romániába mint a múlt években, ennek az oka abban rejlik, hogy az utolsó években igen rossz termések voltak és hogy az állatállomány különösen a juhállomány a mételykór következtében jelentékenyen csökkent, az ha ezek egy vagy több évekre is kértek útlevelet, mégis kevesen mentek ki azzal a szándékkal, hogy ott letelepedjenek.

Habár általában a folyó évben több Romániába szóló útlevél lett kiállítva mint előbbi években, még sem lehet mondani, hogy az illető egyének mind ottan telepednek le, hanem a legnagyobb része egy két év múlva visszatér.

Nagyszeben, 1914 évi november hó 30-án

Fabritius Lajos s. k.
alispán.

G

1914 dec. 2

Gr. Bethlen Balázs Beszterce-Naszód vármegyei főispán jelentése Sándor János belügyminiszterhez, válaszul annak a románlakta megyékben észlelt kivándorlás tárgyában az érintett megyei és városi törvényhatóságokhoz intézett leiratára, 1 melléklettel

BM eln. 1914–26(9961/4533)

(Gépelte eredeti irat)

Beszterce-Naszód vármegye főispánja

Bizalmas

849/1914. főisp. szám

Tárgy: Románlakta vidékeken folyó kivándorlásra csábítás.

Kegyelmes Uram!

Sürgetésére jelentem, hogy hivatali elődöm a nagyszebeni hadtestparancsnokság szóbanforgó rendeletére az I. fokú hatóságoknak bizonyos adatok kimutatásszerű bejelentését rendelte el, melynek eredményét összefoglalván a csatolt kimutatást terjesztem fel Nagyméltóságodhoz.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Beszterce, 1914. évi december hó 2-án

Gr. Bethlen s. k.
főispán

Melléklet:

1914 dec. 2

*Beszterce-Naszód megye törvényhatóságának bizalmas kimutatása a megye területéről az 1912–1914. években
Romániába kivándoroltakról*

BM. eln. 1914–26 (9961/4533)

Kézírásos táblázat)

Kimutatás az 1912., 1913. és 1914. évben Beszterce-Naszód vármegye területéről Romániába kivándoroltakról

Folyószám	A járás neve	Év	Hány egyén ment ki Romániába útlevelel?	Hány távozott el útlevelel nélkül?	Az eltávozottak közül hányan tértek vissza?	Mennyi azoknak a száma, akik már hosszabb idő óta Romániában laknak?	A Romániába távozottak között hány		
							férfi	nő	had-köteles
1.	Jád	1912	41	–	30	41	348	301	15
		1913	202	–	127				
		1914	406	4	144				
2.	Besenyő	1912	47	–	35	–	342	106	37
		1913	113	–	52				
		1914	288	–	61				
3.	Radna	1912	20	32	33	34	233	26	15
		1913	15	23	25				
		1914	89	40	67				
4.	Naszód	1912	26	2	24	25	151	41	47
		1913	80	4	67				
		1914	122	–	83				
5.	Beszterce város	1912	31	–	14	22	98	109	–
		1913	83	–	33				
		1914	93	–	31				
Összesen:			1556	95	856	122	1172	583	114

Beszterce, 1914. december hó 2-án.

Gf. Bethlen s. k. főispán

H

1914 dec. 11

*Szabó Sándor Máramaros megyei alispán jelentése Sándor János belügyminiszterhez,
válaszul annak a román nemzetiségi vidékeken jelentkező kivándorlás tárgyában küldött leiratára*

BM eln. 1915–26(214/62)

(Gépelte másolat)

438. eln. szám.

Máramaros vármegye alispánja

Tárgy: A román lakta vidéken kivándorlásra csábítás.

Nagyméltóságodnak folyó évi július hó 18-án 4533 szám alatt kelt nagybecsű rendeletére mély tisztelettel jelentem, hogy a folyó évben általam ez ideig 3348 külföldi útlevél adatott ki. A románok által lakott visói, izavölgyi, sugatagi és szigeti járásokból jelentkezettek közül Romániába 325, Északamerikába 347 egyén nyert külföldi útlevelet s a folyó évi 4533 számú B.M. rendelet kézhezvétele óta az eltávozás esetén a legszigorúbb bírálat tárgyává tétetnek.

Ez évben Romániába nem sok egyén ment ki Máramaros vármegyéből, erdei és mezei munkára, s nem észleltettek, hogy a román nyelvű lakosság körében kivándorlási ügynökök működnének.

Máramarosszigeten, 1914 évi december hó 11-én.

Szabó Sándor s. k.
alispán.

I

1914 dec. 30

*Betegh Miklós kormánybiztos Torda-Aranyos megyei főispán jelentése Sándor János belügy-
miniszterhez, válaszul annak a románlakta megyékben észlelt kivándorlás tárgyában
az érintett megyei és városi törvényhatóságokhoz intézett leiratára*

BM eln. 1914–26 (9961/4533)

(Kézírásos eredeti irat)

705 1914. szám.

Torda-Aranyos vármegye főispánjától.

Bizalmas!

A válaszirat alapjául szolgáló jelentés, megkeresés, rendelet stb.

száma: 4533 és 5288 eln.

Tárgy: A románlakta vidékeken folyó kivándorlásra csábítás.

Belügyminiszter Úrnak!

Tisztelettel jelentem Nagyméltóságodnak, hogy Torda-Aranyos vármegye területén a kivándorlás a folyó évben nemcsak hogy nem emelkedett, hanem jelentékenyen csökkent. A cs. és kir. 12. hadtestparancsnokság 766 eln. számú átiratában említett mozgalom egyáltalában nem fordult elő, s a mozgósítás elrendelése után a Romániában tartózkodó megyebeli magyar honosok jelentékeny része (egyes beérkezett jelentések szerint 70–80 %) ide visszavándorolt.

A vármegye alispánja egyébként ugyanilyen értelemben jelentését Nagyméltóságodhoz már felterjesztette.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem nyilvánítását.

Torda, 1914. december 30.

Betegh s. k.
főispán.

2

*Iratok a háború kitörése után életbe léptetett különleges intézkedések
nemzetiségpolitikai vonatkozásairól*

A

1914 júl. 26

*Sándor János belügyminiszter körlevele az alispánokhoz a világháború küszöbön álló kitörése
alkalmából a közvéleményhez intézett kormányyszózzattal¹*

ŠOBA, Bratislava–Pž 13.351/1914
(Gévelt fogalmazvány)

A magyar királyi kormányzat a háborús bonyodalmak küszöbén a magyar nemzet áldozatkész szeretetére és férfias erejére utaló szövegét szíves tudomásul vétel végett megküldöm.

Budapest, 1914. július 26-án

Sándor János s. k.

Szerbia a Monarchiának higgadt, megfontolt jogos követeléseire mozgósítással válaszolt. Háborús bonyodalmak küszöbén állunk. Meg fogjuk mutatni, hogy csalódtak, akik vakmerő elbizakodottságukban azt hitték, hogy bátran sértegethetnek bennünket. Meg fogjuk mutatni, hogy fenyegetett érdekeinkért és becsületünkért habozás nélkül latba vetjük a nemzetnek és dicső hadseregünknek kipróbált erejét.

Olyan idők következnek reánk, amelyekben az egész magyar nemzet áldozatkész honszerelmére és őseitől öröklött férfias erényeire van szükség. A történelem mérlegére helyeztettünk. Most kell megmutatni, hogy ennek az országnak minden polgára utolsó csepp vérével kész a haza oltárára áldozni, s hogy a nemzet hazaszeretete, hűsége, kitartása, elszántsága győzelmesen kerül ki a válságos események tűzpróbájából. Mindenkinél hely kell állnia.

A kormány megtesz mindent az ország rendjének, nyugalmanak, a hazához hű polgárok élet- és vagyonbiztonságának oltalmára. A bizalom és megnyugtatás szavával fordul faj-, vallás és felekezeti különbség nélkül mindenkihez. Támaszt nyújt mindenkinél és segítséget vár mindenkitől. Segítséget az ország nem magyar ajkú polgáraitól is.

Az államnak minden körülmények közt lesz annyi ereje, hogy összemorzolja azokat, akik bűnös izgatók szavára hallgatva vétenének az állampolgári hűség kötelességei ellen. Csírájában fog elfojtani minden rendzavarást. De nagyon szomorú volna, ha ilyen kényszerrendszabályokra kerülne sor. Szomorú, mert megbélyegeznél, pellengérré állítaná azokat, akik a haza iránti hűségtől eltántorodtak, gyökerében támadná meg az irántuk érzett szeretet és bizalom áldást hozó érzéseit és hosszú időre tennél tönkre annak a nemzetiségnek a sorsát és jövőjét, amely a válság napjaiban az igaz útról eltévelyednék.

¹ Közvetlenül megküldött valamennyi vármegyei alispánnak, a főszolgabíráknak, polgármestereknek haladéktalan kifüggesztésre. Eredeti iktatószáma: 5.150/1914 BM eln. – Ugyanezen a napon Tisza István miniszterelnök a főispánokhoz intézett körlevelet a világháborús viszonyok közt követendő magatartásról. L. Iratok VI. köt. 298–299. l.

A bizalom, a szeretet, de egyúttal a komoly intelem szavával fordulunk a haza minden polgárához. Mindenek felett azokhoz, akiket állásuk vagy személyes befolyásuk polgártársaik természetes vezetőjévé avat.

A cselekvés órája ütött. Egy szebb, jobb, boldogabb jövő alapjait vethetik meg az áldozatkész hazafiúi hűség cselekedetei.

A magyar királyi kormány

B

[1914 júl.]

Gr. Tisza István miniszterelnök körlevél-tervezete a magyarországi szerb püspökökhöz a világháború kitörését megelőző napokban

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/282

(Gépelte fogalmazvány)

Conceptus.

Szerb püspökökhöz.

Méltóságos uram!

Azok a bűnös üzemek, amelyek a folyó évi június 28-iki gyalázatos merényletben érték el tetőpontjukat, valamint a szerb sajtónak és a szerb kormánynak ezen merénylet óta tanúsított magatartása is komoly helyzet elé állította a monarchiát, s hacsak az utolsó percben felül nem kerekedik Belgrádban a szomszéd államok iránti köteleességeknek helyes felismerése és a józan belátás, déli határainkon háborús bonyodalmakba fogunk sodortatni.

E háborút azon déli szomszédunk erőlteti reánk, akinek fajrokonai nagy számmal laknak hazánknak vele szomszédos vármegyéiben. Az a bűnös izgatás, amely leendő királyunk életét ontotta ki, hazánk ezen vidékeit sem kímélte meg. Tudatával bírok annak, hogy a nagyszerb propaganda kivetette hálóját a magyarországi szerbségre is. Nem kétlem, hogy ez a bűnös izgatás nem maradt egészen nyomtalanul. Csudával volna határos, ha magával nem ragadta volna az egyes megfontolatlanabb, megbízhatatlanabb elemeket. De él bennem a biztos remény, hogy a hazai szerbség nagy zöme tántoríthatatlan hűséggel ragaszkodik királyához és ahhoz a hazához, amelynek jó- és balsorsában immár 200 év óta osztozott, s amelynek anyagi jólétét, kulturális fejlődését és az egész világon páratlanul álló egyházi autonómiájában lefektetett szabadságait köszönheti.

Erre a hazafias szerbségre nagy és nemes hivatás vár a mai viszonyok között. Itt a pillanat, amelyben honfiúi erényeiről élő tanúbizonyságot tehet, de egyúttal a legnagyobb szolgálatot teheti a hazai szerbség ügyének is, mert az a magatartás, amelyet szerb polgártársaink a mai válságos időben tanúsítanak, hosszú időre irányadó lesz a hazai szerbség megítélésére és jövő fejlődésére nézve.

E kérdésben különös súllyal lép az egyház hivatása előtérbe. Az egyházé, amelynek már rendeltetésénél fogva is az egyetértés, a szeretet, a hűség, az alattvalói engedelmesség útján kell a gondjaira bízott nyáját vezetnie, de kétszerte a szerb egyháznak, amely az ide menekülő szerbséget befogadó magyar állam részéről annyi anyagi és erkölcsi jótéteményben részesült. Ütött a cselekvés órája a szerb papságra nézve és Méltóságodhoz, mint e papság egyik főpásztorához egész bizalommal

fordulok azzal a kéréssel, hogy állásának és egyéniségének súlyát egész erővel latba vetni s arról gondoskodni méltóztassék, hogy a szerb papság minden tagja híven teljesítse hazafiúi kötelességeit.¹

Bárminő rendzavarás, az állampolgári kötelességeknek bárminő megtagadása, a legszigorúbb megtorlást vonandja maga után. Azok, akik netalán vétenének az állampolgári hűség ellen, vérökkel fogják megfizetni merényletüket. Ezek a merényletek hosszú időre áthatják alá azt a bizalomteljes jóindulatot, amellyel a magyar nemzet a hazai szerbség iránt viseltetett, s a kiontott vér átka nemcsak az izgatók fejére, de azokra is száll, akik hivatott vezérei volnának a népnek, s a helyes irányban a kellő pillanatban teljes nyomatékkal fel nem emelték irányt adó szavukat.

Azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok tehát Méltóságodhoz, hogy egyházmegyéjének papságát és világi híveit hazafiúi kötelességükre a legünnepélyesebben és nyomatékosabban figyelmeztetni és fáradságot nem ismerő buzgalommal odahatni méltóztassék, hogy az itt-ott netalán felmerülő hazaáruló üzelmek megelőztessenek és ártalmatlanná tétessenek. Az a magatartás, amelyet ebben a kérdésben a szerb magas klérus s a vezetése alatt álló papság követni fog, döntő befolyással bírand a szerb egyház szervezetének problémájára is.

Igaz tisztelettel vagyok Méltóságod

őszinte híve
Tisza s. k.²

C

1914 júl. 28

Crauss Istvánnak, Nyitra vármegye főispánjának bizalmas körlevele a megye szlovák lakosságával szemben követendő magatartásról a világháborús viszonyok közt¹

ŠOBA, Nitra–ŽN Hl. ž. d. 306/1914. res.

(Gépelte eredeti irat)

306. szám

res. 1914.

Bizalmas!
Kizárólag saját kezéhez!

A beállott háborús viszonyok hatványozott tevékenységet kívánnak mindenkitől, első sorban azoktól, kik bizalmi közegei a kormánynak, hivatásos kötelességi viszonyban állanak s általában az állami és társadalmi élet egész mezején hivatott s egyszersmind kötelezett vezetői, irányítói a társadalom hazafias felfogásának, hangulatának és cselekvésének is. Ezek a tisztviselők.

Első feladat, hogy a közigazgatás rendes menete fel ne akadjon. Ellenkezőleg pontosabbnak, buzgóbbnak, minden jogos érdek iránt figyelmesebbnek kell a hivatalos szervek működésének lenni, mint máskor bármikor.

¹ A szerb püspökök közül elsőként Zmejanovics Gábor budai püspök tett közzé a Monarchia iránti lojalitásra felszólító Szózatot. – L. *A budai szerb püspök Szerbia ellen. Szerb püspöki szózat.* – Torontál 1914. júl. 17. (30.)

² E fogalmazványon gépirással.

¹ A főszolgabírákhoz, a városi polgármesterekhez és a megyei apparátus vezetőihez intézve.

Utalok e tekintetben közvetlenül ezelőtt kiadott rendeletemre,² melyben egyes fontos feladatok éjjel-nappal való megfeszített munkásság kötelességül vannak szabva; éber figyelem, gyanús egyének és tünetekre, a népeletre és hangulatra való gondos és lelkiismeretes ügyelet különösen feltétlen megkívántatnak.³

Második fontos feladat a nyugalomnak, a rendnek fenntartása, mely egyfelől a rendőrhatalóságok és közbiztonsági szolgálat fokozott éberségétől, másfelől a közhatalmat kezelő hatóságok nyugodt férfias, erélyes magatartásától függ, mely bizalmat és tiszteletet parancsol. Eréllyel, de egyszersmind eszélyel és tapintattal történjék minden intézkedés és minden irányítás.

Harmadszor és ez mindenek felett álló fontos kötelesség, úgy a járási, valamint a városi hatóságok fejeinél és a községi előjáróknál egyaránt, hogy a gondjaikra bízott népet és közönséget tudják kellőképp vezetni, gondolatirányát és hangulatát vezetni, a népet minden káros befolyástól óvni s tévutakra való elterelődéstől megőrizni.

Azon pillanatok egyikét éljük át, amelyeknek eseményei hosszú évtizedek sorsára fognak maradandó befolyást gyakorolni.

A magyar nemzet jövője attól függ, hogy győzelemmel és dicsőséggel állja ki ezen megpróbáltatást. Tudja-e az áldozatkész cselekvésben nyilvánvaló hazaszeretet mellett, amelyben bizonyára nincs hiány, azokat a férfias erényeket, a tisztviselői hivatalnoki kar különösen azon tisztviselői erényeket is gyakorolni, amelyek birtokában nyugodtan néz szembe háborús bonyodalmak kiszámíthatlan esélyeivel és ki-ki ott, ahová életviszonyai, de legkivált a közbizalom helyezte, megállja-e helyét. Mindenki kell, hogy kívánjon részt a közös honmentő munkából s azt lelkiismeretesen izzó hazafisággal nemes ambícióval teljesítse.

Különösen áll ez a mi vidékünk különleges viszonyai, a nem magyar ajkú lakosság között, az itt élő magyarságra nézve. Ennek kell most megmutatni intelligenciájánál, hazához való áldozatkész ragaszkodásánál fogva őt megillető suprematiát, vezető képességét és megmutatni azt, hogy valóban előretolt őre a nemzet ügyének s hogy rendelkezik az exponált állás sikeres betöltésének szellemi és erkölcsi kellékeivel.

Mentől izoláltabb helyzetben van, annál fölényesebben imponálóbban kell viselkednie. Idegesség, félelem – amire ma igazán semmi ok nincs – vak lármák okozta nyugtalanság, végtelen sokat árt a nemzeti ügynek és a honvédelem ügyének. Mi sem alapíthatja meg szilárdabban a nemzet tekintélyét ország-világ előtt, mintha a más népfajok közt elszórt magyarság rémhírek hatásának nem engedve, nem veszi el higgadságát, önuralmát.

Különös nyomatékkal gondjaikba kell ajánlanom és majd számon is kérem a nem magyar ajkú lakosság kezelését. Végtelenül fontos, hogy azok kellő ok nélkül ellenséges érzületet ne tapasztaljanak, a magyarság és a hatósági közegek részéről, de ne is lássanak félelmet vagy határozatlanságot. Ahol szükséges, mutatni kell az erőt, a komoly szilárd elhatározást, látni kell, hogy a törvénynek feltétlen uralma van, a törvényes eljárás ellen hiába való volna minden próbálkozás s az első esetben, ha egyesek vagy csoportok részéről bűncselekmények történnének, nyomon kell azokat követni a példás megtorlásnak. De a legnagyobb gondot arra kell fordítani, hogy a megtorlás a bűnösöket és csakis azokat érje utól. Annak az éber figyelemnek, amelyet minden irányban ki kell fejtenünk, nem szabad bántó tünetekben nyilvánulnia olyanokkal szemben, akik erre még nem adtak okot.

² A nyitrai főispán 1914. júl. 27-én kelt 298 és 299.sz./res. 1914. sz. körlevele az 1912. évi LXIII. tc. tanulmányozása mellett és a belügyminisztérium által elrendelt óvintézkedéseken kívül az alábbi nemzetiségi vonatkozású utasításokat tartalmazza: a „rendőrhatalóságok területén működő szláv jellegű egyesületek működése a legszigorúbb felügyelet alatt tartandó. – Hason jellegű pénzüzetek, kereskedelmi társulatok stb. fokozatos ellenőrzés alá veendő. Politikai jellegű népgyűlések, felvonulások, körmenetek tartása – hacsak azok kétségtelenül nem hazafiasak és az állam és kivált a honvédelem érdekében vannak, semmi esetre sem engedélyezendő. – Különös figyelem fordítandó különösen szláv jellegű gyülekezések, összejövetelekre stb., még magán házakban is.”

³ Az eredetiben nyilvánvaló elírás („megkívántatóságok”).

Amint írásban, felszólalásaimban sokszor hangoztattam, szoros kötelességül tekintendő a néppel s különösen a tót néppel való állandó rokonszenves érintkezés, ez nemcsak a hatósági szerveknek, hanem az egész magyar társadalomnak eminens feladatát kell hogy képezze. Igyekeznünk kell a gondjainkra bízott és felvállalt tót nép bizalmát megnyerni és biztosítani és megértetni vele, hogy itt a pillanat, amelyben a magyarság rokonszenvét, bizalmát, jóakarató érdeklődését, segítő támogatását kiérdemelheti és a köztünk levő jóviszony biztos alapjait rakhatja le. Most kell a magyarságnak megmutatni minden vonatkozásban, hogy valóban uralkodó faj, mely kormányozni, imponálni és vonzerőt gyakorolni tud.

Adjanak meg a népnek minden megnyugtatót, hogy az államhatalom mindent elkövet a nép teljes személyi és vagyoni biztonsága érdekében; hassanak felvilágosítólag és megnyugtatólag különösen az irányban, hogy ne féltse gyümölcsözőleg elhelyezett pénzbeli megtakarításait, ne rohanja meg a pénzüzeteket s különösen a postatakarékpénztárakat, bízzék meg azok teljesítményi képességében.

Gondos tanulmány tárgyává teendők a sajtóra vonatkozó szakaszai a rendkívüli intézkedéseket tartalmazó törvénynek és a vonatkozó rendeleteknek és ügyelniük kell szigorúan a hatósági közegeknek arra, hogy akár gonosz tendenciákból, akár egyszerű szenzatio hajhászatból ne izgathassa a sajtó nyugtalanító híresztelésekkel a közvéleményt.

Azzal a felhívással fordulok az összes hatósági közegekhez ebben a súlyos helyzetben és szerfelett komoly időkben, hogy úgy az itt kifejtett irányelvek szerint, valamint minden más vonatkozásban is a legnemesebb ambícióval és a teljes erő megfeszítésével szolgálja kiki a haza, a monarchia szent érdekeit.

A néphangulatról, a vidék különleges viszonyairól ezen vonatkozásokban rövid időn belül tüzetes jelentést várok. Szívesen veszek minden közvetlen szóbeli közlést, úgy nappal, valamint a késő esti órákban.

Ebbeli intézvénnyem szigorúan bizalmasnak tekintendő.

Nyitra, 1914. évi július hó 28-án.

Crauss István s. k.
főispán

D

1914 dec. 2

5735/1914. M.E. számú rendelet a háború esetére szóló kivételes intézkedésekről szóló rendeletek hatályának kiterjesztéséről¹

A háború esetére szóló kivételes intézkedések tárgyában a Budapesti Közlöny 1914. évi július hó 26-iki 170. számában felsorolt és az említett számhoz mellékletképpen csatolt egyes rendeletek hatálya² az 1912: LXIII. t.-c.-ben nyert felhatalmazás alapján a következőképpen terjesztetik ki:

1. Egyes városokban a csendőrség igénybevételéről szóló 5.469/1914. M.E. és 5.110/1914. B.M. eln. számú rendeletek hatálya kiterjed Magyarország összes többi törvényhatósági joggal felruházott városaira is.

2. A törvényhatósági és községi szabályrendeletek rendőri természetű rendelkezéseinek felfüggesztéséről szóló 5.470/1914. M.E. számú rendelet hatálya kiterjed Magyarország összes többi vármegyének és törvényhatósági joggal felruházott városainak területére is.

3. Az útlevélkiállítás jogának a belügyminiszter, illetőleg a bán hatáskörébe utalásáról szóló 5.473/1914. M.E. számú rendelet hatálya a magyar szent korona országainak egész területére kiterjed.

4. A bejelentési kötelezettségnek belföldiekre való kiterjesztéséről szóló 5.475/1914. M.E. számú rendelet hatálya kiterjed Magyarország összes többi vármegyének és törvényhatósági joggal felruházott városainak területére is.

A bejelentési kötelezettségnek teljesítéséről a m. kir. belügyminiszter 5.112/1914. B.M. eln. számú rendelete rendelkezik.

5. A fegyverek stb. tartásának korlátozásáról szóló 5.476/1914 M.E. számú rendelet hatálya kiterjed Magyarország összes többi vármegyének és törvényhatósági joggal felruházott városainak területére is.

6. Az egyesületi jog korlátozásáról szóló 5.479/1914. M.E. számú rendelet hatálya kiterjed Magyarország összes többi vármegyének és törvényhatósági joggal felruházott városainak területére is.

7. A közigazgatási hatósági ellenőrzés alatt nem álló kereskedelmi társaságok vagy külön törvények alapján létesült társulatok, pénztárak stb. rendőrhatalósági ellenőrzéséről szóló 5.480/1914. M.E. számú rendelet hatálya a magyar szent korona országainak egész területére kiterjed.

Az ellenőrzés szabályozásáról az 5.113/1914. B.M. eln. számú rendelet rendelkezik.

8. A gyülekezési jog korlátozásáról szóló 5.481/1914. M.E. számú rendelet hatálya kiterjed Magyarország többi vármegyének és törvényhatósági joggal felruházott városainak területére is.

9. Egyes bűncselekményeknek az esküdtbíróóság hatásköréből a kir. törvényszék hatáskörébe utalásáról szóló 5.486/1914 M.E. számú rendelet hatálya a nyitrai, trencsényi, besztercebányai, rózsahelyi, löcsei, eperjesi, kassai, sátoraljaújhelyi, beregszászi és máramarosszigeti kir. törvényszékek területére is kiterjed.

10. Az esküdtbíróóságok működésének egyes kir. törvényszékeknél felfüggesztéséről szóló 5.487/1914. M.E. számú rendelet hatálya a nyitrai, trencsényi, besztercebányai, rózsahelyi, löcsei, eperjesi, kassai, sátoraljaújhelyi, beregszászi és máramarosszigeti kir. törvényszékek területére is kiterjed.

¹ A közölt rendelet eredeti címe és lelőhelye: A m. kir. minisztériumnak és az egyes minisztereknek 1914. évi 5735. M.E. számú rendelete a háború esetére szóló kivételes intézkedések tárgyában kiadott rendeletek hatályának kiterjesztéséről. – Magyarországi Rendeletek Tára 1914. II. köt. 1448–50. l.

² Lásd: a 6.082/1914. M.E. sz. rendelet is, Magy. Rend. Tára 1914. évf., 1473. l. (A rendelet jegyzete.)

Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, VII. 1914–1916.

11. A gyorsított bünvádi eljárás szabályainak életbeléptetéséről szóló 5.488/1914. M.E. számú rendelet hatálya a nyitrai, trencsényi, besztercebányai, rózsahegy, lőcsei, eperjesi, kassai, sátoraljaújhelyi, beregszászi és máramarosszigeti kir. törvényszékek területére is kiterjed.

A gyorsított bünvádi eljárás szabályairól a m. kir. igazságügyminiszternek 12.002/1914. I.M.E. számú rendelete³ rendelkezik.

12. A polgári büntető bíraskodás alá tartozó egyéneknek a honvéd büntetőbíráskodás alá helyezéséről szóló és a m. kir. igazságügyminiszter 12.003/1914. I.M.E. számú rendeletével kihirdetett 5.491/1914 M.E. számú rendelet⁴ hatálya a magyar szent korona országainak egész területére kiterjed.

Ez a rendelet kihirdetése napján lép hatályba.

Budapesten, 1914. évi augusztus hó 1-én.

Gróf Tisza István s. k.

3

1914 júl. 28

Br. Hazai Samu honvédelmi miniszter bizalmas körirata a honvéd kerületi parancsnokságokhoz a katonai parancsnokságokkal és csapatokkal való írásbeli szolgálati érintkezésnél követendő nyelvhasználat tárgyában, 1 melléklettel

BM eln. 1914–5259
(Gépirásos másolat)

12.401. szám

Bizalmas!

Elnöki 1.–1914.

Nyelvhasználat írásbeli szolgálati érintkezésnél háborúban.

Budapest, 1914. évi július hó 28-án.

Ő császári és apostoli királyi Felsége Bad-Ischlben folyó évi július hó 25-én kelt Legfelsőbb kéziratral a következőket legkegyelmesebben elrendelni méltóztatott:

Háborúban a *hadsereg*, a haditengerészet, a cs. kir. honvédség és a cs. kir. népfölkelés *magasabb parancsnokságai* és a m. kir. honvédség s m. kir. népfölkelés *magasabb parancsnokságai között* azon írásbeli érintkezésnél, mely *harcászati és hadműveleti* tartalmú, a *német* nyelv használandó.

A harcászati és hadműveleti tartalmú írásbeli szolgálati érintkezésre nézve a fegyveres erő előbb említett részeinek magasabb parancsnokságai és csapatai között kizárólag az legyen irányadó, hogy minden egyes esetben az a nyelv használtassék, amely a legmegbízhatóbban biztosítja a gyors és biztos megértést.

Ennek a követelménynek is a legtöbb esetben a hadsereg nyelve fog a legjobban megfelelni.

Kétséges esetekben – amennyiben idő áll rendelkezésre és megvan a lehetősége – az illető ügydarab két nyelven készítendő el, illetőleg a közbeeső helyeken lefordítandó.

³ Lásd: Magy. Rend. Tára, 1914. évf., 1976. I. (A rendelet jegyzete.)

⁴ Lásd: Magy. Rend. Tára, 1914. évf., 1990. I. (A rendelet jegyzete.)

Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, VII. 1914–1916.

Ugyanezek az alapelvek mérvadók a magasabb parancsnokságoknak és csapatoknak a *csendőrséggel* és a *határ-, tengerpart- és vasútbiztosító* szolgálatban álló *alakulásokkal* és *közegekkel való harcászati és hadműveleti tartalmú írásbeli szolgálati érintkezés[é]re nézve is.*

Minden más *nem harcászati vagy hadműveleti* természetű *írásbeli szolgálati érintkezésre* nézve az érvényben álló béke *határozványok irányadók.*

Ezen Legfelsőbb parancs azonnal életbe lép, amiről az alárendelt parancsnokságok, csapatok és intézetek – a népfőlkelő alakulások a kerületi parancsnokságok által – azonnal megfelelően értesítendőek.

Ezen a VI. honvéd kerületi parancsnokságnál fordítandó rendeletemet valamennyi honvéd kerületi, gyalog és lovas hadosztály parancsnokságnak adom ki és a honvéd főparancsnoksággal is közlöm.

Hazai s. k.
honvédelmi miniszter

Melléklet:

1914 júl. 28

Br. Hazai Samu honvédelmi miniszter átirata Sándor János belügyminiszterhez a társországokat is érintő „háborús írásbeli szolgálati nyelvhasználat” tárgyában

BM eln. 1914–5259 (24)

(Gépirásos másolat)

12.401. szám.

Bizalmas!

Elnöki l.–1914.

Nyelvhasználat írásbeli szolgálati érintkezésnél háborúban

Budapest, 1914. évi július hó 28-án.

Szíves tudomásvétel végett van szerencsém azon tiszteletteljes kéréssel megküldeni, hogy hatáskörében *közégeit sürgősen hasonlóképpen utasítani* szíveskedjék.

Ezen átiratomat a magyar miniszterelnök, a magyar belügyminiszter, a magyar pénzügyminiszter, a magyar kereskedelmi miniszter és horvát-szlavon-dalmát országok bánja Ő Nagyméltóságának bátorkodtam megküldeni.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Hazai s. k.
honvédelmi miniszter

1914 júl. 28–dec. 2

Gr. Czernin Ottokár bukaresti osztrák-magyar követ táviratai és jelentései gr. Berchtold Lipót közös külügyminiszterhez Románia semlegességének fenntartása érdekében¹

Távirat

Sinaia, 1914 július 28.

A vett parancsokat végrehajtottam és pedig magával a Király Ő Felségével² folytatott beszélgetés keretében. A megbeszélés eredménye a következő:

I. A monarchia és Szerbia közötti háborúban *Ő Felsége garantálja Románia szigorú semlegességét.*

II. Excellenciád ígérte, hogy „mi magunk, szövetségi szerződésünkhöz híven,³ az események további folyamán nem hoznánk Románia érdekeit érintő határozatokat anélkül, hogy vele, a szövetséges társal, előbb érintkezésbe ne léptünk volna”, Ő Felsége meglepéssel vette tudomásul.

III. Az esetre, ha Oroszország támadólag lépne fel ellenünk, a Király azt mondta nekem, hogy *Románia katonai segítségére, sajnos, aligha számíthatnánk.*

A Király, aki e kijelentésénél olyan izgatott volt, amilyenek még nem láttam, biztosított arról, hogyha szíve sugallatát követhetné, hadserege okvetlenül a hármasszövetség oldalán harcolna, de nem *követheti*; – egy év óta annyi minden megváltozott, hogy nincs módjában a szerződést megtartani.

Azonban felkért, jelentsem Excellenciádnak, hogy Ő az orosz konfliktusban is szigorú semlegességet fog tanúsítani, s *hogy nincs hatalom, amely valaha is arra bírhatná, hogy a monarchia ellen fegyvert ragadjon.*

Távirat

Sinaia, 1914 augusztus 4.

Épp most közli velem a miniszterelnök a koronatanács eredményét:

„A koronatanács, a Királynak a szerződés életbeléptetésére irányuló meglehangú felhívása után, valamennyi szavazattal egy ellenében kimondta, hogy egyetlen párt sem vállalhatja a felelősséget ezért az akcióért.

A koronatanács azt határozta, hogy miután Románia a belgrádi osztrák-magyar lépésre sem figyelmeztetve, sem felőle megkérdezve nem lett, a casus foederis fenn nem forog. Elhatározta továbbá a koronatanács, hogy a határvédelem érdekében katonai rendszabályok fogantatosítatnak, amely intézkedés előnyt jelent az osztrák-magyar monarchia szempontjából, amennyiben ezzel határvonalai több száz mérföld hosszúságban fedeztetnek.”

¹ Az eredeti német szövegek lelőhelyei: K.u.K. Ministerium des Aeussern: Diplomatische Aktenstücke betreffend die Beziehungen Österreich-Ungarns zu Rumänien in der Zeit vom 22. Juli 1914 bis 27. August 1916. Wien, 1916. K. Hof- und Staatsdruckerei. IX, 70 p. – L. Ref. Zsinati Levéltár, Burián-iratok 12:56. 2–15. l. – A magyar fordítást az Osztrák-magyar Vöröskönyv. Diplomáciai ügyiratok Ausztria-Magyarországnak Romániához való viszonyáról az 1914. évi július hó 22-től 1916. évi augusztus hó 27-ig terjedő időben. Bp. 1916, Athenaeum. 3–16. l. nyomán közöljük. – A világháború kitörésekor a Monarchiával szövetséges Románia semleges maradt, s ez kezdetben megfelelt a központi hatalmak intencióinak. L. Gr. Berchtold közös külügyminiszter 1914. júl. 26-i táviratát gr. Czernin Ottokár bukaresti követhet (Osztrák-magyar Vöröskönyv 1–2. l.), valamint aug. 4-i táviratát (uo. 4. l.). A bukaresti követ távirati jelentései a román semlegesség kérdése mellett rávilágítanak az Erdély megszerzésére irányuló, korábban nyíltan nem hangzottatott vágyak felerősödésére is.

² I. Károly román uralkodó (1866–1914).

³ É. az 1883. évi osztrák-magyar-román titkos szövetségi szerződést, melynek révén Románia a Hármasszövetséghez csatlakozott.

A miniszterelnök ehhez még hozzáfűzte, hogy ő már elrendelte a csapatok létszámának megerősítését, amit legközelebb lassanként az általános mozgósítás fog követni.

A kormány csak rövid közleményt szándékszik közzétenni a határvonalak biztosítására elhatározott katonai rendszabályokról.

Távirat

Sinaia, 1914 augusztus 5.

A nyilatkozat, melyet von Waldhausen⁴ és magam tettünk, *kitűnő* benyomást gyakorolt Bratiano miniszterelnökre, aki a Király és a saját maga nevében köszönetét fejezte ki és hangsúlyozta megelégedését afelett, hogy Románia érdekeire ilyen súlyos helyzetben mindkét középponti hatalom tekintettel van. Nyilatkozatunk, szerinte, többet ért el a három hatalom egymáshoz kapcsolása érdekében, mint az utolsó 40 év összes többi eseményei.

(Jelentés)

Sinaia, 1914 augusztus 6.

Ő Felsége a Király ma hosszabban szólott előttem a koronatanácsról és annak előzményeiről.

Ő Felsége biztosított arról, hogy a háború kitörésekor át volt hatva a szövetségi szerződésből folyó kötelezettségeinek tudatától. Ebben az értelemben kívánta a kormánytól, úgymond, hogy megfelelő intézkedéseket tegyen. Bratiano azonban az összminisztériummal együtt kijelentette, hogy ily súlyos horderejű elhatározásokért a felelősséget nem vállalhatja s ragaszkodott ahhoz, hogy a korábbi miniszterelnökök és más jelentős politikusok bevonásával koronatanács hívassék egybe. Mialatt az ország közvéleményében a hármasszövetséggel szemben jelentkező izgalom egyre nagyobb hullámokat vert, összeült a koronatanács.

Ő Felsége a Király, amint mondá, nyomatékos szavakkal ecsetelte Románia veszedelmes helyzetét és utalt a fennálló kötelezettségekre.

Hosszas vita után, amelynek során Ő a maga álláspontját, úgymond, a legnagyobb nyomatékkal képviselte, a gyülekezet minden várakozás ellenére, csaknem egyhangúlag s azzal az indokolással, hogy Romániára nézve a casus foederis fenn nem forog, a szerződés alkalmazása ellen s a semlegesség mellett nyilatkozott. Erre a döntésre, sajnos, nagy befolyással volt, mondá, Olaszország magatartása. Ő Felsége erélyesen tiltakozott a szerződésnek illetően értelmezése ellen, figyelmeztetve arra, hogy egy, Románia jövőjére esetleg döntő európai háború kitörésekor a szövetségi szerződésnek ilyen szűkkeblű magyarázata nincs helyén. Végre sikerült, úgymond, legalább annyit elérnie, hogy megakadályozza a feltétlen semlegesség kinyilatkoztatását, egyúttal pedig a nyilatkozat oly értelmű szövegezését követelte, hogy Románia védelmezni fogná határait. Hogy melyik oldalon, az, úgymond, önként értetődőleg világos. Az Oroszországhoz való csatlakozás, mondá, mint elképzelhetetlen dolog, ugyancsak egyhangúlag visszautasított.

Ő Felsége biztosított arról, hogy ragaszkodik ahhoz a reményhez, hogy Romániának ily módon szabadkéz engedtetett a jövőre s hogy még nyílni fog alkalom az akcióba lépésre.

A Király Ő Felségének fenti nyilatkozataihoz bátor volnék az alábbiakat megjegyezni:

Itt időt akarnak nyerni addig, amíg az európai háború eredménye kezd kibontakozni. Ha mi győzünk (s ez a Király nézete), akkor Románia hozzánk fog csatlakozni. Csak ha a hadiszerecsene várakozás ellenére nem kedvezne nekünk, s a „monarchia felosztásának” itt annyira kedvelt jelszava az ellenünk irányuló ösztönöket itt mind új életre keltené, akkor alkalmasint Románia is jelentkezne, ámde úgy gondolom, hogy a Király ebben az esetben inkább lemondana, mintsem hogy ebben az akcióban résztvegyen.

Ha Oroszország megkísérelné a Moldován való átvonulás kierőszoakolását, ennek Románia fegyveresen fog ellenállni.

⁴ É. Freiherr von dem Busche-Haldenhausser, a Német Birodalom bukaresti követe.

A dolgok mai állása mellett pillanatnyilag nyilván nem várható Romániától sokkal több az előbb vázoltaknál, s kizárólag a harctéren elérendő sikerünktől fog függeni, hogy vajon hozzánk csatlakozik-e Románia és ha igen, mikor.

Távirat

Sinaia, 1914 augusztus 8.

Take Ionescu,⁵ az ismert és nagy befolyású politikus kijelentette nekem, hogy ő okvetlenül amellet foglal állást, hogy Romániának a háború végéig meg kell őriznie semlegességét. Bratiano azonban, *úgy látszik*, más véleményen van, és talán „adott” pillanatban Oroszország ellen indulna. *Egészen* kizárt dolog, úgymond, hogy Románia a monarchia ellen léphessen fel; Olaszország szerepét ellenben nyugtalanítónak tartja.

Románia, amint ismételtlen jelentettem, egyelőre alkalmasint várni fog és iparkodik majd hozzánk csatlakozni, ha győzünk.

(Jelentés)

Sinaia, 1914 szeptember 19.

A helyzet az utolsó napokban annyiban *rosszabbodott*, hogy hadseregünk visszavonulása folytán erősbödött itt az a kívánság, hogy megadják nekünk a „kegyelemdöfést”. Attól tartanak, hogy elmulasztják a kellő pillanatot s későn érkeznek és, így a „monarchia felosztásánál” nem lakmározhatnak majd a többivel. Mindezt természetesen orosz milliók keltik életre és tartják ébren.

A kiáltás: „Fel, Erdélybe!” napirenden van. Bratiano egyre bátoralanabb és félősebb lesz, – ebben a lejtőn lefelé való siklásban a Király az egyetlen még működő fék.

Most arról van szó, hogy a legközelebbi napokon, talán heteken túlessünk és nyugodt elszántsággal álljunk a zajongókkal szemben; mihelyt a várt első sikereket Oroszország ellenében elérjük, itt mély csendbe fog borulni minden.

Távirat

Bukarest, 1914 szeptember 22.

A nyert utasítások értelmében a miniszterelnökkel szemben szóvá tettem azokat a nehézségeket, amelyeket most a Törökországba szóló hadianyag átvitele körül támasztanak.

Bratiano kijelenti, hogy ágyúknak Románián keresztül való átvitelét nem engedélyezheti. Ennek az akciónak megindulása óta a számos anyagszállítmány felkeltette a közvélemény figyelmét, és minthogy a nép itt a monarchia elleni háborút akarja, a mi szállításaink újabb támogatása robbanást idézne elő. Itt ilyen dolgokat nem lehet titokban tartani, mert az összes hivatalnokok között vannak Oroszországtól megvesztegetett kémek, akik a sajtót azonnal értesítenék. Éppen, mivel nem akarja, hogy az országaink között fennálló viszony megromoljon, nem lehet az átvitelt megengednie. Itt olyan hangulat uralkodik, úgymond, melynél a legkisebb incidens kiszámíthatatlan következményekkel járhat.

Nem akarom Excellenciádnak mindazt megismételni, amit a miniszterelnökkel folytatott egyórai beszélgetés alatt ellenérv gyanánt felhoztam.

Ellenvetéseim fősúlyát arra vettem, hogy álláspontját nem találom többé összeegyeztethetőnek a „jóakarató semlegesség” álláspontjával, a *szereződésszerű* szövetségeseivel pedig már éppenséggel nem.

Távirat

Sinaia, 1914 szeptember 23.

Carol Király intézkedésére, aki betegsége miatt nem fogadhatott, a trónörökös adott nekem egyórás kihallgatást.

⁵ Take Ionescu (1858–1922) romániai politikus, többször miniszter, majd miniszterelnök.

Felette nehéz erről a kihallgatásról pontos jelentést tenni, mert annak folyamán a trónörökös teljesen megváltoztatta álláspontját, mint ahogy ezt, sajnos, igen gyakran teszi, úgyszólván kijelentéseire egyáltalában nem lehet építeni.

Azon kezdte, hogy a rettentően nehéz helyzetet magyarázta: „mindenki a háborút akarja ellenünk”, mondta, s egyre azt hajtogatta, hogy „nem tudja, miképp fog ez végződni; pillanatnyilag csak egy dolog teljesen lehetetlen és pedig az Oroszország *elleni* háború, *minden egyéb lehetséges!*”

Egyidejűleg azonban ezt a nép által akart politikát „Románia öngyilkosságának” nevezte s ő maga jelentette ki, hogyha Románia Oroszország mellé áll, akkor vagy ennek vazallusává lesz, vagy, ha mi győzünk, magatartása miatt súlyos következményeket fog elszenvedni stb., azonban egyre csak azt ismételte, hogy ez az eshetőség mindennek ellenére nem kizárt dolog, mert „az ember nem tudja, mit tegyen a nép akarásával szemben”.

Most aztán más úton tettem kísérletet és így szóltam hozzá: „Ő Felsőge, az én Legkegyelmesebb Uram, ismeri az itt uralkodó nehézségeket, de tudja, hogy a trónörökös éppúgy mint a király *gentlemanek*, tehát ilyen nyomorult árulásra képtelenek”.

A trónörökös erre teljesen színt változtatott és kijelentette: „ha ő ezt megtenné, a legalávalóbb fickónak érezné magát, – mert első a becsület, hasonló feloniát⁶ a történelem nem bírna felmutatni stb.”, egyszóval előbbi nézetének ellenkezőjét erősítette.

Természetesen az elképzelhető legrosszabb benyomást nyertem, mert a trónörökös mindig környezetének akarathatásküli eszköze lesz, ez a környezet pedig nem bizalomkeltő.

Távirat

Sinaia, 1914 szeptember 29.

Bratiano épp most járt nálam annak közlése végett, hogy a királyt aggasztóan rossz színben és nagyon nyomott hangulatban találta.

A miniszterelnök reméli, hogy a koronatanácsot rábírhassa a semlegesség elhatározására. Reméli, hogy ez sikerülni fog; a legnagyobb nehézségeket e percben Take Jonescu támasztja.

Megerősítettem a miniszterelnököt a semlegességnek ebben az eszméjében, miután ő maga mondja, hogy döntő győzelem után ezt az álláspontot megint feladhatnák s velünk tarthatnának.

Távirat

Sinaia, 1914 szeptember 30.

Carol Király, aki még mindig nem fogadhat engem, ma levelet küldött nekem, melynek egyik passzusa így hangzik:

„Néhány nap múlva egybegyűl a koronatanács; egészségi állapotom és az a kívánság, hogy időt nyerjünk, okozták a halasztást. Remélhető, hogy semlegességi nyilatkozatot sikerül elérni. Ebben a pillanatban ez még a legjobb. Vajha mielőbb győzelmi hírek érkeznének!”

Távirat

Bukarest, 1914 október 2.

A miniszterelnöktől származó közlés szerint Marghiloman⁷ és Take Jonescu ellenzéki vezérek a kormánnyal megegyezésre jutottak volna oly értelemben, „hogy a helyzet alapos megvizsgálása után a kormány politikáját *helyeslik* és hogy nem forog fenn ok ennek a politikának megváltoztatására”.

Így hát egyelőre nem tartanak koronatanácsot.

Ez a lépés tehát a helyzet határozott javulását jelenti.

⁶ Hitszegést (lat.)

⁷ Alexandru Marghiloman (1854–1925) konzervatív bukaresti politikus. Emlékiratait I.: Note politice I. 1897–1915. București 1927.

*Távirat**Sinaia, 1914 október 9.*

A miniszterelnök beismeri, hogy a helyzetben jelentékeny enyhülés állt be, és hogy módjában volt az egész országban a tartalékosokat elbocsátani; azonban nem hisz a nyugalom tartósságában. Rámutatott arra, hogy „kénytelen a látszat kedvéért a farkasokkal ordítani”, hogy tarthassa magát.

Bratiano ellenfeleinkkel valójában oly értelemben beszél, hogy a beavatkozás pillanata még nem érkezett el, nyitva hagyván a kérdést, hogy ki ellen történjék később ez a beavatkozás. Nem akarom kutatni, vajon ez a miniszterelnöknél valóban csak „színleges manőver”-e.

*(Jelentés)**Sinaia, 1914 október 9.*

Amint ezt Excellenciád jelentéseimből kivenni méltóztatott, úgy látszik, hogy az itteni válság, mely tetőpontját körülbelül a múlt hónap végén érte el, ezúttal leküzdöttnek tekinthető.

Ami hetek óta az utcán, a sajtóban és a hadseregben történt, ahogy a „Fel, Erdélybe!” kiáltás azzal a követeléssel párosult, hogy távolítsák el a Királyt, akiben e kívánságok megvalósításának egyetlen akadályát látták, minderről van Excellenciádnak tudomása. A megbetegedett Királyt minden ereje elhagyta már: csak a pihenésre és ennek az idegölő küzdelemnek a befejezésére gondolt. Néhány nappal ezelőtt sírva mondta nekem, hogy „már csak egy kívánsága van: meghalni és mindeknek véget vetni”; az az érzés, hogy meg kell szegnie szavát és olyan árulást kell elkövetnie, melyre a történelemben példa nincs, hogy önmagát kell „megbecsteleníteni”, oly rettenetes hatott rá, hogy valósággal elsorvadni látszott. És ez az öreg ember teljesen egyedül állt. Minisztériumát ismeri Excellenciád és tudja, milyen játékot űz. Közvetlen környezete pedig súly volt neki, nem könnyebbség.

Ezekben a napokban a Király betegágyából levelet írt nekem, melynek sorai közt az uralkodó minden aggodalma és gondja megnyilatkozik.

Úgy látszik, hogy az ellenünk irányuló háborús beavatkozás terve szeptember 29-én készen állott. A koronatanácsnak össze kellett volna ülnie, hogy az Erdélybe való bevonulást határozza el, amely eszmének akkor már csaknem az összes mértékadó személyiségek meg voltak nyerve, habár csatlakozásuk teljesen eltérő okokból és motívumokból eredt is. Bizonyos az, hogy udvari körökben az Erdélybe való bevonulásról, mint a koronatanács eredményéről s mint befejezett tényről beszéltek, valamint hogy az Uralkodó leköszönését és a trónörökös trónralépését fait accompli-nak tekintették.

Negyvennyolc órával később [pedig] kormány és ellenzék megegyeztek a „semlegességében, és megkezdődött a tartalékosok nagy arányban való elbocsátása.

A helyzet itt pillanatnyilag meg van mentve. És felül fogunk maradni, ha hadseregünk beváltja azokat a nagy reményeket, melyeket mi mindnyájan fűzünk hozzá. Itt azonban még nehéz pillanatok fognak jönni, amelyek majd különös éberséget követelnek.

*Távirat**Sinaia, 1914 október 10.*

Carol Király Ő Felsege épp az imént elhunyt.

*Távirat**Sinaia, 1914 október 10.*

A Marghiloman és Take Jonescu ellenzéki vezérekkel kibővített minisztertanács elhatározta, hogy a semlegességhez ragaszkodni kell.

Ferdinánd, Románia Királya, holnap az eskütétel után hasonló értelemben fog nyilatkozni.

*Távirat**Bukarest, 1914 november 14.*

Semmi kétség az iránt, hogy itt újólal rosszabbodott a helyzet.

Ennek voltaképpen oka: seregeink retrográd mozdulatai keleten, amelyek itt azt a reményt keltik, hogy az orosz győzelem végre is mutatkozni fog; a hisztérikus félelem attól, hogy a „monarchia felosztásához” későn találnak érkezni, ismét felülkerekedett a mi itteni „hű” szövetségeseinknél, s így ellenségeink itt jól megmunkált talajra találnak.

Amióta Carol Király nincs többé, itt voltaképpen már csak két mértékadó csoport létezik: az egyik, mely azt mondja, hogy eljött a mi hátbatámadásunk pillanata; a másik, a mi „barátaink”, akik úgy vélik, a helyzet még nem érett meg, még meg kell várni, vajon igazán vereséget szenvedünk-e. Az utóbbi kategóriába sorolom én a királyi párt és a miniszterelnököt is, habár ezek érthető okokból kissé burkoltabban fejezik ki magukat. A legbiztosabb és legjobb eszköz Románia nyugton tartására természetesen a harctéren elért kedvező eredmények volnának.

Amíg a harctéri helyzetben igen lényeges javulás nem áll be, a leghalványabb remény sincs arra, hogy a román kormányt a lőszerátvitel kérdésének ellenségeinkre nézve kedvező, Törökországgal szemben pedig éppenséggel ellenséges kezelésétől eltéríthetnők.

(Jelentés)

Bukarest, 1914 december 2.

Amint már volt szerencsém Nagyméltóságodnak jelteni, itt fordulat van készülöben oly értelemben, hogy valamennyi irányadó tényező megegyezni látszik arra nézve, hogy a kemény téli hónapok idejére Románia semlegessége fenntartassék, *kora tavasszal azonban az ország cselekvőleg beavatkozzék*. Azok a felette nyomós okok, amelyek engem erre a feltevésre kényszerítenek, kettős alpra támaszkodnak.

Először is, amint ez Nagyméltóságod előtt ismeretes, az udvarral és az Ő Felseégeikhez közelálló körökkel különösen szoros érintkezést tartok fenn, s mindaz, amit ebből a milieuból tudok, a fenti következtetésre jogosít.

Másodszor, a közvélemény szemében is igen felöltő esemény ment itt végbe. Még néhány nap előtt is úgy volt, hogy az ellenzék rohamot fog intézni a kormány ellen s mindent meg fog kísérelni megbuktatására. Maga Bratiano még egészen rövid idővel ezelőtt is élénk aggodalmakat érzett s felette viharos ülésszaktól tartott. Ám hirtelen elsimultak a hullámok. Az ellenzék a látszat és az utca kedvéért fog ugyan némi lármát csapni, alapjában véve azonban úgy látszik, hogy a kormánnyal már egyetértésre jutott.

És pedig egyetértésre annak a fentjelzett tételnek az alapján, hogy egy téli hadjárat fáradalmi a tisztázatlan európai helyzet mellett kerülendők, hogy azonban a semlegesség Romániára nézve felette kedvezőtlen állapot, amellyel ezért feltétlenül szakítani is kell. E részben figyelembe veendő, hogy mindezeknek az uraknak érvelése teljesen logikus. Nagy hiba lenne azt hinni, hogy Oroszország meg van elégedve Románia passzív magatartásával, másrészt pedig valamennyi itteni tényező előtt teljesen világos, hogy Románia aljas árulásával alighanem eljátszotta Wienben és Berlinben a rokonszenvet maga iránt, hogy tehát Románia, ha tovább is megtartja mai szerepét, adott pillanatban két szék közt a pad alá fog kerülni. Mellékesen, egész Románia azt várja, hogy az európai helyzet két-három hónap alatt annyira tisztázódik, hogy a végleges győzelem kialakulóban lesz, s akkor majd „szövetségeseink” a maguk öt hadtestjével nekiindulnának s megszereznék azokat az olcsó babérokot,⁸ amelyekkel a Bulgária ellen viselt utolsó Balkán-háborúban övezték homlokukat.

Ehhez képest tehát teljesen bizonyos, hogy *kizárólag a katonai műveletek alakulásától függ*, hogy vajon Románia bizonyos idő múltán hátba fog-e támadni bennünket vagy pedig hirtelen ráeszmél arra, hogy, szerződés által kötve, „becsületbeli kötelessége” velünk vállvetve harcolni.

A most kifejezettek többet jelentenek, mint alapos észleleten nyugvó hipotézist. A fentiekben minden kétséget kizárólag Románia irányadó tényezőinek ma domináló gondolatmenete tükröződik vissza.

Maga a Király Ő Felsege, abbeli feltételeben, nehogy ilyen gondolatokat találjon elárulni, nem szívesen beszél velem erről a tárgyról. Ámde vannak Bukarestben az irányadó politikusok közt olyanok, akik lényegesen nyíltabbak velem szemben és semmiképp sem hagynak kétségben az iránt, hogy a fent vázolt politikai menetirányban általános megegyezés van kialakulóban. Az, hogy Bra-

⁸ Utalás arra, hogy 1913-ban a második Balkán-háborúba akkor lépett be Románia, amikor Bulgária haderejét a szerb és görög csapatok már teljesen megverték.

tiano maga is játszik-e majd ebben a szerepkörben, vagy kabinetjét adott pillanatban olyan más minisztérium váltja majd fel, amely a cselekvő beavatkozásra késznek nyilatkozik, végső elemzésben meglehetősen mellékes részletkérdés.

Azok közül a politikusok közül, akik egy tavaszi hadjárat tekintetében megegyeznek, 90 százalék szilárdan meg van győződve arról, hogy ennek a hadjáratnak *ellenünk* kell irányulnia. Mindenekelőtt a szívük sugallja ezt nekik. Ma úgy áll a dolog, hogy Románia minden rokonszenve kizárólag Franciaország részén van, s minden kimondott vagy lenyomatott szóból a középponti hatalmak iránt érzett legszenvedélyesebb gyűlölet árad; ma úgy áll a dolog, hogy az itteni politikusokat a hozzánk való csatlakozásra csak az a meggyőződés indíthatná, hogy mi fogunk győzni.

Csak a csatatereken mutatkozó erőntől és csak Romániának ettől az erőtől való félelmétől várható, abban a stádiumban, amelyben itt élünk, hatás és segítség. Minden, ami ebben az irányban hat, jó, minden egyéb hasztalan, ha ugyan nem káros.

5

Iratok a kormány és a román nemzetiségi sajtó viszonyához a világháború kitörésekor

A

1914 júl. 30

Gr. Tisza István miniszterelnök levele Urbán Iván aradi főispánhoz a Românuł ottani román hírlap megintése tárgyában¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/320
(Gépirt levél átütéses másolata)

Budapest, 1914. július 30.

Kedves barátom!

Csak most kerül elém a „Romanul”² július 28-iki számában megjelent vezércikk, amelyben a mozgósításról beszélve a többek között ezeket is mondja: „Akármerre megyünk, mindenütt csak románokat találunk, mintha a románokon kívül nem is volna más nép az országban, persze a bajban és a fájdalomban. Milyen visszataszító, hogy még ezekben a súlyos pillanatokban sem szűnik meg a gyűlölet. A románok lesznek a monarchia ágyútöltelékei, mert ha nem volnának ők, hát kik áldoznák fel magukat az országért?”

Miután az a lelkiismeretlen hazugság éppen a mai pillanatban, amidőn mindenek felett a magyarságnak, de hála Istennek az egész lakosságnak áldozatkészsége és lelkesedése olyan lélekemelő tényekben nyilvánul, félreértést, ellenségeskedést, nyugtalanságokat szíthat a románságban s ezzel a hadviselés érdekeit is veszélyeztetheti, nagyon kérlek, figyelmeztess a Romanult, hogy ha még egyszer ilyen húrokat penget, nyomban be fog következni a lap felfüggesztése.

¹ Mellette fekszik Tisza ugyancsak júl. 30-i levelének másolata (uo. 7:21/321) Balogh Jenő igazságügyminiszterhez: „Kedves barátom! Arad vármegye főispánjához intézett levelém másolatát szíves tudomásul küldöm. – Szívből üdvözlök igaz híved Tisza.”

² Az 1911-ben alapított aradi Românuł a Román Nemzeti Párt hivatalos lapjaként a harcos nemzeti álláspontot képviselte. A háború kitörése után óvatos, de érthető formában a magyar állam román alattvalóinak a háború érdekében hozott nagy áldozataira hivatkozva igényelte a nemzetiségi jogok kiszélesítését.

Most szent kötelessége mindenkinek lelkesítőleg, buzdítólag hatni, s akkor, amikor tényvé válik az ország egész lakosságának egybeforrása egy nagy cél érdekében, ezt aényt gonosz és aljas intrikákkal el nem homályosítani.

A kormány kérelhetetlen szigorral fog eljárni mindenkivel szemben, aki vét ezen hazafias kötelesség ellen. Nagyon kérek, légy szíves azonnal jelentést tenni, amint újabb hasonló mozzanat a lap megrendszabályozását tenné szükségessé.

Szívből üdvözl

igaz híved
Tisza s. k.

B

1914 aug. 1

A dévai románok képviselőinek nyilatkozata a háború kitörése alkalmából¹

Történelmi napokat élünk. A nagy háborús válság egybeforrasztotta a haza minden fiát. Ma délben egy nagyobb román küldöttség jelent meg *Csulay* Lajos h. alispán előtt, és a küldöttség szónoka, dr. *Pop* Jusztin gyönyörű beszédben adott kifejezést a magyarországi románok együtt-érzésének, majd pedig felolvasta az alispán előtt a következő ünnepélyes nyilatkozatot:

Nagyságos Alispán úr!

A válságos idők nyújtják a legjobb alkalmat arra, hogy a honpolgári hűség és annak minden erénye érzésben és cselekvésben megnyilvánuljon. Válságos időt él át napjainkban a mi szeretett hazánk is. Ez a haza több népnek a közös édes anyja, s legnagyobb büszkeségünkre azt látjuk, hogy ezek a különböző népek egyek és osztatlanok. Ő Felsége a király iránti hűségben és hódolatban, a Fenséges uralkodó család iránti ragaszkodásban és a haza szeretetében.

Mi mint a dévai románok képviselői jóleső érzéssel kerestük az alkalmat, hogy Nagyságod, mint Hunyad vármegye közönségének első tisztviselője előtt megjelenve nyilatkozatot tegyünk királyhűségünkről és hazaszeretetünkről. E nyilatkozatunkat abban az ünnepélyes kijelentésben juttatjuk kifejezésre, hogy egész lényünkben átérezzük a helyzet súlyát, egész lényünket áthatja a haza sorsa feletti aggodalom, de épp a válságos helyzet az, amely élénken fölébreszti hazaszeretetünket és honpolgári kötelességtudásunkat. Ezek uralják egész lényünket, s ez érzések hatása alatt félre teszünk mindent, ami a múltban alkotmányos küzdelmeink közepette ellentétet támasztott közöttünk, mély fátyolt borítva mindarra, ami disszonáns hang volt, s így a hazaszeretet összeolvasztó erejében megújult lélekkel ünnepélyesen kifejezzük azt, hogy mi, magyarországi románok, szűkebb körben mi Hunyad vármegyei románok a hazánkat ért mostani válságos időben törhetetlen hűséggel vagyunk Ő Felsége a király, a Fenséges uralkodóház és szeretett hazánk iránt. Nekik ajánljuk fel minden szeretetünket és minden áldozatkészségünket.

Mélyről fogott érzéssel tudjuk, hogy ily időben a haza az emberi áldozhatóság végső pontjáig menő áldozatkészséget és áldozatot kíván fiaitól, a honpolgároktól. S mi, románok, mint a közös haza sorsa feletti elszakíthatatlan együttérzésben és aggodalomban élő honpolgárok ezennel ünnepélyesen ki is jelentjük, hogy megvan bennünk minden áldozatkészség, és készek vagyunk a végső áldozatokra is, hogy erőinket egybevetve, a harc útján kivívandó győzelmet tőlünk telhetőleg elő-

¹ A közlemény címe és lelőhelye: *A románok ünnepélyes nyilatkozata*. – Déva és Vidéke 1914. aug. 1; 34. sz. 3. l.

mozdítsuk és biztosítsuk. S Istenben vetett hittel és bizalommal erősen hisszük is, hogy az elvitázhatatlan igazért harcoló fegyveres erőink a jogos és igazságos győzelmet az ádáz ellenséggel szemben ki is vívják. Ezt a győzelmet osztatlan forró vággyal óhajtjuk, s amidőn az meglesz, a jól teljesített honpolgári kötelesség felbuzdító érzésével fogunk örömnapot ülni az elért siker felett.

Ezen ünnepélyes szavainkhoz hozzáfűzzük még azt, hogy minden erkölcsi súlyunkat arra fogjuk felhasználni és latba vetni, hogy a román népet, szűkebb körben a Hunyad vármegyei románokat a törhetetlen királyhűségben és hazaszeretben feltétlenül megtartsuk s minden ellenséges és káros befolyástól megóvjuk, s mindattól tartózkodjanak, ami a királyhűséget és hazaszeretetet, nemkülönben a féltve őrzött jogrendet is csak némileg is érintené.

Egyben kérjük Nagyságodat, méltóztassék jelen nyilatkozatunkat az illetékes köröknek is magas tudomására hozni.

Végül biztosítjuk Nagyságodat, hogy teljes bizalommal vagyunk a mai nehéz idő közepette kifejtendő alispáni tevékenysége iránt, s népünket ugyanazon oltalomban részesíteni fogja.

Tisztelettel

dr. Vajda Péter	Ardelean Dénes
dr. Groza Péter	dr. Pop Jusztin
Curea Lőrinc	dr. Oláriu Virgil
ifj. Moldován S.,	dr. Tatar Jenő,
dr. Dobre János.	

A román társadalom vezetőinek ezen nyilatkozata felett a legteljesebb elismerésünket fejezzük ki, s igaz örömmel állapítjuk meg, hogy a haza minden polgára nyugodtan bízhatik fegyvereink dicsőségében, mert ahol a hazaszeretet ily egyöntetű megnyilvánulását látjuk, ott a biztos győzelem nem maradhat el.

C

1914 aug. 4

*Gr. Tisza István miniszterelnök levele Hosszu László (Vazul)
szamosújvári román g. kat. püspöknek¹, 1 melléklettel*

Budapest, 1914. augusztus 4.

Kedves Barátom!

Goldis László levélben fordult hozzám a „Romanul” ellen folyó sajtóperek megszüntetése érdekében, kifejezve, hogy a románság a magyarsággal *sziklaszilárdan összefogva készül megvívni élet-halál harcát a trónért, hazájáért és nemzeti létéért, s hogy a kérelem teljesítése történelmi fontosságúvá válhatnék.*² Levelére adott válaszom másolatát azzal a kéréssel küldöm, hogy annak tartalmát megfelelő román körökben belátásod szerint felhasználni szíveskedjél.

Igaz híved Tisza

¹ Nyomtatásban közli: Tisza István Összes Munkái II. köt. Bp., 1924. 45–46. l.

² Kiemelés a fenti szövegközlésben.

Melléklet:

1914 aug. 12

Gr. Tisza István miniszterelnök félhivatalos levele Goldiș Lászlóhoz „az izgató tartalmú román sajtótermékek” elleni büntetőeljárás megszüntetéséről

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:19/78
(Gévelt levél átütéses másolata)*

Ngs. Goldiș Lászlónak Arad.¹

Budapest, 1914. augusztus 6.

Tisztelt uram!

Folyó hó 1-én kelt, de csak tegnap kezeimhez jutott levele kapcsán értesítem, hogy az izgató tartalmú román sajtótermékek ellen folyamatba tett büntető eljárások megszüntetése iránt megtesszük az intézkedéseket. Azt hiszem, ha fontolóra veszi Uraságod, hogy ugyanakkor, amidőn a magyar kormány az egész vonalon a legmesszebbmenő jóakarátát tanúsította a románok iránt s a magyar közvélemény egy részének felzúdulásával nem törődve megkezdte és következetesen folytatta a kilátásba helyezett reformok keresztülvitelét, a hazai román sajtó egy része talán eddig nem ismert féktelen durvasággal támadta meg a magyar nemzetet, és akadt magyarországi román író, aki nem átalotta olyan nyomorult rágalomokkal illetni saját hazáját az itteni viszonyokat nem ismerő romániai közvélemény előtt,² mint hogy ha megvesztegetést kapna és fogadna el a magyar csendőr békés román polgárok lemeszárlásáért, – úgy hiszem be fogja látni, hogy a magyar állam a jogos önvédelem terén mozog, amidőn ilyen sehoh a világon nem túrt jelenségekkel szemben alkalmazza büntetőtörvényeinknek fölöttébb enyhe rendelkezéseit.

Megfontolásába ajánlom Uraságodnak azt is, hogy éppen a „Romanul” még a jelenlegi háborús időszak első napjaiban is, akkor, amidőn e haza minden polgárának áldozatkész lelkesültsége olyan lélekemelően nyilvánul, nem átalotta azt írni, hogy jóformán csak a románok mennek háborúba, a monarchia ágyúötlélékei, akik ellen most is fennáll a gyűlölet. Ilyen jelenségekkel szemben éppen azon meleg szeretetnél fogva, amellyel a román nép iránt viseltetem, teljesen jogosult és helyes a megtorlás terére lépni. S ettől bizonyára el nem tántoríthatna semmiféle tekintet, ha nem látnám azt, hogy a legutolsó napokban komoly román körök is megütik a hazafiúi együttérzésnek dicséretreméltó hangját, s a nagy történelmi krízis pillanatában a köztünk fennálló érdekegység tudatára kezd ébredni Románia is.

Ehhez járul most Uraságod kezdeményezése s az a kijelentés, hogy a magyar kormány nagylelkű bocsánata megfelelő visszhangra fog találni. Mi meg akarjuk erre adni az alkalmat, reáborítjuk ezekre a jelenségekre a feledés fátyolát, adja Isten, hogy a közös ellenséggel vívott közös küzdelem nagyraövelje a bajtársi bizalom érzését s ezzel megvesse egy szebb és jobb jövő alapjait.

Igaz tisztelettel vagyok Uraságod

kész szolgálja
Tisza s. k.

* L. még Tisza István Összes Munkái II. köt. 44–45. l.

¹ Vasile Goldiș (1862–1934) aradi szentszéki titkár, nemzetiségi politikus, a Román Nemzeti Párt lapjának, az aradi Románulnak a szerkesztője.

² Az utalás a romániai sajtóban megjelentetett támadó hangú cikkekre vonatkozik.

D

1914 aug. 12

*A Román Nemzeti Párt központi lapjának iránymutató vezércikke
a párt vezető személyiségeinek politikai nyilatkozatairól¹*

Arad, augusztus 11.

Nemzeti pártunk egyik jelentős személyétől kapjuk a következőket.

„Mivel a rendkívüli törvények következtében nemzeti pártunk komitéja nem ülhetett össze, dr. Teodor Mihali, a komité alelnöke és a parlamenti klub elnöke a Szent István koronája alatt élő román néphez intézett felhívásban rögzítette azokat az általános elveket, melyek e legnagyobb történelmi jelentőségű időkben bennünket kell, hogy vezéreljenek.

Lévén, hogy a rendkívüli törvények uralma alatt állunk, a párt híradó lapja pedig szigorú előzetes cenzúra alatt áll, természetes, hogy ezen állapotok tartama alatt megszűnik mindenféle probléma vagy ezen ország állampolgárainak bírálata; nem marad más tér számunkra, mint hogy hűséges krónikásai legyünk az előttünk folyó eseményeknek.

Minden románnak, aki ismeri múltját, tudnia kell, hogy a román népnek a trón és a haza iránti megingathatatlan hűsége nem csupán hagyományos, hanem páratlan is azon népek történetében, amelyek ebben a monarchiában élnek. E tény méltóságot és nemzeti büszkeséget ad nekünk, és méltóságunk tudata minden megnyilvánulásunkban komolyságot követel tőlünk, valamint szigorú tartózkodást a kétes értékű megnyilatkozásokkal szemben.

Mi *tényekkel* bizonyítjuk, kik vagyunk, s nem hangos demonstrációkkal; a jó szándék igazolását a történelem adja nekünk, s nem törekszünk a jó magaviseleti bizonyítványok után.

Ne feledjük el, hogy egyszer minden háború véget ér, s akkor jön a *Történelem*, és számon kéri tetteinket, mert ez a történelem olyan, miként Cicero mondja:

„Testis temporum, lux veritatis, vita memoriae, magistra vitae”, azaz

„az idők tanúja, az igazság fénye, az emberi elme legnemesebb tápláléka és az élet legjobb tanítómestere.”

Mindnyájunknak az a vágya, hogy mi a háború után *is* emelt fővel álljunk azon bíró előtt, melyet úgy hívnak, *Történelem*.

Ezért a legjobb tanács, amelyet a román értelmiségieknek, de különösen a vezetőknek adhatunk, az, hogy vegyenek példát a román paraszt felemelő magatartásáról, aki annyi méltósággal ment a háborúba, továbbá legyenek tekintettel a nehéz körülményekre, és értékeljék azt a körülményt, hogy a nemzeti komité nem ülhet össze, s ne engedjenek meg maguknak exkurziókat olyan területekre, amelyekről csak a komité jogosult és hivatott megnyilatkozni.

Istennek hála, a nemzeti párt politikája az utóbbi időkben kikristályosodott, és e komité minden megnyilatkozása méltóságteli volt, és még politikai ellenfeleink csodálatát is kiváltotta.

Ne veszítsük ezt szemünk elől, különösen amikor politikai nyilatkozatokat teszünk.

A mi politikánk akkor erősödött meg, amikor szigorúan figyelembe vettük a más országok ügyeibe való be nem avatkozás elvét, s a saját bajaink gyógyítására szorítkoztunk, ami természetesen elég sok erő koncentrációját igényli.

¹ Eredeti címe és lelőhelye: *La situație* – A helyzethez. – Románul 1914. júl. 30/aug. 12; 167. sz. 1. l. – A háború kitörését követő hivatalos színezetű erdélyi román megnyilatkozások közül az itt közölt szöveg számított iránymutatónak. Célja az volt, hogy ne zárja el a különböző román vezető egyéniségek előtt a hűségnyilatkozatok megtételének lehetőségét, hiszen ezt a kormányzat, a magyar közvélemény elvárta tőlük, s Románia semlegességének időszakában a bukaresti kormány sem ellenezte. Ugyanakkor azt is hivatva volt szolgálni, hogy mindezen nyilatkozatok ne legyenek teljesen egyértelműek, s ne számítsanak az erdélyi románság hivatalos kollektív megnyilatkozásainak.

Kívánatos volna továbbá, hogy azon férfaink, akik ellenállhatatlan ösztönzést éreznek ahhoz, hogy politikai deklarációkat és kijelentéseket tegyenek, szíveskedjenek megmondani, hogy ezek az ő személyes véleményeik, mivel a román nemzeti párt komitéja nem ülhetvén össze, a román nép nevében sem lehet politikai kinyilatkoztatásokat tenni.”

6

Iratok a nemzetiségi politikai pártoknak a világháború kitörését követő magatartásáról

A

1914 aug. 1

*Mihali Tivadar román nemzetiségi politikus felhívása a világháború kitörésekor a magyarországi román sajtóban*¹

Nagy és nehéz napokat értünk meg.

Hazánk fiait a becsület mezejére hívták. A román katonák, amint a múltban, most is meg fogják tenni kötelességüket a nemzet és vitézi hírnevük büszkeségére!

Ófelsége, a mi idős uralkodónk és a haza újból meggyőződik a Habsburg-monarchia uralma alatt élő román nép ősi hűségéről és önfeláldozó szolgálattételéről. A román nép fiai mindenütt lelkesen siettek a katonai zászló alá, készen rá, hogy vérüket ontsák a harcmezőkön; az otthon maradtak pedig hasonlóképpen készek bármilyen áldozatra; s a legodaadóbb érdeklődéssel, a jó utáni vággyal és a dicsőséges befejezésben bízva követik a kibontakozó és az ezutáni történelmi eseményeket.

Mivel kormányunk rendkívüli intézkedései folytán a köz- és az egyéni politikai jellegű megnyilatkozások a háborús események ideje alatt meg vannak tiltva, még a Román Nemzeti Párt Bizottsága sem tarthatja meg a már összehívott ülését, és így nincs alkalma elmondania hazafias szavát: alulírott jogot formálok rá, hogy ez úton teljes bizalommal és testvéri szeretettel folyamodjak minden román lélekhez hazánkban, hogy egyrészt most is teljes mértékben a törvények szellemében megtegyék kötelességüket és eleget tegyenek azon szolgálatoknak, melyeket ezekben a napokban kérnek; másrészt nyugodtan és Istenben való bizalommal nézzenek az események elé, különösen az esetleges ellenőrizhetetlen híresztelések alkalmával; ilyenkor a zavaros körülmények között gyakran rosszindulatból vagy a felgyúlt fantáziából születnek valótlanosságok.

Különösen falusi népünket figyelmeztetem, hogy tartózkodjon az italtól és bármilyen visszaéléstől, melyek maguk után vonják a biztonsági szervek közbelépését, nehogy ezek a szervek akár felesleges túlbuzgóságból, akár esetleges rosszindulatból ürügyet keressenek a kellemetlen üldözésekre és zaklatásokra.

¹ A közlemény címe és leőhelye: *Apel – Felhívás.* – *Gazeta Transilvaniei* 1914. júl. 19/aug. 1; 158. sz. 1. l. – A világháború kitörésekor a román nemzeti mozgalom vezetői óvatos magatartást tanúsítottak. Maniu, Ștefan C. Pop, Vasile Goldiș, Valeriu Braniște tartózkodtak attól, hogy nyilatkozatokat tegyenek. Mások, így a kormánnyal való megegyezésre hajló Mihali vagy a dinasztiahoz húzó, korábban Ferenc Ferdinánd köréhez tartozó Vaida-Voevod a Monarchia hű szolgálatára hívták fel a román lakosságot. A Román Nemzeti Párt komitéja augusztus folyamán megszüntette saját működését, s egy rövid nyilatkozatot adott ki, melyben felszólította tagjait, hogy ne tegyenek nyilatkozatokat „a román nép nevében” (Románul 1914. aug. 12.; I. kötetünkben 5. sz. D irat).

A román nép mindig józan, rendszerető, lojális és hűséges volt. Ezekről az erényekről és a veleszületett tulajdonságokról adjon tanúságot most is!

Remélem és hiszem, hogy a nemzetünkhöz, római származásunkhoz méltó, korrekt, hazafias magatartás, valamint fiaink bátorsága a harc mezején növeli érdemüket, s ez méltóvá teszi a román népet, hogy birtokába jusson az őt megillető összes jogoknak, melyekért csak törvényes és alkotmányos úton harcolt és harcolni fog a jövőben is.

A mindenható Isten segítsen minket és vezessen győzelemre!

Dés, 1914 július 30.

Dr. Teodor Mihali

B

1914 aug. 5

*Maria B. Baiulescunak, a Magyarországi Román Nők Szövetsége elnökének felhívása
a világháború kitörésekor az ország román nőtársadalmához¹*

Román nők!

Szomorú körülmények arra készítették a Habsburg-monarchiát, hogy fegyvert fogjon, és a becsület mezejére lépjen.

Nagy felelősséggel járó viszontagságos napokat élünk.

Férjeink, fiaink és testvéreink fegyverben vannak, hogy vérüket ontsák a haza megvédéséért és becsületéért, a mi vitézeink pedig a régi és ősi hűséggel indultak el a Habsburg-trónért.

Irtózat, szájalom és szaggató fájdalom gyötri szíveinket ezekben a nagy megpróbáltatást jelentő napokban. Mély seb kínozza lelkünket, az aggodalom a szeretett eltávozottakért.

Román nők! Most azonban rajtunk a sor, hogy méltók legyünk e bátor katonákhoz. Értelmünk-ből fakadó erővel győzzük le a sírást és gyengeséget, s valamennyien egyszerre mozduljunk meg és siessünk segíteni.

Legyünk tudatában, hogy mi mint anyák, feleségek, nővérek vagy leányok felmérhetetlen szolgálatokat hozhatunk. Töletek kell elinduljon a biztatás és bátorság mindazokhoz, akik elindultak teljesíteni a szent kötelességet.

Gondolkozzunk azon, hogyan tudnánk enyhíteni a gyötrő nyomort és szerencsétlenséget, mely népünket e pillanatokban gyötri. A mi kegyes és adakozó szíveinktől függ a gazdasági helyzet megjavulása.

A Magyarországi Román Nők Szövetsége ezekben a háborús időkben *közös megsegítési akciót*² indít.

A nők kötelessége, hogy napjainkban anyagi és erkölcsi áldozatot hozzanak a szenvedések enyhítésére.

Felhívom a román nők valamennyi egyesületét és mindegyik román központot, melyben nemes szívű nők dolgoznak, hogy szervezkedjenek az elnyomorodottak anyagi és erkölcsi megsegítésére.

Akciónk valamennyi egyesületből, központból és román vidékről kell, hogy meginduljon; mindenütt, ahol valamelyik vezető nő kezdeményező lépést tesz.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Cătră femeile române din Ungaria – A magyarországi román nőkhöz.* – Gazeta Transilvaniei 1914. júl. 23/aug. 5; 161. sz. 1. l.

² Kiemelések az eredeti szövegben.

Először mindegyik egyesület vagy központ segélyösszeget állapít meg, amelyet a közös obulusok gyarapítanak, s ezzel megindul a szent célra való gyűjtés. A legkisebb adományokat is elfogadják, és azok is nagyon hasznosak lesznek. A 2 koronán felüli adományokat a sajtóban is közlik.

Csak anyagi eszközökkel tudunk gondoskodni a rászorultakról és enyhíteni a fájdalmakat; hozzájárulunk, hogy megkönnyítsük a golyók tüzebe mentek felgyógyulását, és tehermentesíteni és segíyezni tudjuk a boldogtalan gyermekeket és a támogatás nélkül maradt magatehetetlen öregeket.

Erőnket összefogva a legfontosabb erkölcsi szolgálatokat végezhetjük el. A nő akaratával képes csodákat művelni. Fogjon össze kicsi és nagy, hogy pótoljuk annak munkáját, aki támaszunk volt. Menjetek ki a mezőre dolgozni, folytassátok munkátokat az iparban, a kereskedelemben és értelmiségi vonalon; a nő minden vonatkozásban képes helyettesíteni és szolgálatokat ellátni a férfi helyett, bizonyosságot adva az igazi nőiség szerepéről.

Mindegyik egyesület önállóan fog dolgozni körzetében, egyetértésben a polgári hatóságokkal és követve a Vöröskereszt irányítását.

Román nők, ne csüggedjete el! Töröljétek le gondotól elgyötört arcotokról a könnyeket, – erősítsétek meg szíveiteket, mindenekelőtt ősi hitünk erejével, a Mindenhatóban való reménnyel lépjünk az Úr házába segítségért könyörögni a győzelemért és seregeink szerencsés visszatéréséért.

Végül jelszavunk ez legyen: *Munkára fel*, – nehéz, komoly munkára, hogy a fájdalmak enyhülését elősegítsük.

Brassó, 1914. július 22-én

Maria B. Baiulescu,
a Magyarországi Román Nők Szövetségének elnöke

C

1914 aug. 5

*Ghyczy Tihamér határrendőrségi tanácsos jelentése a belügyminiszterhez a Szlovák Nemzeti Párt
készülő nyilatkozatáról*

BM 1914–XII–148 res./1914.

(Gépírásos levél)*

Tárgy: Tót nemzetiségi párt kiáltványa.

Nagyméltóságú Belügyminiszter Úr!

Budapest.

A túrócszentmártoni kirendeltség jelenti, hogy a tót nemzetiségi párt kiáltvánnyal akar fordulni a tót néphez. A kiáltvány fogalmazványát – melyet a kirendeltség vezetőjének bemutatnak – ma adták sajtó alá.

A kirendeltség jelentése szerint a kiáltvány igen lojális. Elítéli a serajevói gaz merényletet, amelynek következményeként tünteti fel azt, hogy az ország északkeleti határán fegyveres összeüt-

* Az aláírás mellett címeres körpecséttel: „M. KIR. HATÁRSZÉLI RENDŐRKAPITÁNYSÁG LIPTÓSZENTMIKLÓS”.

közésre kerülhet a dolog, ők megadták emberben és jószágban – bár könnyes szemmel – de szívesen, habozás nélkül mindazt, ami ahhoz szükséges, hogy a hazát és a dinastiát megvédjék, mert hiszen a tót nép jövője a jelenlegi államformában biztosítható legjobban.

Tagadhatatlan ugyan – mondja tovább a kiáltvány szövege – hogy mint szlávok ezen országgal vérrokonságban állunk, ez azonban nem jelenti azt, hogy dinastiánk és hazánk iránti kötelességünket ne teljesítsük, és felhívja a kiáltvány a tót népet, hogy ezen válságos időkben minden mozgalomtól tartózkodjék. Befejezésül hozzáfűzi, hogy ha majd a béke ismét helyreállt, akkor ismét minden törvényes eszközzel küzdeni fognak a tót nemzetiség fejlődése érdekében.

A vérrokonság említését és a béke helyreállítását követő időkre jelzett törvényes eszközökkel megvívandó küzdelmet illetően aggályaim vannak s célszerűbbnek vélném ezek törlését a szövegből. A kérdés nagy horderejénél fogva azonban ezen kérdésben nem mertem Nagyméltóságod utasítása nélkül eljárni. Ezért tehát a túrócszentmártoni kirendeltség vezetőjét táviratilag arra utasítottam, hogy további rendelkezésemig az engedélyt meg ne adja s kérem Nagyméltóságod távirati rendelkezését.¹

Liptószentmiklós, 1914 augusztus 5.

Ghyczy Tihamér s. k.
M. Kir. Határrendőrségi Tanácsos

D

1914 aug. 6

A Szlovák Nemzeti Párt elnökségének nyilatkozata a világháború kitörése után a szlovák nemzet hűségéről és a párt tevékenységének a háború idejére való felfüggesztéséről¹

A bűnös szarajevói gyilkosság következtében, melynek áldozatául esett Ferenc Ferdinánd főherceg öfensége, megboldogult és dicső trónörökösünk s fenséges hitvese, hazánk és mi, annak legősibb lakosai öreg s békeszerető urunk s királyunk egész birodalmával egyetemben váratlanul és semmit sem sejtve háborúban találtuk magunkat.

Ez a háború délen már több nappal ezelőtt kitört s maholnap kitörhet monarchiánk északkeleti részén is.

A róla szóló hír már minden bizonnal eljutott az Úr által nemzetünknek adományozott föld legrejtettebb zugába is.

A kegyelmes kiáltványban, amelyben a császári, apostoli és királyi Felség valamennyi népének kegyeskedett a háború kitörését tudtul adni, a legfelsőbb bizalom nyilvánul meg az iránt, hogy most is valamennyien tömörülünk magasságos trónja körül s hazánk becsülete, dicsősége és nagysága érdekében a legsúlyosabb áldozatokat is meghozzuk.

A mi szlovák népünk az iránta kinyilvánított legmagasabb bizalmat részben már meghálálta azzal, hogy könnyekkel a szemében bár, de ellenkezés nélkül és lelkesen útnak indította hadköteles ifjainak megszámlálhatatlan ezreit a katonai zászlók alá, s a katonai kincstárnak a legsürgetőbb tábori munkákhoz odaadta birtokainak legjavát, amely feltétlenül szükséges a föld megműveléséhez.

Egy pillanatig sem kételkedünk abban, hogy ifjúságunk a harctéren is a bármilyen erős ellenféllel vívott küzdelemben igazolni fogja legkegyelmesebb uralkodónk nemzetünkbe vetett bizalmát.

¹ A jelentés kelezése alapján nem valószínű, hogy az egy nappal később megjelent nyilatkozat közléséhez (Národnie noviny 1914. aug. 6; 91. sz. 1. l., kötetünkben: D irat) megérkezhetett volna a belügyminiszteri jóváhagyás.

¹ Eredeti címe és lelőhelye: *Od predsedníctva Slovenskej národnej strany* – A Szlovák Nemzeti Párt elnökségétől. – Národnie noviny 1914. aug. 6; 91. sz. 1. l.

Vérig sértene bennünket az, aki e tekintetben a legkevésbé is kételkedne. Hiszen szlovák ezredeink történelme tele van a szlovák anyák katonafiainak bátorságát, merész férfiasságát, páratlan kitartását és szerénységét bizonyító tényekkel.

Hadseregünk újjászervezője, Ferenc Ferdinánd császári és királyi Fensége, a dicső és nagy trónörökös, tehát az egyes katonai egységek derekasságának leghivatottabb, legilletékesebb bírója ismételtelen úgy nyilatkozott a szlovák ezredekéről – tudomásunk szerint élete utolsó hónapjaiban is –, hogy büszke reájuk. Ifjúságunk bizonyára méltó lesz majd e nagy dicsérethez, mely a katonaság e nagy szakértőjének és kedvelőjének szájából hangzott el.

És mi, szülőházainkat, házikóinkat és kunyhóinkat, kisebb-nagyobb földjeinket és kertjeinket gondozó apák és anyák, szlovák férfiak és nők? Hogyan viselkedünk és hogyan kell viselkednünk ezekben a zord időkben a legfelsőbb helyről hozzánk érkezett sorakozóval szemben?

Álláspontunk adott a magasságos uralkodóház iránti született alattvalói szeretet és hűség által, valamint azon nagyszámú jótétemény és kegy által, amelyet népünk kiváltképp a kritikus idősza-
kokban a legfelsőbb helyről kapott, s végül adott ama lángoló, olthatatlan vágy által, hogy legdrágább, elődeinktől örökölt kincsünket, szlovák nemzetiségünket megőrizhessük. Eme, a nemzeti különállásunk megőrzésére irányuló vágyunkban mélyen áthat bennünket, szlovákokat az a meggyőződés, hogy az ilyen kis nemzeteknek, mint mi magunk és a többi, hazánkban s az egész monarchiában élő kisebb-nagyobb néptörzs, legjobban az olyan államalakulat felel meg, mint amilyen a mi hazánk és monarchiánk.

Ki akarná szétválasztani azt, amit az Úr egybekötött?

Szívünk, értelmünk, ezeréves hagyományunk, tiszteletli hűségünk és ragaszkodásunk dicsőséges dinasztiainkhoz s a közös haza iránt érzett szeretet azt parancsolja nekünk, hogy az elődeink által hirdetett elvektől ne térjünk el, s most, a közelgő nagy események előestéjén nyilvánosan és őszintén adjunk nekik kifejezést.

Nos, így teszünk most a mi kedves szlovák népünk nevében. Nekünk fontos, hogy hazánk s monarchiánk megőrizze egységét, az elkövetkező háborúban ne szenvedjen semmilyen károsodást s abból győztesként kerüljön ki. Ezért tesszük kockára életünket és vagyonunkat.

Mindazonáltal a szláv nemzetséghez tartozó népként nem mondunk le – s nem is mondhatunk le – egyik közelebbi vagy távolabbi vérrokonsági kötelékről sem, mely bennünket a szláv néphez fűz. A vérrokonságra azonban nem leszünk tekintettel, s nem szabad gátolnia bennünket abban, hogy alattvalói és hazafiúi kötelességeinknek maradéktalanul eleget tegyünk.

Amit a magasságos országos kormány a legkegyelmesebb nyilatkozattal egyidőben kiadott kiáltványában kér, „legkivált polgártársaink valamennyi elfogadott vezetőjétől”, azt a Szlovák Nemzeti Párt vezetősége már előre megtette.

Hogy elkerülje az ilyen mozgalmas időkben könnyen kialakuló félreértést, a megkezdett háború egész időtartamára felfüggesztette pártja működését, és gondoskodott róla, hogy a szlovák kulturális egyesületek már bejelentett gyűléseit elnapolják. Magától értetődik, hogy ha egyesült erővel kiharcoltuk az áhított békét, a nagyobb elismerés reményében minden törvényes eszközzel küzdeni fog mindazért, amire a szlovák népnek a kulturális és az anyagi felemelkedéshez szüksége van, s amire eredendő joga és a tényleges törvények alapján méltán tarthat igényt.

Drága földjeink!

Fogadjátok szívesen kiáltványunkat. Meggyőződésünk, hogy egyetértésre talál nálatok, s útmutatásait követni fogjátok.²

Az Úr legyen velünk, s távozzék a rossz!

Turócszentmártonban, 1914. augusztus 4-én.

Dula Máté
elnök

² Nincs tudomásunk arról, hogy a párt elnöksége összeült volna a nyilatkozat megvitatása céljából.

E

1914 aug. 9

*Vajda Sándor román nemzetiségi képviselőnek a román nemzetiségi sajtóban is közölt karlsbadi interjúja a bukaresti „Adevărul” munkatársa részére*¹

A hazai lapok közlik az alábbi interjút, amelyet dr. Vaida-Voevod adott Karlsbadban az „Adevărul” című újság munkatársának:

– A magyarországi románok – jelentette ki dr. Vaida úr – lelkesen siettek a harci zászlók alá, s ez fényes bizonyítéka a román nép dinasztia iránti bizalmának és hazaszeretetének. S a mai nemzedék fenntartja az ősök hagyományait a megpróbáltatás nehéz óráiban.

– A képviselők, akik a magyar parlamentben a román nemzeti párt programját képviselik – közülük tartozom én is – a kormánnyal szemben határozott ellenzéki magatartást tanúsítottak, de a hazaszeretetet és a Habsburg-monarchia iránti tántoríthatatlan hitet a párt ápolta szóval és tettel; állandóan agitált a nép soraiban a monarchia és a Hármasszövetség mellett, és propagandát fejtett ki Romániának a Hármasszövetséghez való csatlakozásáért.²

Amikor népünk lelkesen válaszol Öfelsége felhívására, ez kétségtelenül érdeme a román nemzeti párt hazafias tevékenységének is. A közöttünk és a magyarok közötti gyűlölködés meg kell hogy szűnjön most, amikor hála fiaink áldozatainak és a monarchia iránti hitének s a harcban való testvéri együttműködésnek le fogjuk győzni a közös ellenségeket, és biztosítjuk mindnyájunk jövőjét. A külső veszedelemmel szemben az összes nemzetiségeknek egyesülniök kell a dinasztia és a haza iránti szeretetben. A román nép és vezetői teljes mértékben számolnak a veszéllyel, amely nemcsak az egész románságot és a monarchiát veszélyeztetné, hanem az európai kultúrát is a győző Oroszország részéről. Nem akarunk az oroszok vazallusai lenni. Szemben e veszéllyel, a magyarok és a románok közötti politikai és nemzeti ellentét kérdése családi viszályá csökken.

– Milyen magatartást várna Ön a magyarországi románok szempontjából Románia részéről?

– Reméljük, hogy nemsokára Románia is kilép tartózkodásából, s a monarchiával és a Hármasszövetséggel közös ügyet vállal, vagy legalábbis megőrzi baráti semlegességét, mert tragikus lenne, ha a Habsburg-birodalombeli románok és a román királyság a döntő órában különböző táborba tartoznának.

Ha mi, akik a románság felét alkotjuk, harcolunk a monarchiáért, nem engedhető meg, hogy a román királyság közömbös maradjon, vagy éppen fegyvert fogjon Oroszország mellett, vagyis ellenünk is.

– Mit gondol, mi Románia magatartása, amely az egész románság érdekében következik?

– Nem merészkedem tanácsokat adni Romániának, vagy hogy megállapításokat tegyek, de gondolom, hogy az egész románságnak érdeke a *besszarábiai románok megmentése*,³ ők éppen a mai körülmények között menthetetlenül el vannak veszve, annál inkább Oroszország győzelme esetén.

A Habsburg-birodalombeli románok elég erősek, hogy egymaguk megvédjék nemzeti létüket a monarchia kebelében.

Annak a Romániában elterjedt nézetnek, hogy Franciaországgal győzedelmeskedne a demokrácia, míg Németországgal a reakció, nincs semmi szilárd alapja, mert most nem Franciaország

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Părerea dep.[utatului] Vaida-Voevod. Un interview – Vaida-Voevod képv.[iselő] véleménye. Interjú. – Gazeta Transilvaniei 1914. júl. 27/aug. 9; 165. sz. 1. l.*

² Románia már 1883-ban csatlakozott ugyan a Hármasszövetséghez, de ezt nem hozták nyilvánosságra; így volt lehetséges később is a csatlakozás érdekében kifejtett agitáció.

³ Kiemelés az eredeti szövegben.

győzelméről van szó, amely ez alkalommal mellékszerepet játszik, hanem Oroszország mindenhatóságáról egy győzelem következtében; ebben az esetben egyszerre az egész európai demokráciát és a francia demokráciát leverné a muszka.

E megfontolások alapján, s mert adva van a tény, hogy az Oroszországgal való együttműködés, még győzelem esetén is, ahogy 1878-ban történt, veszélyes lenne a szövetségesekre, mert szolgálataikat háládatlansággal fizetnék meg, azt a reményt táplálom, hogy Románia egészséges helyzetmegítélése, amely a múltban annyiszor megnyilvánult, ezúttal is helyesen fogja érzéklni az egész románság reális politikai érdekeit.

7

Iratok az oroszországi csehszlovák mozgalom 1914–16. évi fejleményeiről

A

[1914 aug.–szept.]

Sz. D. Szazonov volt cári orosz külügyminiszter visszaemlékezései az orosz kormányának a cseh-szlovák emigráció politikai és katonai szervezkedésével kapcsolatos álláspontjáról¹

...A cseh függetlenség visszaállításának kérdése, magától értetődően, benne volt a többi nemzeti kérdés között, amelyeket Ausztria-Magyarország részvétele az európai háborúban előtérbe tolt. Régi birodalmuk dicső története és ősi nemzeti kultúrájuk, amely érintetlenül fennmaradt három évszázados raboskodásuk ideje alatt, kizárólagos helyzetet teremtett a szláv népek családjában. A cseh nép legkiválóbb vezéreinek és a cseh néptömegeknek megingathatatlan hűsége a szláv ideálok iránt mély tiszteletet ébresztett föl bennünk, oroszokban. Amikor az európai háború folyamán Ausztria ellenfeleinek fontolóra kellett venniök Európa politikai térképének esetleges megváltozását, aminek a Habsburg-monarchia meggyöngyülését vagy végleges összeomlását kellett nyomon követnie, azonnal fölmerült előttünk a cseh birodalom föltámasztásának kérdése. Sem II. Miklós cár számára, sem az én számomra, aki az orosz külpolitika élén álltam, nem létezett világosabb és igazságosabb kérdés Csehország politikai újjászületésénél. Az orosz közvéleménynek ugyanez volt a felfogása. Ez alatt, természetesen, csak a cseh kérdés elvi megoldását értem, más szavakkal, a cseh fajok egyetlen független állami szervezetbe való egyesítését, oly területi határok között, amelyek annak szabad kifejlődését biztosítják. A további precizizációt Oroszország már a cseh nép döntésére bízta, amelynek politikai érettségében nem kételkedett, fönntartva magának a jogot, hogy a kellő pillanatban hathatós segítséget nyújtson a cseh kívánságok megvalósításához.

Nem sokkal a háború kitörése után meglátogatott egy delegáció, amely a cseh nemzeti bizottság tizenegy tagjából állt és kifejtette előttem terveit a jövőre és reményét Oroszország támogatására nézve, e tervek megvalósításával kapcsolatban. Nagyon kellemes volt hallanom a küldöttség kívánságait, amelyekkel szemben őszinte rokonszenvvel viseltem. Látogatásuk folyamán a képviselők arra kértek, hogy eszközöljek ki részükre az uralkodónál audienciát, mert személyesen szeretnék feltárni előtte reményeiket. Ezt megelőzőleg Őfelsége egy másik cseh deputációt fogadott a Kremljben, amely azt a vágyát hangoztatta, hogy „Szent Vaclav szabad és független koronája a Románovok koronájának sugaraiban ragyogjon”.

¹ A szövegrészlet leelőhelye: Sz. D. Szazonov: Végzetes évek. Bp., é. n. [1928] 384–387. 1. – Szergej Dmitrijevic Szazonov (1861–1927) 1910–1916 között volt orosz külügyminiszter.

Mikor jelentettem Őfelségének, hogy a cseh küldöttség elébe akar járulni, az uralkodó azt mondta, hogy örömmel fogadja. A deputáció tisztelgése szeptember közepén történt meg Carszkoje-Szjelóban. A csehek engedélyt kértek, hogy egy egységes szervezetet állíthassanak föl, amely az egész cseh-szlovák mozgalmat irányítaná a birodalom határain belül. Az uralkodó rendkívül kegyesen fogadta a küldöttséget és a térképen megvizsgálta a jövő cseh-szlovák állam határait, úgy amint azokat a cseh delegátusok képzelték.

Ezt követőleg a csehek azzal a kéréssel fordultak a főparancsnok vezérkari főnökéhez, hogy cseh osztagokat szervezhessenek meg, amelyekbe nemcsak orosz csehek lépnének, hanem cseh és szlovák hadifoglyok is, akik a hadműveletek kezdete óta nagy számban adták meg magukat az orosz csapatoknak. Ezen a téren nem kevés félreértés támadt, amelyek annál jobban fájtak, minthogy az orosz kormány ellenségei úgy Oroszországban, mint Csehországban a cári kormány kétszínűségének és rosszakaratának bizonyítékként hivatkoztak rájuk a csehekkel szemben. Azok után, amiket fent mondtam, aligha szükséges újból hangsúlyoznom, hogy a csehek iránti barátságatlanságnak még az árnyéka sem volt meg sem az orosz kormányban, sem az orosz népben. Ehhez az elvitathatatlan igazsághoz nem nehéz rövid és egyszerű okoskodás útján eljutni. Nem is beszélve a vérkötelék tudatáról, amely erősen érezhető volt nálunk, ahol a nép érzékenyen reagált a vér hangjára, Oroszország tisztában volt azzal, hogy Ausztria-Magyarország szlávjaiban értékes szövetségeseket talál a Hohenzollernek és Habsburgok birodalmában megtestesülő germanizmus elleni küzdelmében. Eltaszítani magunktól ezeket a szövetségeseket nem volt sem értelme, sem célja. Ellenkezőleg, még védelmembe is vettem úgy a szerb, mint a cseh-szlovák szlávok érdekeit francia szövetségeseinkkel szemben, akik abban az igyekezetükben, hogy Ausztria-Magyarországnál keressenek támogatást Németország ellen, a szláv népek rovására tett engedményekkel csábították a hármastente oldalára. Ez az igyekezet meglehetősen erős volt Franciaország egyes köreiből. Aligha kell bővebben kitérni a terv hibáira, nem is beszélve azokról a veszélyekről, amelyeket megvalósulása szövetségi viszonyunk tartóssága szempontjából jelentett volna. Szerencsére Delcassé szilárd keze véget vetett ezeknek a próbálkozásoknak.²

Az orosz kormány nem azért késett a cseh osztagok nemzeti hadsereg jellegét elismerni, mintha rosszindulattal lett volna a csehek iránt, vagy el akarta volna odázni államiságuk újbóli megteremtését, hanem egyszerűen azért, mert azon osztrák szlávok óriási tömegébe, akiket foglyokul ejtettünk, vagy akik megadták magukat, nem kevés olyan elem is kerülhetett, akik csak név és nem érzés szerint voltak szlávok, és mert Oroszországnak e kritikus pillanatában minden elővigyázata is kevés volt azokkal a külföldiekkel szemben, akiknek megengedte, hogy saját katonai erejével együtt részt vegyenek a létezéséért folyó küzdelemben. Katonai hatóságaink nem a szlávoktól óvakodtak, akiktől Oroszország nem várhatott rosszat, hanem azoktól, akik szláváguk álarc alatt ellenségei voltak. ...

² Théophile Delcassé (1852–1923) 1914–15-ben volt francia külügyminiszter.

B

[1914 aug. 12–1916 végéig]

A cseh-szlovák emigráció orosz politikája és az oroszországi csehszlovák önkéntes csapatok megalakítása Edvard Beneš megvilágításában¹

Oroszországi felszabadító akciónk irodalma már oly gazdag, hogy oroszországi hadseregünk története nagy általánosságban és részleteiben is eléggé ismeretes. Az ügy politikai és diplomáciai részét Masaryk elnök a „Világforradalom”-ban okmányyszerűen világította meg. Én tehát nem szándéksom ezekkel a kérdésekkel újból aprólékosan foglalkozni, hanem csak a legfontosabb tények rövid összefoglalását nyújtom, amennyiben azok mondanivalóm keretébe illenek, és ahogy orosz akciónkat a párizsi Nemzeti Tanács főtákaraként láttam.

Természetes volt, hogy oroszországi honfitársaink nyomban a háború kitörésekor fokozottabb erőfeszítéssel kezdtek előkészíteni az Ausztria-Magyarország elleni küzdelmet, mint más országok csehszlovákjai.² Olyan környezetben éltek, amelytől nemzeti céljaink hatványozottabb megértését remélhették, számosabbak voltak, mint a nyugat-európai országokban, Ausztriával határos államban éltek és a hadifogoly-földik tömeges beözönlésére számíthattak. Ezért mindjárt az első napokban kérvényt nyújtottak be a hadügyminisztériumban, engedjék meg cseh önkéntes csapatok megalakítását. Ugyanakkor sok hazánkfiá önként jelentkezett az orosz hadseregbe is. Az a lelkesedés, amelyben az első háborús napokban az egész orosz közvélemény politikai meggyőződésre való tekintet nélkül valósággal úszott, igen kedvező légkört teremtett egy csehszlovák önkéntes csapat számára.

Az orosz minisztertanács gyorsan – 1914. augusztus 12-én – intézte el a kérvényt, és augusztus 20-án a vezérkar központi irodája a hadügyi tanács határozata alapján már meg is bízta a kievi katonai körzet vezérkari főnökét, hogy segítse elő egy vagy a szükséghez képest több külön csehszlovák önkéntes csapat megalakítását. Így kezdte meg szervezkedését augusztus 28-án az úgynevezett „Česká Družina”. Szeptember elején a „Družiná”-nak már három százada volt, amelyek orosz tisztek vezetése alatt állottak, kevéssel utóbb egy negyedik is alakult. Október 11-én – nálunk szeptember 28-án, Szent Vencel napján – ünnepélyesen átadták a „Česká Družiná”-nak zászlaját, és október 22-én a csapatot a frontra ment, ahol a Radko Dmitrijev vezetése alatt álló harmadik orosz hadsereghez osztották be.

A „Družiná”-t nem osztották be fegyveres szolgálatra, hanem hírszerző- és propaganda-célokra használták fel. Ezért kis csoportokra bontották és az egyes hadosztályokhoz, ezredekhez osztották be. E tevékenységében igen fontos szolgálatot tett az orosz hadseregnek, amiről a hadosztályparancsnok rendkívül elismerő parancsai tanúskodtak.

Amikor 1914 novemberében a „Družina” megjelent az osztrák fronton, vagy 800 önkéntest számlált. Úgy tervezték, hogy a veszteségeket olyan csehekkel és szlovákokkal pótolják, akik már orosz állampolgárok voltak és Oroszországban voltak hadkötelesek; nemsokára azonban már azokkal a csehekkel és szlovákokkal kezdtek számolni, akik tömegesen kerültek orosz hadifogságba. Vondrák dr. és Tuček már 1914 novemberében tárgyalt erről a délnyugati front vezérkari főnökével, Alexejev tábornokkal, aki november 29-éről kelt levelében azt ajánlotta a főhadiszállásnak, hogy elvi álláspontot foglaljon el a hadifoglyokból alakítandó nemzeti ezredek kérdésében.

A főhadiszállás annyiban adott kedvező választ, hogy december 27-én hozzájárult ahhoz, vegyék föl a „Družiná”-ba azokat a hadifoglyokat, akik rögtön fogságba kerülésük után önként jelentkeztek

¹ A közölt részlet fejezetcíme és leköhelye: *Küzdelem az oroszországi csehszlovák hadsereg fölállításáért*. – Dr. Edvard Beneš: *Nemzetek forradalma*. Ford. Donner Pál. Bratislava–Pozsony 1936, E. Prager kiad. I. köt. 275–283. l.

² É. csehei és szlovákjai. Beneš Masaryknál is következetesebben alkalmazta az első világháború cseh-szlovák emigrációjának propagandájában kulcsfogalomként a *csehszlovák* kifejezést, amely ez esetben is a két nemzet, a csehek és a szlovákok egységes népként való megjelölését szolgálja.

a „Družiná”-ba. Ez engedély alapján 250 további önkéntessel lehetett szaporítani a „Družina” létszámát.

1914 végén az oroszországi csehek és szlovákok vezérei – fölbuzdulva a hadsereg nagy sikerein – sokkal nagyobb szabású katonai terveket kezdtek kovácsolni. Annak lehetőségét mérlegelték, vajon nem lehetne-e hadifogságba kerülő földikből egész hadsereget fölállítani.

Vondrák dr. ebben az értelemben terjesztett elő egy emlékiratot 1915 januárjában az orosz főhadiszállásnak, s később, amikor az oroszországi csehszlovák egyesületek kongresszusán megalkult ezen egyesületek „Szövetsége”, egy másik emlékiratot juttatott el Vondrák dr. az orosz kormányhoz is. Az emlékiratok lényegében csehszlovák hadsereg felállítását követelték, a hadifoglyok szabadon bocsátását, amennyiben hadseregbeli szolgálatra jelentkeznek, az önkéntesek átvételét az ideiglenes állampolgári kötelekbe, a csehszlovák állam önállóságának kötelezettség nélküli elismerését és egy kölcsönt, amelyet az eljövendő állam kölcsöne gyanánt nyújtanának a Szövetségnek.

A két memorandumba foglalt követelések egyike-másika azt mutatja, hogy az emlékiratok szerzői kétségtelenül politikailag tapasztalatlan emberek voltak és nem ismerték a nemzetközi helyzetet. Ártott az ügynek, hogy a memorandumok oly messzemenő követeléseket támasztottak. Ezzel csak azt érték el, hogy a kormány a csehszlovák hadsereg létesítése ügyében elutasító döntést hozott. A külügyminisztérium illetékes osztályának jogi szakvéleménye – mint ma már tudjuk – ezt a mondatot is tartalmazta: „A jövő önellóság ideiglenes elismerése, amiről az emlékirat szól, valamint más politikai javaslatok oly komolytalanok, hogy alig érdemes róluk közelebbről tárgyalni.”

Az 1915-i gorlicei vereség után bekövetkezett orosz visszavonulás időpontja az ilyenfajta akcióknak persze nem kedvezett. Az oroszországi csehszlovák egyesületek Szövetsége ezért inkább az osztrákellenes küzdelemre és a hadifogoly-akcióra szorítkozott, amely arra volt hivatva, hogy a hadsereg későbbi felállítását könnyítse meg. A Szövetség tárgyalta a hatóságokkal, engedjék meg, hogy a hadifoglyokból szakmunkásosztagokat alakítsanak, amelyek a hadiszergyárakban dolgoznak –, de közben szívósan szorgalmazta a „Družina” kibővítését is.

A Szövetség még 1915 augusztus elején megkapta az engedélyt, hogy a hadifogoly csehek és szlovákok körében önkénteseket toborozzon a „Družiná”-ba. Később elérte a Szövetség, hogy – egy 1915. október 28-i paranccsal – a „Družiná”-ba beosztottak olyan cseheket és szlovákokat, akik orosz állampolgársággal bírtak. Ily módon lehetővé vált a „Družina” második zászlóaljának a felállítása, s ugyanakkor – 1916. január 13-án – a „Družina” új elnevezést kapott: lövészezredé alakították át. A csehszlovák lövészezred ezidőben nyolc századból, egy gépfegyveres osztagból és egy pót századból állott. Összesen 1600 önkéntes szolgált soraiban.

Körülbelül ez volt oroszországi katonai akciónk helyzete, amikor a párizsi Nemzeti Tanács behatóbban kezdett foglalkozni az ügygel. Ezt az akciót oroszországi honfitársaink munkája hozta létre, noha Masaryk akkor már rég összeköttetésben állott velük és hivatalos orosz körökkel is, de svájci és párizsi szervezeteink is már 1915 óta tartottak kapcsolatot Pétervárral és Kievvél.

A Szövetség ama törekvése, hogy megszervezze a csehszlovák szakmunkásokat és az egyes gyárakban helyezhesse el őket, általában csak csekély gyakorlati eredménnyel járt. A vezérkar ugyan 1915 decemberében engedélyt adott rá, de 1916. február 10-én, amikor a munkásokat csakugyan beakarták osztani a taganrogi gyárakba, az engedélyt visszavonta.

A nehézségek azonban nemcsak a központi hivatalok eme tétovázó magatartásában rejlettek. A helyi közigazgatási hatóságok is akadályokat gördítettek az akció útjába, pusztán azért, mert nem voltak tisztában ügyeinkkel. De a Szövetség ennek ellenére folytatta akcióját, és amikor 1916 márciusában a helyzet kedvezőbb lett, áprilisban megtartották az oroszországi csehszlovák egyesületek Szövetségének kongresszusát. A Szövetség új vezetőséget választott és politikájának s taktikájának eddigi irányvonalait lényegesen megváltoztatta.

A Szövetség új vezetősége igen messzemenő katonai és szervezeti programot tűzött maga elé. Elhatározta, hogy felhagy a szerény előnyyszerzés taktikájával s inkább arra törekedett, hogy kieszközölje ama nagyszabású tervek jóváhagyását, amelyeket a vezetőség irányadó tényezői már 1915 elején kidolgoztak. A vezetőség egy csapásra igyekezett megszerezni az elvi beleegyezést, egyrészt a csehszlovák hadsereg felállításához, másrészt pedig valamennyi csehszlovák fogoly szabadon bocsátásához, amennyiben ezek kötelezik magukat, hogy alkalmas pillanatban belépnek a hadseregbe. Ösztönzést ehhez a cár 1916. április 21-i ígéréteiből merítették, aki kijelentette, hogy a szláv hadifoglyokat szabadon fogja bocsátani.

A Szövetség vezetősége ezért a hadifoglyok köréből új munkatársakkal egészítette ki magát, tervezetet dolgozott ki a csehszlovák hadifoglyok szabadon bocsátásáról és egy másikat hadseregünk felállításáról, s a két tervezetet a főhadiszállás elé terjesztette jóváhagyás végett. Jóllehet a cár ígéréteire és a cárnak egy június 10-én adott „szoglasz”-ára³ hivatkozhatott, a vezetőség mégsem tudta elérni, hogy a hatóságok ezekhez az ígéretekhez igazodjanak. A tervezetek a központi orosz hivatalokban heves ellenállást váltottak ki, úgyhogy a Szövetség mindkét akciója zsákutcába jutott. A minisztertanács egy határozata betiltotta a hadifoglyok körében való toborzást, 1916. augusztus 24-én pedig még azt is visszavonták, amit eddig a hadifoglyok szabadon bocsátása dolgában már megengedtek volt.

A Szövetségnek sok mindenféle nehézséggel kellett megküzdenie:

1. Elsősorban tisztára helyi jellegű, az orosz viszonyokból eredő, továbbá technikai természetű nehézségekkel. Az orosz központi hivatalokban nem készítették elő kellőképpen a talajt e tárgyalásokra, úgyhogy a Szövetség javaslatait az egyes hatóságok – a főhadiszállás kivételével – meg nem értéssel fogadták. Említettem már, hogy az orosz politikai körök, kivált pedig az alsóbb fórumok és általában a bürokrácia, éppannyira nem ismerték a csehszlovák kérdést, mint ahogy Nyugat-Európában sem ismerték.

2. Fölmerültek gazdasági természetű nehézségek is. A Szövetség akciói ugyanis az orosz munkaerő ellenállásával találkozottak, akiket a hadifoglyok szabadon bocsátása vagy foglyainknak a csehszlovák hadseregbe való belépése olcsó munkaerőtől fosztott volna meg. Ezzel egyébként mérhetőbb formában a nyugati államokban – Franciaországban és Olaszországban – szintén érveltek; itt főként a mezőgazdasági munkálatok megakadásától tartottak.

3. De katonai részről is kételyeknek adtak hangot. Oroszországnak ugyanis elegendő számú katonája volt s az orosz katonai tekintélyeket – néhány tiszteletreméltó kivétellel, mint Alexejev vagy Bruszilov tábornok – nehéz volt meggyőzni annak szükségességéről, hogy külön csehszlovák csapatokat kell felállítani. Ezekre a körökre nem lehetett politikai természetű érvekkel hatni s amennyiben a katonai körök mégis figyelmet szenteltek a politikai szempontoknak is, többnyire még mi vallottuk kárát, mert azok a katonai körök, amelyek ügyünk politikai részével foglalkoztak, jobbra azon a véleményen voltak, hogy a csehszlovák állam – amennyiben egyáltalán sor kerül megteremtésére – úgyis csak az orosz hadsereg súlyának köszönheti létrejöttét s nem is kívánatos, hogy másként történjék.

4. A Szövetség tárgyalási nehézségeihez hozzájárult még, hogy a csehszlovák egyesületek sem tudtak megegyezni eljárásunk módozatairól – Pétervár szembenállott Kievvél. A Szövetség különben több súlyos hibát is elkövetett a csapatok szervezése körül – amelyek 1916. május 13-ika óta dandárrá növekedtek –, s ezzel okot szolgáltatott arra, hogy a pótszázadnál vizsgálatot rendelhessenek el. A vizsgálat eredménye aztán Alexejev tábornokot, a Szövetség addigi jóakaróját akciónk ellenségévé tette, olyannyira, hogy Alexejev 1916. augusztus 23-án azt javasolta a hadügyminiszternek, fosszák meg a Szövetséget annak lehetőségétől, hogy a csehszlovák csapatok szervezésére befolyást gyakorolhasson.

A legsúlyosabb nehézségek persze politikai természetűek voltak. A politikai zűrzavar, amely 1916 utolsó hónapjaiban mind nagyobb arányokat öltött, a már említett katonai-technikai nehézségek,

³ Engedély, hozzájárulás (or.).

oroszsországi honfitársaink, hadifoglyaink és politikai munkatársaink viszálykodásai: mindez közrehatott, hogy az 1916. esztendő lényegesebb változást nem eredményezett katonai és hadifogoly-akciónkban. Dürich és Štefánik megérkezése fölvetett még egy másik fontos problémát is, hadifoglyaink és katonáink Franciaországba való átszállításának kérdését, s ez is csak még bonyolultabbá tette egész oroszországi katonai akciónkat. Ilyen körülmények között közeledtünk a forradalom felé, amely katonai és hadifogoly-akciónknak, valamint egész oroszországi politikánknak más irányt adott.

C

[1915]

*Moszkvai cseh röplap az oroszországi cseh katonai szervezkedés tárgyában*¹

Testvérek!

Ti Oroszországba kerültetek; meg vagyunk róla győződve, hogy nem fogjátok elhinni, amit korábbi fölötteseitek, tisztjeitek, minden szláv nép gyilkosai nektek az osztrák foglyok borzasztó kínzásáról beszéltek. Ha körülnéztek, látjátok szláv testvéreiteknek, az orosz katonáknak barátságos arcát; ők az osztrák egyenruha ellenére is kedvelnek benneteket, és kedveskednek nektek, bebizonyítva, mennyivel több emberszeretet van a közönséges oroszban, mint a fennhéjázó németben, aki nem kímél sem asszonyt, sem gyermeket vagy aggot. Fel fogjátok ismerni, hogy itt élnek csehek, akik hazájuktól távol sem feledkeznek meg a határon túli testvéreikről, most is azon dolgoznak, hogy az összes szlávokat kiszabadítsák gyilkosaik szorító markából. Minden itt élő csehnek gondja van reátok. Ez okból részesültek abban a megtiszteltetésben, hogy beszélhettek az orosz uralkodóval, aki örömmel fogadta alázatukat. Biztosak lehettek abban, hogy addig nem fognak nyugodni a fegyverek, amíg mi csehek vissza nem kapjuk királyságunkat. Testvéreink, ez álomnak tűnik, de ez az álom valóra fog válni. Ti fogságban vagytok, mégis hű testvérek között, az oroszoktól csak az az átkos egyenruha választ el benneteket, amelyet néhány hónapja nem szívesen öltöttetek fel. Dobjátok most oda, eljön a mi időnk, hirdessétek hűen, hogy elhagytátok az osztrák hiénát, amely oly sok évig szívta a szlávok vérének. Lépjétek be soraikba,² segítsetek nekünk, hogy oldalukon végigvigyük a harcot. Nyilván tudjátok, hogy az egész birodalomban megszervezték a cseh Družinát,³ ahová jelentkezett minden épkezláb cseh, és igyekeznek fegyverrel a kezükben az oroszokkal együtt szabaddá tenni a határt. Tudjuk, sokan vannak köztetek, akik szívesen segítenének, szívesen kimutatnátok hazaszereteteteket, csak nem tudjátok, hogyan. Tartsatok tehát össze, adjátok egymásnak tanácsot. Távolítsatok el sorainkból mindenkit, aki áruló lehetne. Jelentkezzetek orosz állampolgároként orosz egyenruháért, orosz fegyverekért. Sok emberre van szükség, hogy amikor átmegyünk Oroszországból, legyen még elég erőnk. Az orosz katonák közt is vannak, akik tudnak csehül, akik felvilágosítják az ottani lakosokat, miről is van szó. Azokat, akik nem tudnak fegyvert fogni, akik mögöttetek állnak, asszonyaitokat és gyermekeiteket meg fogjuk segíteni. Nevetek nagy betűkkel lesz beírva a cseh királyság történetébe. Ne féljétek semmitől. Ausztria nem fog többé létezni, már most békét kért,⁴ már most át akarta adni Szerbiának Bosznia-Hercegovinát, Oroszországnak Galíciát és Bukovinát és Észak-Magyarország egy részét. Oroszország azt válaszolta, hogy akkor nyugszik majd, ha teljesítette feladatát, és mi is felszabadultunk. Cselekedjétek gyorsan, mutassátok meg, hogy valóban csehek vagytok. Jobb dolgotok lesz nálunk, mint Ausztria fogságában.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Tschechisches Flugblatt (Moskau 1915)*. – Thunig-Nittner, Gerburg: Die tschechoslowakische Legion in Rußland. Ihre Geschichte und Bedeutung bei der Entstehung der 1. Tschechoslowakischen Republik. Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1970. 252. l. – A közlemény jegyzete szerint a cseh eredeti híján az előszóban említett Klante-féle (i. m. 307. l.) német fordítást közli; ennek alapja: Brändströmarchiv, Akte Tschechen.

² É. az oroszok soraiba.

8

Iratok a nem magyar nyelvek állami elemi iskolákban való oktatásának újraszabályozásáról

A

1914 aug. 13

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 114.000/1914. sz. rendelete (utasítása) „az állami elemi népiskolában a nem magyar anyanyelvnek kisegítő nyelvül való felhasználásáról, valamint annak mint tantárgynak tantervszerű tanításáról”¹

Valamennyi közigazgatási bizottságnak és a fiumei kormánynak.

Abból a célból, hogy az állami elemi népiskolában a nem magyar anyanyelvű gyermeknek a magyar nyelven való tanulást megkönnyítsem, továbbá hogy neki az írás és olvasás elsajátítását anyanyelvén is lehetővé tegyem, elrendelem, hogy az alábbiakban részletezett esetben és módon az I. és II. osztályban az anyanyelvet mint kisegítő nyelvet használják, a III., IV. és V. osztályban pedig az anyanyelvet mint tantárgyat oktassák.

1. Abban az elemi népiskolában, amelyben az I. osztályba beírt tanulóknak nem magyar, de egyugyanazon anyanyelvű 1/3-ad része nem érti a magyar tanítási nyelvet, a tanító az I. és II. osztályban a szorosán vett tanításnál, amennyiben a nyelvkészsége megengedi, a gyermekek anyanyelvét oly mértékben használja fel kisegítésképpen, amennyire az a nyújtandó ismeret tisztább megértéséhez szükséges. Ahol egy iskolába több különböző, nem magyar anyanyelvű gyermek jár, és e gyermekek közül azok, akik magyarul nem értenek, anyanyelv szerint külön az első osztály népességének 1/3–1/3 részét teszik, ott az I. és II. osztályban a kisegítésül történő felhasználás, ha a tanító nyelvkészsége megengedi, mindegyik anyanyelven megtörténjék.

Az iskolába feljárni kezdő, magyarul nem tudó gyermekkel a tanító, amennyiben nyelvkészsége megengedi, a szorosán vett tanításon kívül való érintkezésben, a gyermekek számára való tekintet nélkül, a gyermek anyanyelvét is használja addig a határig, hogy a gyermek tanítóját mindjárt kezdetben megérthesse, benne jóindulatú vezetőjét ismerhesse meg, hozzá bizalommal fordulhasson, és az iskolát megszeresse.

Ennek a két rendelkezésemnek végrehajtása céljából egyidejűleg utasítottam a kir. tanfelügyelőket, intézkedjenek saját hatáskörükben, hogy a kerületükbe tartozó azokban az állami elemi népiskolákban, amelyekben a fenti előfeltételek megvannak, a tanítás a nekik ezzel a rendelettel egyidejűleg megadott szakszerű utasítás értelmében történjék.

2. Ha a III., IV. és V. osztályba beírt tanulók összege 1/3-ad részének nem magyar, de egyugyanazon anyanyelvű szülői (gyámjai) kéri, akkor a Cím a kir. tanfelügyelő előadása alapján rendelje el, hogy az írás és olvasás a kérvényt beadó szülők gyermekeinek anyanyelvén is megtanítottassák abban az iskolában, amelyben a tanító (tanítók) az illető nyelvet annyira bírja, hogy a kir. tanfelügyelőkhöz egyidejűleg kiadott utasításom mellékletét képező tantervben (Függelék az állami népiskola tantervéhez) megállapított anyagot feldolgozni képes. Amennyiben egy iskolába több különböző, nem magyar anyanyelvű gyermek jár, és a III., IV. és V. osztályba beírt tanulók összessége egyugyanazon anyanyelvű 1/3–1/3-ad részének szülői külön kéri az anyanyelvnek tantárgyul való

³ Česká Družina: cseh önkéntes csapattest.

⁴ A Monarchia 1915 folyamán semmilyen területi engedményt nem helyezett kilátásba Oroszország részére, ilyen elképzelések egyedül Olaszországgal szemben fogalmazódtak meg Bécsben.

¹ Függelékkel. Megjelent: Magyarországi Rendeletek Tára 1914. 48. folyam, 2210–2211. l.

tanítását, Cím két, illetőleg három nyelv tanítását is elrendeli, ha a szükséges tanerők rendelkezésre állanak.

Cím határozata ellen fellebbevitelnek van helye a vezetésem alatt álló minisztériumhoz.

Budapesten, 1914. évi augusztus hó 13-án.

Jankovich Béla s. k.

FÜGGELÉK AZ ÁLLAMI NÉPISKOLA TANTERVÉHEZ

CÉL

Az anyanyelv tanításának a célja az, hogy a nem magyar ajkú gyermeket saját anyanyelvén helyesen írni, fogalmazni és olvasni megtanítsuk.

TANANYAG

III. osztály

Az írott és nyomtatott kis- és nagybetűk elsajátítása. Szavak, mondatok, egyszerűbb olvasmányok olvastatása, tárgyalása s íratása másolás, később diktálás után.

Használandó bármely a minisztérium által engedélyezett megfelelő nyelvű ábécé.

IV. osztály

A folyékony írás gyakorlása. Helyesírás másolás és diktálás szerint. Egyszerűbb mondatok alkotása és íratása. A különböző tárgyak köréből vett egyszerűbb fogalmazás feltett kérdések alapján. Egyszerűbb levél szóbeli és írásbeli megfogalmaztatása.

Folyékony olvasás gyakorlása. Egyszerűbb s könnyen érthető leíró és erkölcsi tartalmú olvasmányok tárgyalása olyan irányítással, melynek eredményeképpen a gyermek később az olvasottat magától is megértse.

Használandó bármely a minisztérium által engedélyezett megfelelő nyelvű III. osztályú olvasókönyv.

V. osztály

Helyesírás gyakorlása másolás és diktálás szerint. Megtanult rövid szövegnek emlékezetből való íratása. Az olvasmány tartalmának leírása kérdések szerint, ügyelve a magyar fogalmazásban már tanult fogalmazványszerkesztésre. Leírások adott vázlat alapján. Szabad fogalmazás. Tudósító, kérő, köszönő, üdvözlő levelek vázlat után és a nélkül, adott tárgyról.

Értelmes és szép olvasás gyakorlása. Leíró, erkölcsi tartalmú és történelmi tárgyú olvasmányok tárgyalása olyan irányítással, melynek eredményeképpen a gyermek az olvasottakat önmagától is megértse.

Használandó bármely a minisztérium által engedélyezett megfelelő nyelvű V. osztályú olvasókönyv.

E tankönyveken kívül más könyvet vagy jegyzetet használni nem szabad, de a fentiekben ideiglenesen kijelölt tankönyvek helyett a célnak teljesen megfelelő tankönyvek íratása tervbe vétetett.

Az e tárgy tanítására felvett köteles óraszám a különböző iskolatípusok szerint osztályonként következőképpen oszlik meg:

Osztály	Egytanítós iskola órái	Kéttanítós iskola órái	Többtanítós iskola órái
III.	1	1 és 1/2	2
IV.	1 és 1/2	1 és 1/2	2
V.	1 és 1/2	2	2
Összesen	4	5	6

B

Škrovina Ottó cikkei a szlovák nyelv népiskolai oktatásáról¹

1

1914 szept. 1

Škrovina Ottó turócszentmártoni evangélikus lelkész cikke a szlovák nyelvnek az állami népiskolákban való tanításáról, felhívással a szlovák szülőkhöz ez oktatás kérelmezésére²

A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1914. augusztus 13-án kelt, 114.000/1914 sz. rendelete szerint, melyet a Národnie Noviny ezen számában közléseztünk, az állami népiskolák I. és II. osztályában akkor kell a szlovák nyelvet használni az oktatásnál, ha a beíratott iskolás gyermekek 1/3-a szlovák anyanyelvű, s ha a tanító nyelvismerete ezt lehetővé teszi; a III., IV. és V. osztályban a szlovák nyelvnek mint különálló tantárgynak a tanítását a királyi tanfelügyelőnek kell elrendelnie, ha ezt a tanulók 1/3-ának szülei kérvényezik.

Valójában morzsa csupán, amit ez a rendelet nekünk nyújt, de tekintettel arra, hogy a szlovák nyelv az állami népiskolákból egészen mostanáig ki volt rekesztve, nemcsak a tanításból, de a beszélgetésből is, fogadjuk örömmel ezt a hírt, mint új bizonyítékát annak, hogy a szlovák nyelv utat tör a szebb jövő felé.

A megadott jognak csupán akkor lesz jótékony hatása gyermekeink részére, ha követelni fogjuk és érvényesítjük. Néma gyereknek saját anyja sem érti a szavát. Most rajtunk van a sor, hogy bebizonyítsuk, valóban kívánjuk-e, hogy az állami népiskolákban a szlovák nyelvet is tanítsák.

¹ Škrovina, Oto (1877–1939) egyháztörténész, 1908–1918 között turócszentmártoni ev. lelkész; az I. világháború előtti években a Szlovák Nemzeti Párt egyik vezető tisztségviselője, az 1918. évi Szlovák Nemzeti Tanács tagja.

² Eredeti címe és leköhelye: *Vyučovanie slovenskej reči v štátnych ľudových školách* – A szlovák nyelv tanítása az állami népiskolákban. – Národnie noviny 1914. szept. 3; 103. sz. 1. l.

Kéréssel fordulunk valamennyi megbízható és lelkes szlovák férfihoz és nőhöz: mindnyájan és mindenütt, ahol szlovákok élnek – városainkban és falvainkban, a Felvidéken és az Alföldön – gondoskodjatok arról, hogy a szlovák anyanyelvű szülők minden állami népiskolában kérjék a szlovák nyelv tanítását, s ezen tanévtől kezdve egy állami iskola se legyen, amelyben a szlovák gyerekek nem tanulnak szlovákul. Az lesz a legmegfelelőbb, ha a szülők egy ívre aláírják magukat, s a tanítótól közösen kérik a szlovák nyelv oktatását.

Munkára fel a szlovák nyelv tanításáért!

Turócszentmárton, 1914. szeptember 1.

Škrovina Ottó
evangélikus lelkész

2

1914 okt. 26

Škrovina Ottó turócszentmártoni evangélikus lelkésznek a szlovák nyelv oktatásával foglalkozó közleménye, felhívással a népiskolák felső osztályos tanulóinak szüleihez az ez irányú kérelmezés módjáról¹

Folyó év szeptember 17-én, ahogy ezt a Národníe Novinyben közzétettem, aláírt kérelemmel fordultam Turóc megye közigazgatási bizottságához, amelyben azt kértük, hogy a jelenlegi időkben a mi megyénkben is – ahol a kivételektől eltekintve kizárólag szlovák szülők vannak – tekintsenek el a szülők kérvényétől, s ettől függetlenül rendeljék el a szlovák nyelv rendes tantárgyként történő tanítását Turóc vármegye összes népiskolájában. A kérelmet a közigazgatási bizottság október 12-i ülésén megtárgyalták, s a kézbesített határozat szerint így oldották meg:

„Mivel a vallás- és közoktatásügyi miniszter 1914. augusztus 13-án kelt 114.000 sz. rendelete alapján a szlovák nyelvű írás és olvasás tanítását a népiskola III., IV. és V. osztályában csak az egyes iskolákba beíratott gyermekek szülei, illetve gyámjai kérvényezhetik, jelen kérvényezők ezek helyetteseinek nem tekinthetők, ezért a közigazgatási bizottság a kérelemnek nem ad helyt, és a szlovák nyelvű írás és olvasás tanítását a minisztérium rendeletének megfelelően csakis a szülők kérésére rendelheti el.”

A mai időkben szeretnénk elkerülni minden nyilvános harcot szlovák nyelvünkért, de ha ez nem megy úgy, ahogy azt a nyugalom érdekében kívánnánk, nincs más választásunk, mint a minisztériumi rendelet értelmében eljárni, munkához látni s minden egyes népiskolánál összegyűjteni azon szülők, illetve gyámok aláírásait, akiknek gyermekei a III., IV. s V. osztályba járnak, és a szlovák nyelvnek rendes tantárgyként való tanítását kérelmezik.

A kérvényeket röviden így lehet összeállítani:

Turóc vármegye dicső közigazgatási bizottsága!

Alulírott szülők, akik a népiskolában az 1914–1915-ös tanév III., IV. és V. osztályában a gyermekek több mint 1/3-át íratjuk be, a vallás- és közoktatásügyi miniszter 114.000/1914 sz. rendelete alapján tisztelettel kérjük Turóc megye dicső közigazgatási bizottságát, szíveskedjék elrendelni, hogy a népiskola III., IV. és V. osztályában a szlovák nyelv rendes tantárgyként taníttassék.

¹ A közlemény eredeti címe és lelőhelye: *Vyučovanie slovenskej reči* – A szlovák nyelv oktatása. – Národníe noviny 1914. okt. 27; 135. sz. 3. l.

Tisztelettel:

A szülő neve. A tanuló neve. Osztály.

Minél több aláírással lesznek ellátva a kérelmek, annál hamarabb kell őket eljuttatni a királyi tanfelügyelőnek, az alispánnak vagy az alulírottak, hogy már a november 12-i ülésen határozhatnak róluk.

Turócszentmárton, 1914. okt. 26.

Škrovina Ottó
evangélikus lelkész

9

Iratok a horvát-szlavonországi és bosznia-hercegovinai katonai hatóságok és gr. Tisza István magyar miniszterelnök közt az államellenes mozgalmak kezelése ügyében kialakult kompetencia-vitáról¹

A

1914 aug. 14

Gr. Tisza István miniszterelnök levele gr. Berchtold Lipót közös külügyminiszterhez a horvát-szlavonországi csendőri és katonai túlkapások és ez ügyben Frigyes főherceghez intézett levele tárgyában²

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:20/134–135
(Fordítás német nyelvű gépi írt levél átütéses másolatáról)

Budapest, 1914. augusztus 14-én.

Kedves Barátom!

Lojális elemeknek állítólagos bántalmazásáról Horvátországban felvilágosítást szereztem be, és röviden közölni kívánom Veled, hogy a zágrábi és belovári biztosok nemcsak nagyon derék, hanem a szerb-horvát koalíció köreiből egyáltalában nem kedvelt emberek. Egyikük, Zepić, évtizedeken

¹ Tisza kezdettől fogva igyekezett a korábban kormányzati hatáskörbe tartozó nemzetiségi ügyeket és az államellenesnek minősített mozgalmakat a világháborús körülmények közt is a magyar kormány ellenőrzése és felügyelete alatt tartani. Ennek egyik eszközeként a katonai parancsnokságok területi illetékessége szerint a kormány által létrehozott kormánybiztosi intézmény azt lett volna hivatva szolgálni, hogy a katonai hatóságok ilyen értelmű beavatkozásai helyett az illetékes kormánybiztosok vállalják magukra a kormánnyal való érintkezés felvételét, esetenként az operatív intézkedések terhére is. Valójában azonban a kormánybiztosok, csekély kivételtől eltekintve, majd minden esetben csak az események után kullogtak. A katonai parancsnokságok hírszerzése és szervezettsége ugyanis lényegesen fejlettebb volt, mint a vármegyei apparátusra támaszkodó kormánybiztosi hivataloké. Tisza és Frigyes főherceg levélváltása, valamint Skerlecz horvát bánnak a lemondás gondolatáig eljutó tehetetlensége egyaránt jelzi, hogy a magyar miniszterelnöknek nem sikerült az ország polgári közigazgatásának teljes jogkörét megóvnia a katonai hatóságoktól. Ráadásul az elhúzódó szerb háborúban a délvidéki és horvátországi események is egyre inkább a katonai parancsnokságokat látszottak igazolni. Annyi azonban bizonyos, hogy a katonai hatóságok túlkapásai, megtorló akciói csak növelték a bajt, és a magyar-délszláv közeledés eszméjét a világháborúnak már ebben a szakaszában erősen visszaszorították.

² A címzett a másolatra fölül rágépelve.

át mindig megbízható támasza volt az unionista politikának, a másik bosnyák igen energikus ember, és oly kevéssé hajlik a szerbek felé, hogy azok az ő első osztályfőnökké történő kinevezését élénk ellenségeskedéssel fogadták.

A Szokol-egyesületeket felfüggesztettük, és végleges felosztatásuk folyamatban van.³ Vinjében kiraboltak egy szerb kereskedőt, amit természetesen követtek a szükséges bírósági intézkedések. Szentelen hazugság az a hír, hogy „a csendőrség szinte az összes többi férfit megkötözve Belovárra terelte”; egyetlen embert sem tartóztattak le akkor, csak később, leveled elküldése után történt a vizsgálóbíró intézkedésére néhány letartóztatás. A kirabolt kereskedő ellen is folyik bűnvádi nyomozás, [mert] állítólag provokálta a tömeget kellemetlen kijelentéseivel. Az említett képviselők ellen persze folyik a nyomozás a zágrábi kilengések miatt, mert mint hivatásos demagógok és zavarkeltők minden valószínűség szerint ezúttal is vezető szerepet játszottak.

Azt hiszem, ennyi elég, hogy Neked ennek az egész levélnek az ürességét és szemtelenségét bebizonyítsa. Ismételten óvlak attól, hogy ezt a nyomorult klikket egyáltalában meghallgasd. Ezek ugyanazok az emberek, akik módszeresen szították a magyargyűlöletet, és abból éltek politikailag és fizikailag. Annak idején az egyedül hű hazafit játszották a felkelő magyarok ellen, most ugyanazt az üzletet próbálják ki a szerbek ellen, és sajnos, úgy látszik, elértek némi sikert bizonyos katonai körökben.

Titkosrendőreink letartóztatási dühe ugyanis, amit Magyarországon sikerült a szükséges korlátok közé szorítanom, orgiákat ül Horvátországban és Szlavóniában. A legtekintélyesebb embereket feljelentik, érdemes, derék tisztviselőket letartóztatnak, röviden katonai mellékkormányzást folytatnak, amivel teljesen túrhetetlen állapotokat teremtenek, és mindent, amit az elmúlt évben nehéz munkával keresztülvittem, újból kétségessé tesznek.

Ezekbe a viszonyokba csak tegnap nyertem betekintést, és azonnal Frigyes főherceghez fordultam, amivel gyors és radikális orvoslást remélek elérni. Ellenkező esetben egészen komolyan Őfelségéhez kellene fordulnom, mert amíg felelős vagyok a Szent Korona Országainak kormányzatáért, nem fogom tűrni, hogy az ország legszorosabb érdekei ki legyenek szolgáltatva erre teljesen illetéktelen katonai körök felelőtlen dilettantizmusának.

Skerlecz okos, megfontolt, abszolút megbízható ember. A hatóságok élén feltétlenül megbízható emberek állnak. A horvát kormány megérdemli a teljes bizalmat és a legmesszebbmenő támogatást, amire szüksége is van, hogy ezekben a vészteljes időkben nehéz feladatát teljesítse.

Ebben a mind katonailag, mind politikailag oly nagyfontosságú kérdésben teljes támogatásodra vélek számíthatni, és még egyszer sürgetően kérlek, utasíts el kategorikusan mindennemű besúgást és intrikát.

Meleg barátsággal

híved
Tisza s. k.

³ Az 1914-től egységes szervezetet alkotó és a világháború kitörésekor 160 alapszervezetben 15.000 tagot tömörítő horvátországi Sokol mozgalom felosztatásának időpontjára nem sikerült rábukkannunk. Valószínű, hogy ez legkésőbb 1915-ben megtörtént, ekkor ugyanis a mozgalom szülőhazájában, Csehországban is sor került a Sokol teljes betiltására (1915. nov. 24.).

B

1914 aug. 14

*Gr. Tisza István miniszterelnök levele Frigyes főherceg hadseregfőparancsnokhoz a katonai hatóságoknak Horvát-Szlavonországban tett káros intézkedései tárgyában*¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:20/133
(Fordítás német nyelvű gépelt másolatról)

Budapest, 1914. augusztus 14-én.

Császári és Királyi Fenség!

Kérem Császári és Királyi Fenséged kegyes elnézését, hogy tegnapi távirataim kiegészítéseként a horvát-szlavon[országi] letartóztatások ügyében újból terhelem.

Ennek a kérdésnek különlegesen nagy politikai jelentősége kötelez arra, hogy minden fontosat jelentsek, Császári és Királyi Fenségednek lehetőséget adva, hogy a hadszíntérre történő elutazása előtt véglegesen biztosíthassa Császári és Királyi Fenséged magas intencióinak következetes keresztülvitelét.

Még tegnap este közölte velem a bán a hírt, miszerint katonai részről letartóztatták Ilok járási előljáróját, akit Hideghéthy királyi biztos (a legderekabb tisztviselők egyike Horvát-Szlavoniában) teljesen megbízható hivatalnoknak tart. A bán közbenjárására azután megállapították, hogy a járási előljáró egy alárendelt rendőri szerv alaptalan feljelentésének az áldozata volt, amely letartóztatását elrendelte. A katonai hatóság maga is belátta hibáját, és szabadon bocsátotta a járási előljárót.

Ez újbóli döntő bizonyítéka annak, milyen meggondolatlanul ragadtatják magukat egyes parancsnokok olyan tettekre, amelyek joggal keltenek felháborodást a lakosság legjobb rétegeiben, tönkreteszik a politikai hatóság oly szükséges tekintélyét, és [így] lehetetlenné válik mindennemű rendes közigazgatás. Csak baj keletkezik abból, ha katonai parancsnokaink úgy akarnak működni saját országunkban, mint az ellenséges országban, és megbénítják saját kormányukat, amiért is újból Császári és Királyi Fenséged magas bölcsességéhez fordulok azzal az alázatos kéréssel, hogy a délen vezénylő katonai parancsnokságoknak kegyeskedjék határozott utasításokat adni, miszerint Horvátországban és Szlavoniában se hallgassanak feljelentésekre, és minden ilyen kérdésben a közigazgatási hatósággal egyetértésben járjanak el.

Fogadja Császári és Királyi Fenséged mély tisztelem kifejezését.

Tisza s. k.

¹ A levél címzettje a másolatra fölül rágépelve.

C

1914 aug 14.

Gr. Tisza István levele Beöthy Pálhoz, a képviselőház elnökéhez a katonai hatóságok indokolatlan intézkedéseinek elhárítása tárgyában a „gyanús szerbek elfogatása” ügyében¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 9:26/147

(Gépelváltás)

Budapest, 1914. augusztus hó 14.

Kedves barátom!

Nagyon köszönöm hosszú és érdekes leveledet. Azonnal küldött sürgönyöm² kiegészítésül tudatom veled, hogy a gyanús szerbek elfogatása tárgyában hosszú küzdelmet vívtam a katonákkal, akik a kormány háta megett a határrendőrség némi bevonásával valóságos titkos rendőri osztályt csináltak, s mindjárt a mozgósítás kezdetén tömegesebb elfogatásokkal léptek elő. Ő Felsőházhoz kellett a dologban mennem, hogy respektáltassam a kormány törvényes hatáskörét. Most már világosan ki van mondva, hogy a katonaság csak abban az esetben teljesíthet elfogatásokat, ha valamely a katonai bíraskodás alá eső konkrét bűncselekmény üldözéséről van szó. Ellenkező esetben a polgári hatóságot illeti a döntés joga.

Természetesen ezzel a joggal az aktuális katonai szempontok teljes mérlegelése és méltánylása mellett fogunk élni, de nem fogjuk a katonáknak azt a követelését teljesíteni, hogy egészen általános természetű pusztán gyanúok alapján tömlöcbe vessünk tisztességes embereket s ezzel messze jövő számára elveszük a kölcsönös gyűlölködésnek mérgező anyagát.

A megbeszélés Dellimanics,³ Matkovics⁴ és a péterváradai parancsnok között is az én kívánságomra és az én irányításomra történt. Az eredménnyel teljesen meg vagyok elégedve, mert elmaradt azok letartóztatása, akiknél semmi ok nem forgott fenn a gyanúra, a némileg alaposabban gyanúsítottakat pedig saját beleegyezésükkel Debrecenbe és Kecskemétre internáltuk.⁵

Hogy ez eljárás közben bizonyos canapéprocesszus⁶ fejlődött ki Matkovics és Dellimanics között, e felől megmondtam nekik véleményemet és elvárom mind a kettőtől, hogy jövőre férfiasabb és önzetlenebb magatartást tanúsítsanak.

Az alapos megfontolás után felállított szervezeten nem változtatok, a mozgó déli hadseregnek Tallián Béla a kormánybiztosa, aki várja a rendeletet, hogy hol csatlakozzék a főparancsnoksághoz; a nemzetiségileg exponált határszéli vidékeken azonban sokkal helyesebb a területi kormánybiztosi rendszer, miután ott főleg területrendészeti kérdésekről van szó. Reményilem, ti úgy is az ellenség földjén lesztek nemsokára, s akkor fiatal Generalstáblereink⁷ hozzájuk méltóbb területen elégíthetik ki tettvágyukat.

* Tisza s. k. rájegyzése címezésként: „Feldpost 108.”

¹ Beöthy Pál (1866–1921): 1910-ben a törökszentmiklósi kerületben választották képviselővé; 1913 júniusától 1917. június 18-ig volt az országgyűlés képviselőházának elnöke.

² Beöthy Pál levelét és Tisza István sürgönyét az irat mellékletében nem találtuk.

³ Dellimanics Lajos Torontál megyei főispán, Bács-Bodrog és Torontál megye kormánybiztosa.

⁴ Matkovics Béla Újvidék főispánja 1910–1918-ig.

⁵ Vö. Ž. Jakšić Jászhoz intézett levelét 40/A sz. a.

⁶ A kormánybiztosi kinevezéssel kapcsolatosan a két főispán közt kialakult konkurenciaharcot, ti. a magasabb beosztásra, párnásabb székre való aspirációt minősíti így Tisza.

⁷ Vezérkari tiszt (ném.).

A rólad és rólatok adott jó híreket nagy örömmel vettem. Teljesen bízom hadseregünkben és el vagyok határozva kemény, elszánt hadviselést kívánni még akkor is, ha egy vagy más alkalommal nem előnyünkre ütne ki a dolog.

A nagy mérkőzés északon két óriási haderő között fog lefolyni. Az orosz visszavonulás is erre mutat, hogy meg akarnak várni és magukhoz vonni minden rendelkezésre álló erőt. Ilyen körülmények között a siker Isten kezében van, de olyan sereggel, mint a miénk s olyan hangulattal, amilyen az egész országban van, elvesztett csata után is ki lehet a csorbát köszörülni. Reménylem, hogy mindez csak a legrosszabb eshetőségeket is szám[ba]vevő ember óvatossága; semmi ok nincs kétkedni fegyvereink teljes sikerében.

Ez a jogos bizalom tette lehetővé, hogy habozás és kishitőség nélkül éljük át az olasz epizód által okozott nehéz napokat. Ma már újból tisztultnak látszik a diplomáciai helyzet; határozott magatartásunk, német sikerek és az orosz visszavonulás ellensúlyozták az olasz semlegesség rossz hatását, s ha ti most határozott sikert értek el a szerbekkel szemben, azt hiszem kevés nap alatt perfektté lesz a Balkánon egy bennünket támogató erős kombináció.

Nagyon hálás leszek, ha koronkint értesítesz. Isten oltalmazzon. A mielőbbi minden tekintetben örvendetes viszontlátás reményében maradok

igaz barátod

Tisza s. k.

D

1914 szept. 10

Br. Skerlec Iván horvát bán lemondását és annak indokait tartalmazó levele gr. Tisza István miniszterelnökhöz

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:19/44
(Gépelt eredeti levél)

Nagyméltóságú Gróf, Miniszterelnök Úr!

Kétségtelen, hogy a monarchiának jelenlegi háborúja talán Horvát-Szlavonországokban leginkább tett szükségessé bizonyos óvintézkedéseket.

Kiválóan szükségesek voltak ezek ezen országok lakossága egy részének Szerbia lakosságával való fajrokonsága és a mintegy egy évtized óta titkon üzött úgynevezett nagyszerb propaganda folytán.

Még a háború kitörése előtt volt szerencsém megbeszélni Nagyméltóságoddal azokat a kivételes intézkedéseket, amelyeket nekem az autonóm ügykörben ki kell adnom és ezeket azonnal a hadüzenet után a legmesszebbmenő mértékben, talán az okvetlen szükség határain túl is, meg is tettem.

Bár az autonóm ügykörben teendő kivételes intézkedésekre a törvényes felhatalmazás hiányzott, és azokat Ő Felsege legfelső elhatározása alapján szükségrendelettel léptettem életbe, ami esetleg bizonyos aggályokra adhatott volna okot, Horvát-Szlavonországok egész lakossága párt- és fajkülönség nélkül a legnagyobb nyugalommal, sőt mondhatni megnyugvással és megértéssel fogadta ezeket, és azok életbeléptetésénél és keresztülvitelénél sehol legkisebb nehézség sem volt.

Hasonlóképpen a legnagyobb rendben és hazafias lelkesedéssel tett eleget az egész lakosság a mozgósítás folytán ráháruló különböző katonai kötelességeinek is.

Azon rémhírekkel szemben, amelyek egy háború kitörése esetén Horvát-Szlavonországokban várható események tekintetében szélteben el voltak terjedve, azt hiszem, hogy ez a kedvező hangulat megnyugvásul szolgálhatott, és talán nem szerénytelenség, ha azt mondom, hogy ez, szemben a Horvát-Szlavonországokban a múlt években uralkodott izgalmas hangulattal, éppen annak a békítő politikának az eredménye, amelyet Nagyméltóságod kezdeményezése és irányítása alapján rövid bánságom alatt folytattunk.

A rendkívüli intézkedések kiadása után sem szüntem meg a hatóságokat a legéberebb óvatosságra és szükség esetén a legerélyesebb közbelépésre utasítani, így nevezetesen mindjárt a háború kitörése után, saját kezdeményezésemmre, minden más oldalú figyelmeztetés bevárása nélkül intézkedtem, hogy a gyanús és a katonai előkészületeket esetleg kedvezőtlenül befolyásolható elemek elfogassanak és őrizet alá helyeztessenek, végszükség esetén nem kímélvén a képviselői mentelmi jogot sem.

Másrészt azonban Nagyméltóságoddal egyetértőleg azt az álláspontot foglaltam el, hogy a legnagyobb erély mellett is mindég meg kell tartani a kellő nyugalmat és objektivitást és különösen kerülni kell az oly eljárást, mely azt a látszatot kelthetné, hogy a belföldi lakosság vagy annak egy része ellen valóságos irtóháború vezetnék és üldözési rendszer honosíttatnék meg.

Vannak azonban, akik másképp gondolkoznak.

Nagyméltóságod előtt ismeretes az a kisdud csoport, amely Horvátországban néhány letört politikusból, néhány kompromittált tisztviselőből és az úgynevezett Frank-párt néhány legnotoriusabb, a büntetőbíróság előtt is jól ismert tagjából áll, és amely már évek óta azon mesterkedik, hogy oly rendszer honosodjék meg, amelyet önző céljaikra megfelelően kizsákmányolhatnak.

Ez a csoport elég lelkiismeretlen, hogy még a jelenlegi háborút is, amidőn az egész monarchia lakosságának vállvetett együttműködésére és a fennforgott viszályok eliminálására van szükség, amint hogy ez a monarchia más részeiben meg is történt, saját önző céljaira kiaknászni igyekeznek.

Miután jól tudták, hogy Ő Felsége törvényes kormánya Budapesten és Zágrábban nem fog felülni kisdud üzenetknek, más körökben kerestek pártfogókat.

Maguk hírsztelik, és a Nagy méltóságod előtt ismeretes adatok alapján bizonyosnak vehető, hogy katonai körökben sikerült azt a hiedelmet kelteniök, hogy Horvátországban egyáltalában csakis ők képviselik a loyális elemet, amelytől a haza és a monarchia megmentése és egy szebb kor virradozása várható, a lakosság többi része pedig általában, valamint a hatóságoknak egy része is megbízhatlan és üldözendő.

A különféle katonai hatóságokat, akikkel állandó összeköttetésben állanak és akiknél állandóan bejáratosak, elárasztják gyárszerűleg készült névtelen feljelentésekkel, amelyekben egyesek és hatóságok megvádoltatnak; a katonai hatóságok ezen feljelentéseknek mindenkor teljes hitelt adnak és nyíltan mutatják bizalmatlanságukat azon hatósági személyekkel szemben, akik az általam minden egyes esetben elrendelt vizsgálat folyamán a vádak alaptalanságát jelentik. Nevezetesen a zágrábi katonai parancsnokság, úgy látszik, azon hiszemben van, hogy őt az államrendészet és a bíróságok feletti felügyelet tekintetében bizonyos ellenőrzési és felügyeleti jog vagy kötelesség illetné meg, és az ily ügyek legfőbb irányítása neki volna fenntartva.

Hogy azonban a zágrábi katonai parancsnokságnak ez az egyébként illetéktelen eljárása nemcsak az állami és katonai érdekek megóvása szempontjából, hanem határozottan pártpolitikai okokból történik, eklatáns bizonyíték a következő eset.

Bizonyos dr. Sachs nevű zágrábi Frank-párti ügyvéd, aki sikkasztások és hasonló bűncselekmények miatt már ismételen volt bírósági vizsgálat alatt és ezekért fegyelmileg ügyvédi gyakorlatól egy évre felfüggesztetett, nemrég hatóság elleni izgatás miatt vizsgálati fogságba került.

A zágrábi katonai parancsnok jónak látta ezért beszélgetés közben az ügyészségnek szemrehányást tenni és nevezettnek szabadon bocsátása érdekében nálam írásbelileg közbenjárni.

Ezen tünetekkel szemben a magam részéről ki kell jelentenem, hogy megengedhetetlennek tartom, hogy katonai hatóságok politikai klikkek intrigáit támogassák, ezeknek befolyását növeljék és ezzel az Ő Felsége kinevezése és bizalma alapján működő törvényes kormány politikáját kontrakarírozzák.

Helytelennek tartom továbbá, hogy katonai hatóságok úgy gerálják magukat, mintha az államrendészet és igazságszolgáltatás fölött bizonyos felügyeleti és ellenőrzési jog illetné őket meg és azt a látszatot keltsék, mintha a polgári hatóságok eljárása nem volna eléggé megbízható, miután a fennálló törvények és szabályok értelmében ez a hatáskör Horvát-Szlavonországokban békében és háborúban kizárólag a bánt illeti meg.

Békés időkben könnyebb volna részemre az ily hatóságokat illetékes hatáskörükre szorítani és hívatlan beavatkozásokat ellensúlyozni, háborús időkben azonban ez rám nézve nagyon nehéz, mert ha valaha, úgy háborúban feltétlenül szükséges, hogy a polgári és katonai hatóságok közt teljes összhang uralkodjék, és ezért részemről mindennemű összeütközést okvetlenül kerülni akarok.

Miután azonban másrészt az ily eljárást nem helyeselhetem és azt sem közvetve, sem közvetlenül nevémmel nem fedhetem, s nem is nézhetem szóltanul selejtes és megbízhatlan elemeknek hívatlan hivatalos tényezők részéről való protegálását és az Ő Felsége bizalma alapján és az alkotmány szerint általam Nagyméltóságoddal egyetértőleg egyedül megállapítandó politikai iránynak bárminő más hivatalos tényező által való befolyásolását, leghelyesebbnek tartom, hogy állásomtól visszalépjek és ezáltal egyúttal módot nyújtsak az illetékes tényezőknek arra, hogy esetleg oly más személyt állítsanak helyemre, aki más felfogást vall és más elvek szerint járna el.

Miután a jelenlegi időkben tartózkodnom kell attól, hogy Ő Felségének személyes jelentkezéssel terhére essem, bátor vagyok Nagyméltóságodat tisztelettel kérni, hogy lemondásomat legmagasabb helyen bejelenteni és legkegyelmesebb felmentésemet kieszközölni méltóztassék.¹

Ismervén Királyom és Hazám iránti köteleességemet, mely háború esetén minden állampolgárt munkára szólít, tisztelettel közlöm, hogy hajlandó volnék valamely más, mostani állásomnál alacsonyabb rangú és jövedelmű állást elvállalni.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem őszinte nyilvánítását.

Budapest, 1914. évi szeptember hó 10-én.

Skerlecz s. k.

¹ Skerlecz lemondását nem fogadták el, és 1917. júl. 29-ig megmaradt horvát báni tisztségében.

E

1914 szept. 14

*Gr. Tisza István miniszterelnök magánlevele br. Burián Istvánhoz
a katonai hatóságok intézkedései miatt Horvátországban kiéleződő helyzetről¹*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:20/21
(Gépelt eredeti levél)

Budapest, 1914. szeptember 14.

Kedves barátom!

Visszakérőleg küldöm Berchtoldhoz intézett levelem és mellékletének másolatát, valamint Krobatinnak szóló tegnapi levelemet is.² Az abban említett ügyekben alighanem holnap írok Frigyes főhercegnek,³ s ha ott nem érek el azonnal teljes eredményt, a királyhoz fordulok. Ezért szükségesnek látom, hogy teljesen értesülve légy a dolgról s előkészíthesd az esetleges intervenciót.

Az itt szóbanforgó bajokon kívül Horvátországban még az a körülmény is teljesen lehetetlenné teszi a helyzetet, hogy az ottani katonai parancsnok teljesen a frankisták befolyása alá került, akiknek denunciálásait készpénznek veszi, nekik protekciókat osztogat s ország-világ látja, hogy ők benfentes tanácsadói. Ilyen körülmények között csak helyeselhetem, hogy Skerlecz a legkomolyabban veti fel a bizalmi kérdést, s mielőbb Ő Felsége elé viszem ezt az ügyet is. Csak megvárom, mi lesz az én katonai panaszaimmal, hogy amennyiben ezekkel is hozzá kellene fordulnom, egyszerre csináljam meg az egész akciót. Ennek minden stádiumáról természetesen értesíteni foglak.

Szívből üdvözöl

igaz híved
Tisza s. k.

¹ Címzetlen, a Buriánnak szóló levelek sorában.

² A Zsinati Levéltár Tisza-iratai közt nem találtuk.

³ L. az *F* iratot.

F

1914 szept. 15

*Gr. Tisza István levele Frigyes főherceg hadseregfőparancsnokhoz a katonai hatóságok részéről Horvát-Szlavonországban foganatosított letartóztatások és kivégzések tárgyában*¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:20/191

(Fordítás német nyelvű gépi másolatról)

Másolat.

Budapest, 1914. szeptember 15-én.

Császári és Királyi Fenség!

Kimondhatatlanul kínos számomra ezekben a nagy napokban, midőn az én lelkemet is teljesen betölti hadseregünk hősies küzdelme, és valóban nincs semmi máshoz kedvem, mint hogy minden rendelkezésemre álló eszközzel segítsen ezeket az erőfeszítéseket, újabb panaszokkal fordulni Császári és Királyi Fenségedhez.

Kegyeskedjék meggyőződve lenni arról, hogy most minden fölött elsiklanék és mindent eltűrnék, ha nem volna az a meggyőződésem, hogy a teljesen Császári és Királyi Fenséged magasabb szándékai ellenében előforduló és a kiadott parancsokkal ellentétben álló események létfontosságú államérdekek súlyos sérelmét jelentik és veszélyes következményekkel fognak járni mind a közvetlen helyzetre, mind az ország későbbi fejlődésére. Nem tudom kötelességérzetemmel összeegyeztetni, hogy felelős állásban maradjak, ha nincs hatalmamban egyes katonai parancsnokok felelőtlen túlkapásait megakadályozni.

Nem gondolom, hogy bármi módon megsérteném tisztikarunkat, amelyhez büszkén tartozom, azzal az állítással, hogy az államrendőrségi intézkedések helyes elbírálására, elrendelésére és keresztülvitelére kompetensebbek és alkalmasabbak a kormány és az annak alárendelt közigazgatási hatóságok, mint a katonai parancsnokságok. Ez másminémű, habár alacsonyabbrendű mesterség, ami jogi ismereteken kívül iskolázottságot és az ország és népének ismeretét is feltételezi. Az ország politikai állapotaiért felelős kormány nemcsak mérvadóbb arra, hogy ilyen rendőri kérdésekben határozzon, hanem inkább is van abban a helyzetben, hogy az ilyen lépések hatását és későbbi következményeit megítélje.

Ezek voltak azok a teljesen objektív okok, amelyek arra indítottak, hogy mindjárt az elején állást foglaljak a katonai parancsnokságok egyoldalú eljárása ellen a politikailag gyanús személyek letartóztatásánál. Ebben Császári és Királyi Fenséged teljes támogatásában részesültem. A kegyesen kiadott parancsok és utasítások világosságához nem fér semmi kétség. Minden parancsnokság ismételtén utasított arra, hogy a politikailag gyanús személyek letartóztatásakor a közigazgatási hatósággal egyetértésben járjon el és nézeteltérés esetén a kormányhoz forduljon.

Csupán egy olyan kérdés volt, amelyben nem volt szerencsém a hadseregfőparancsnokság teljes hozzájárulását elnyerni: nagyon óhajtottam volna teljesen elkerülni túsok szedését belföldön, mint-hogy én nem közvetlenül vétkes személyeknek mások gonosztettei miatti megbüntetését saját alattvalóinkkal szemben nagyon meggondolandónak tartom.

A kölcsönös megértés érdekében és a minden más kérdésben kegyesen nyilvánított előzékenységre tekintettel azonban nem akartam ezt a kérdést kiélezni, és megelégedtem a Tallián báró kormánybiztos és a péterváradai csapatparancsnokság között létrejött kompromisszummal, amely szerint

¹ Tisza a másolatra s. k. rájegyezte: „Frigyes főherceghez”.

belföldön csak kivételesen fogjanak túszt különösen rossz községekből, és a túszok olyan személyek legyenek, akik az illető községben a leggyanúsabb elemekhez tartoznak.

Ezzel a megegyezéssel meg volt adva a biztos alap minden ezirányú kérdés elintézésére, és jogosnak tűnt a remény, hogy most már véget érnek ezek a kellemetlen jelenségek. Nagyjából kétségtelenül be is állt javulás. Az itt-ott előforduló túlkapások fölött elsiklottam, mert valóban visolyogtam attól, hogy ilyen kérdésekkel zaklassak. Igyekeztem a dolgokat elsimítani, és reméltem, hogy apránként kialakítható lesz egy nagyjából kielégítő *modus vivendi*.

Újból megváltozott azonban minden a szerb betöréssel a Szerémségbe. A szerb offenzíva, valamint a bizonyosan szomorú és felháborító jelenségek, amelyek némely szerémségi helységeben előfordultak, a jelek szerint egyes katonai körökben idegességet és fejtelenséget okoztak, és ez egyrészt sajnálatos jelenségekben, mint a pancsovai pánik,² másrészt megújuló meggondolatlan és káros rendőri intézkedésekben nyilvánult meg.

Kérem Császári és Királyi Fenségedet, ne értsen félre. Háborúban elháríthatatlanul szükséges az erély a bűnösök ellen. Ennek kíméletlenül keménynek kell lennie, ha árulás esetei ismétlődnek. Nem gondolok arra, hogy ezt kifogásoljam és valamiképpen akadályozzam vagy megbénítsam. Kérésem arra irányul, hogy az intézkedések, amelyek a lakosságot általában vagy olyan többé-kevésbé gyanús elemeket érintenek, akik ellen nincsenek konkrét bizonyítékok, jól megfontoltak legyenek és a közigazgatási hatóság szükséges elhatározó befolyását megőrizték.

Számos példával bizonyítható, mennyire szükséges a katonai hatóságoknál fekvő vonatkozó információk felülvizsgálata.

A mozgósítás első napjaiban a legkülönbözőbb feljelentések alapján több száz úgynevezett gyanús embert fogtak le, köztük volt Cenna nyugalmazott cs. és kir. altábornagy és néhány más román, ami az akkori politikai helyzetben egyáltalában nem volt indokolt és a legkellemetlenebb következményekkel járt. A szerbek között tarka összevisszaságban volt többé, kevésbé és egyáltalában nem gyanús. Csak Császári és Királyi Fenségednek intervenciómra hozott kegyes állásfoglalása akadályozta meg, hogy a Bánátban és a Bácskában a valóban áruló elemek gaudiumára börtönbe hurcoljanak tekintélyes, derék embereket, akik mindig elleneztek a nagy-szerbséget és hazafias magatartásukkal érdemeket szereztek, most pedig hazaárulással vádolva elfogattak.

Szlavoniában elfogták Jankovich Anatol és Petrovic Nikolaj képviselőket, a lojális unionista politika két érdemes támaszát, s a szabadon bocsátásukra vonatkozó parancsot – Petrovic esetében – még mindig nem teljesítették. Azonkívül letartóztatták Ilok járási elöljáróját, egy derék, megbízható lojális tisztviselőt, amikor is Hideghéthy kormánybiztos közbenjárására rögtön kitűnt, hogy egy alárendelt rendőri szerv, amelyet megbüntettet, rágalmozó módon feljelentette, és ez elég volt ahhoz, hogy egy ilyen ember letartóztatása legyen a következménye. Az igazság kiderült, szabadon bocsátották, de nem egykönnyen orvosolható a csapás, amelyet a fölöttesek tekintélye szenvedett és gyógyítható az igazságtalanság okozta seb.

Túszt szedtek olyan helyeken, mint Zombor, sőt Szabadka, ahol nyomát sem lehetett felfedezni áruló agitációnak. Ismételt közbelépés ellenére még mindig nem bocsátottak szabadon öt évégett letartóztatott tekintélyes szabadkai polgárt.

Szeptember 9-én Kulán éjjel letartóztatták az igen tekintélyes, hazafias szellemű Boberity Milan szerb lelkészt, autóval Újverbászra hurcolták valószínűleg bizonyos Fischer Rudi feljelentésére, aki régebben Kulán lakott és hírhedt közveszélyes csavargó volt, most viszont őrmesterként szolgál ezen a vidéken. A kihallgatásnál a jegyzőkönyvet vezető altiszt állítólag gúnyosan azt mondta az embereknek, butaság a főszolgabíróhoz menni, ilyen dolgokat ezeknek az uraknak nem kötünk az orrára.

Az egyik legbosszantóbb incidens Újvidéken zajlott le a legutóbbi napokban. Ismeretlen denunciansoknak úgy látszik Demetrovics Vladimir ottani polgármester volt a célpontjuk, és sikerült nekik

² A szerémségi szerb betörést megelőzően kialakult feszült helyzetben Pancsován a polgári lakosság rémhírek hatására tömegesen elhagyta a várost, mi több, a helyőrség is kivonult.

a katonai parancsnokság gyanúját személyére irányítani. Demetrovics polgármester általános tekintélynek örvend, a lojális, hazafias politikai irányzat támasza; minden sérelem, amely őt éri, az ultraszerek valóságos diadala és súlyosan károsítja az ezen kérdések helyes kezeléséhez fűződő nagy államérdekeket. Matkovits főispánnak ismételten közbe kellett lépnie, hogy ennek az érdemes férfinak a bántalmazását megakadályozza. Végül mégis bekövetkezett egy nagyon sajnálatos incidens.

Egy fonákul megfogalmazott levelet intéztek hozzá, amelyet minden laikus azonnal hamisítványként ismer fel, és amelyben egy asszony adatokat kér a péterváradai ágyúk és csapatok számáról. A katonai parancsnokság vakon beleesett ebbe a durva csapdába. Éjszaka rátörték Demetrovicsra, órákig kellett feltűzött szuronyú katonák közt ülnie, mialatt a legapróbb részletekbe menő házkutatást tartottak nála. Ennek természetesen semmi gyanús eredménye nem volt, de az egész család szenved az idegmegrázkódtatástól, és az egész lakosság előtt megalázott és diszkreditált lett. Súlyosbító körülményként kell kiemelni, hogy a főispán ismételten kijelentette, jótáll ezért az emberért, és mindig tiltakozott az ilyen eljárás ellen.

Végül kénytelen vagyok még egy ügyet szóvá tenni, amely megkívánja Császári és Királyi Fenséged kegyes beavatkozását. A IV. hadtest kivívott győzelmének hírére Zomborban is katonazenés ünnepi felvonulást tartottak, amelyen nagyon sok katona vett részt és sajnálatos túlkapásokra ragadtatta magát. Letépték és megsemmisítették ugyanis több üzlet cirillbetűs cégtábláját. Ez teljesen jogtalan és következményeiben káros tett, amely akkor is büntetendő lenne, ha civilek követték volna el. Császári és Királyi Fenséged előtt felesleges hangsúlyoznom, milyen veszélyes katonai személyek részéről ilyen politikai színezetű demonstrációt eltérni.

Az egyik üzletnél még súlyosbodott a helyzet. A tulajdonos, bizonyos Radoszavlyevics Szamko, állítólag szidalmazta a katonákból és civilekből álló tömeget, mire kövekkel dobálták meg az üzletet. Radoszavlyevics leeresztette a vasredőnyt és egy revolverlövést adott le a tömegre, anélkül, hogy bárkit eltalált volna. Az államügyész és a katonai parancsnokság egyaránt le akarta tartóztatni. Nézeteltérés támadt, mert az államügyész felfogása szerint a bűncselekmény a polgári igazságszolgáltatás körébe tartozik, míg a katonai parancsnokság a katonai statáriális eljárást akarta megindítani.

A katonai parancsnok Péterváradra telefonáltatott utasításért, és azt a választ kapta, hogy tartóztassa le Radoszavlyevicset, s ha az államügyész vagy a rendőrfőnök ellenállást tanúsítana, őket is tartóztassa le. Miután ezeknek az uraknak eszükbe sem jutott ellenállni, így a tettest katonai eljárás alá vetették, statáriálisan halálra ítélték és kivégezték, mielőtt megérkezett volna táviratom, hogy várják meg az illetékesség kérdésének elintézését.

Ami a lényegét illeti, bár mindkét részről lehet érveket felsorakoztatni, meggyőződésem szerint a királyi államügyész felfogása volt a helyes. Most hiábavaló volna ezt a kérdést megvitatni, hiszen a tettes kivégzésének végrehajtása folytán ennek csak akadémikus értéke lenne. A leghatározottabban tiltakoznom kell azonban az ellen, hogy vitatott illetékességi kérdéseket ilyen módon egyoldalúan intézzenek el és katonai ítéleteket hajtsanak végre ilyen esetekben, mielőtt az illetékességet egyetértően megállapították.

Fokozza a hibát a Péterváradról beérkezett parancs szükségtelenül méltánytalan és provokáló tartalma. Éppen olyan időkben, amikor oly elsőrendű fontosságú a politikai és katonai hatóságok egyetértése s általában minden hatóság tekintélye, kétszeres súllyal esik latba az ilyen szemtelen fellépés az államhivatalokkal szemben.

Azzal a kéréssel kell tehát Császári és Királyi Fenségedhez fordulnom, hogy mind az önkényes eljárást ebben a büntető ügyben az illetékesség kérdésének eldöntése előtt, mind az inkriminált parancs tartalmát megróni és az illetőket felelősségre vonni kegyeskedjék.

Remélem, hogy ezzel a sajnos túl hosszú taglalással bizonyítékot nyújtottam Császári és Királyi Fenséged számára arra nézve, hogy a helyzet valóságosan tarthatatlanná vált. Az ilyen állapotok aláássák a kormány tekintélyét, a hazafias érzelmű szerbeket megaláztatásoknak és igazságtalanságoknak teszik ki, és ezzel nemcsak most, hanem hosszú időre olyan hangulatot teremtenek, ami a

veszély napjaiban súlyosan árt a katonai érdekeknek és hosszú időre lehetetlenné fogja tenni a nemzetiségi kérdés üdvös fejlődését Dél-Magyarországon.

Amit nehéz és sikeres munkával a belső béke és az ország összes népeinek a monarchia nagy érdekeiért végzett közös munkára való harmonikus egyesülése érdekében elértem és felépítettem, azt veszélyezteti a saját³ alárendelt katonai szerveink jószándékú, de balfogású túlbuzgósága, és én nem vállalhatnám tovább a felelősséget az ország sorsáért, ha ezirányban nem lehetne orvoslást találni.

A már többször kiadott magas utasítások megismétlése persze nem volna elegendő. Látható, mennyire nem teljesítik azokat, ha semmibevevésüket nem torolják meg.

Bátor vagyok tehát azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulni Császári és Királyi Fenségedhez, kegyeskednék Császári és Királyi Fenséged a kiadott utasítások szigorú keresztülvitelét megkövetelni és ezzel a legkiáltóbb visszasságok ellen segítséget nyújtani. Azonnal szabadon bocsátandók volnának az összes önkényesen letartóztatottak, valamint az összes túsok azokból a helységekből, ahol a valóságos állapotok nem kívánják meg okvetlenül, és szigorú vizsgálatot kellene folytatni s a vétkeket megfelelően megbüntetni az eljárás tekintetében Boberity kulai lelkész, továbbá Demetrovics újvidéki polgármester esetében, valamint a zombori tüntetésekkel kapcsolatos incidensekre nézve.

Bátor vagyok egyben annak különös fontosságát kiemelni, hogy a rajtuk esett sérelemért megfelelő elégtételt kellene kapnia mind Demetrovics polgármesternek, mind Boberity plébánosnak és a királyi államügyésznek, továbbá a zombori rendőrfőnököknek.

Midőn végül még ismételten hangsúlyozom, mennyire fájjalom, hogy ilyen kellemetlen kérdésekkel kell Császári és Királyi Fenségedhez fordulnom, és mily hálás lelkesedéssel csüggök hősies hadseregünk sorsán, kérem Császári és Királyi Fenségedet, fogadja mély hódolatom kifejezését.

Tisza s. k.

G

1914 szept. 19

Gr. Tisza István miniszterelnök magánlevele br. Skerlecz Iván horvát bánhoz a gyanúsítások alapján történt horvátországi letartóztatások beszünttetése és a Frank-pártiak befolyásának ellensúlyozása tárgyában

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/314
(Gépelvél átütéses másolata)

Budapest, 1914. szeptember 19.

Kedves barátom!

Holnap Bécsben leszek, s ha kívánságod szerint nem fogom is hozzáam intézett leveledet előterjeszteni,¹ beszélni szándékszem Ő Felségével a horvátországi dolgok s azon körülmények felett, hogy a Frank-pártiak milyen benfentesek katonai körökben. Így azután, ha komolyabban fel kellene a dologban lépniük, kellőleg előkészítem a talajt. A magam részéről figyelmeztetni fogom úgy a hadügyminisztert, mint a hadsereg főparancsnokát ezekre az anomáliákra, és nagyon kérlek, értesíts, amint újabb incidensek merülnének fel.

³ „Saját” helyett „egyes” is olvasható („eigener”, ill. „einiger”).

¹ Az eredetiben a „leszek” szótól idáig tintával kihúzva és a „s” „és”-re javítva.

Utolsó beszélgetésünk óta olvastam el a Popovicsra és Budiszavlyevicsre vonatkozó bírósági aktákat. Bizony kellő alap nélküli szekatúra az egész; ha egyéb súlyosabb gyanúok nem forog fenn ellenük, módját kellene mielőbb szabadlábba helyezésüknek találni.² Nem lehetne-e az ügyészt a vád elejtésére utasítani? Én bizonyára nem akarok neked kellemetlenséget okozni ezzel a dologgal, de magadnak csinálsz kellemetlenséget a háború utáni időkre, ha olyan rendezést nem nyer az ügy, amelyből a te jóindulatú intervenciód nyilván kiviláglik. Ismételve kérlek, légy szíves jól megfontolni a dolgot.

Krnjsjavi barátunk felkeresett, de csak közvetlenül távozásom előtt egy percre beszélhetett velem a klubban. Azzal kezdte, hogy persze ő is azon a nézetben van, aminőn a bánus, hogy most már szó sem lehet a horvátországi koalícióval való együttmenésről, amire igen határozott hangon azt választottam, hogy bizonyára félreértett tégedet, mert ismerem felfogásodat. Az az igen sajnálatos körülmény, hogy a szerbek között vannak hazaárulók, nem indíthat arra, hogy az összes szerbeket a gyanúsok törvénye alá helyezzük. Azzal aztán ki is hoztam a conceptusából; zavartan öltött hatolt egyet-mást és azután odébb állott.

A gyanúsok elfogatására vonatkozólag újból igen kategorikus parancs ment nemcsak a főparancsnokságtól, de egyenesen Ő Felségétől, Frigyes főherceg pedig felszólalásom folytán bizottságot küld ki az ügy elintézésére. Reményem végleg sikerülni fog elérnünk azt, hogy politikailag gyanúsakat csak a politikai hatósággal egyetértőleg, vagyis csak abban az esetben foghatnak el, ha ebbe a politikai hatóság beleegyezik. Az eredményről értesíteni foglak.

Szívből üdvözl

igaz híved
Tisza s. k.

H

1914 szept. 26

*A zágrábi katonai parancsnokság (Militärkommando) átirata br. Skerlec Iván horvát bánhoz
a „nagyszerb propaganda” tárgyában*

ME Félhiv. 78/1914

(Fordítás német nyelvű sokszorosított másolatról)

Eln. 1764. sz.

Másolat!

Intézkedések a nagyszerb propaganda ellen.
Zágráb, 1914. szeptember 26-án.

A cs. és kir. 5. Hadseregparancsnokság/5. Hadtápparancsnokság f. é. szeptember 21-i K. 116. sz. jelentése alapján, amely nekem is tudomásomra hozott, feltételezhetőnek vélem, hogy Excellenciád az alárendelt közigazgatási tisztviselőket, akár magas, akár kisebb rangúak, valóban alapos megbírálnak fogja alávetni és kíméletlenül felment majd hivatalától mindenkit, aki a hazaáruló mozgalmaknál csak félszemét is behúnyta.

Amint Excellenciádtól tudom, a Szerémség tulajdonképpen lojálisnak számított, és csupán egyes nem egészen kifogástalan tisztviselőket pótolta mindjárt a mozgósítás kezdetén másokkal.

Hogy mégis hogyan állott a megbízhatóság dolga, azt a szomorú tények mutatták meg.

² Tisza később Srdjan Budisavlevic esetében megváltoztatta a véleményét. Vö. a 22. sz. irategyüttesben foglaltakkal.

Ha a közigazgatási hatóságok teljes eréllyel látták volna el hivatalukat – csak a fegyverek beszolgáltatására kell gondolnom –, akkor lehetetlen lett volna félreismerni az ottani lakosság államellenes érzületét.

Hogy azonban ez mégis így van, amellett szól, hogy nem félreismerés foroghat fenn, hanem valóságos felük leplezése, porhintés.

Lehetetlen, hogy bármilyen éber és nem szándékos vaksággal sújtott többség előtt rejtve maradhatott volna, hogy az ellenséges érzületű lakosság vasúti és telefonvonalak körül kóborol, azokat megrongálja, a lojális lakosság házait felgyújtandónak jelöli meg, a fegyvereket nyilván náluk *kell*t hagyni, saját katonáink ellen fordítja, meg hogy a pópák mindenki szeme előtt rakják fel az ellenséges király névbetűit a templomtornyokra!!!

És mindez a *Szerémségben* történt, amely megbízhatónak számított.

Hát még mi lett volna a helyzet ellenséges előzőnlés esetén [olyan] kerületekben, amelyeket eleve szerbbarátnak vagy megbízhatatlannak bélyegeztek?

Jellemző, hogy eddig egyetlen panasz sem érkezett hozzám bármelyik hivatalban lévő kormányzati szerv ellen a szerb lakosság vagy csak egyetlen szerb nemzetiségű állampolgár elnyomása miatt, míg a lojális érzelmű lakosság napról napra nagyobb bizalommal fordul hozzám mindenféle panasszal.

Parancsnokságom kezdetén nem egészen hittem az elem terjesztett panaszokban, bosszúvágygal vagy más szennyes indokkal átitatottaknak tekintettem azokat.

Az immár valóságosan történtek és a naponta sokasodó panaszok észre kell hogy vétessék mindenkivel, aki pártatlan, hogy a közigazgatási hatóságok jobban oltalmazták az ellenséges érzületű, mint a lojális érzelmű lakosságot.

Kegyelmes uram, a mi kötelességünk, hogy ennek közös munkával útját álljuk.

A politika idegen számomra, de itt nem politika a tét: elvetemült támadás előtt állunk országunk ellen. Kérem a kormánybiztosoknak egészen nyíltan értésükre adni, hogy habozás nélkül kíméletlenül járjanak el mindenki ellen, aki Szerbiára kacsint, és keressék a kapcsolatot a lojális érzelmű lakossággal.

Nyomatékosan kérem, hogy azonnal foganatosítsák az összes, a Szerémségre vonatkozó K. 116. sz. jelentésben javasolt letartóztatásokat, hogy oszlassák fel Ruma és a többi hazaáruló helység községi előljáróságát, és függesszenek fel vagy illessenek a megérdemelt büntetéssel minden rosszhírű hivatalnokot.¹

Bizonyára könnyen lehet pótlásukra a honi lojális lakosságból találni valakit.

E kért intézkedéseket azonban szíveskedjék Excellenciád nem csak a Szerémségre korlátozni.

Bátor vagyok újból felhívni a figyelmet f. é. szeptember 9-i Eln. 1372. sz. jelentésemre.²

A görögkeleti lelkészekkel nyert tapasztalatok az állam számára parancsolóan szükségessé látszanak tenni, hogy azokat is, akik még nincsenek őrizetben, mindazonáltal úgy helyezték megbízható rendőri felügyelet alá, hogy ne befolyásolhassák kedvezőtlenül a félrevezetett lakosságot.

A Fruska Gorában lévő 14 kolostorban az Excellenciád által kétségtelenül elrendelendő alapos házkutatáshoz kész vagyok a szükséges katonai segédlet rendelkezésre bocsátani és egyúttal e kolostorok mindegyikének megszállását elrendelni, hogy kizárassék a valódi helyzet mindennemű elkendőzése.

Visszatérek továbbá a hazaárulásért való vagyonek kobzásra, amint azt f. é. szeptember 18-án Eln. 1617. sz. a.² javasoltam, és kötelességemnek tartom, hogy feltétlen szükségesként ajánljam Excellenciádnak a pakráci szerb tanítóképző és minden autonóm szerb iskola teljes felosztatását, mert a nyert tapasztalatok szerint kétségtelenül a szerb propaganda fészkei.

¹ E bekezdés a következő kettővel egybefogva a lapszámon is megjelölve.

² E jelentéseket nem találtuk sem a miniszterelnökségi, sem a Tisza-iratok között.

Kemény G. Gábor: Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában, VII. 1914–1916.

Az 5. Hadtestparancsnokság jelentésének másolata elküldetik a kir. Államügyészségnek és a VI. Honvéd kerületi parancsnokságnak az esetleg megindítandó polgári és katonai törvénykezési lépések céljára, a jelen, Excellenciádnak szóló felterjesztésem másolata [pedig] a fent említett jelentéssel együtt a Hadfelügyeleti Bizottságnak, a magyar miniszterelnök őexcellenciájának és a hadügyminisztériumnak, esetleges továbbítást kérve.

Fogadja Excellenciád kiváló nagyrabecsülésem kifejezését.

Cs. és Kir. Katonai Parancsnokság

Zágráb.

Eln. 1764. sz.

A M. Kir. Miniszterelnök úr Őexcellenciájának

Budapest

Zágráb, 1914. szeptember 26-án.

Tudomásulvétel végett felterjesztve.

1 melléklet.

Scheure [Jenő] alt[ábornagy] s. k.

I

1914 okt. 4

*Gr. Tisza István miniszterelnök levélbeli felterjesztése Frigyes főherceghez
a horvát-szlavonországi katonai hatóságok túlkapásai ellen*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/184–185

(Fordítás német nyelvű levél átütéses másolatáról)

Budapest, 1914. október 4-én.

Császári és Királyi Fenség!

Balás tábornagy úr betekintést nyújtott nekem az elnöklete alatt lefolyt vizsgálat aktáiba, s így tájékozódást nyerhettem annak eredményéről.

Nem tudom és nem szabad elhallgatnom, hogy ez az eredmény kiábrándító számomra. A bizottság ugyanis, úgy látszik, úgy értelmezte feladatát, hogy szinte vizsgálóbíróként büntetendő cselekményeket keressen, és az általam megadott egyes esetekkel csak abból a szempontból foglalkozott, kell-e valaki ellen büntetőjogi eljárást indítani.

Nem akarom Császári és Királyi Fenségedet a mostani eseménydús időkben idevonatkozó részletkérdésekkel háborgatni, bár nem hallgathatom el, hogy a bizottság egész eljárásában megnyilvánul az a tendencia, hogy az egyes kérdéseket lehetőleg negatív eredménnyel intézze el.

Így pl. kissé több igyekezet a vizsgálat vitelében biztosan a tényállás megállapításához vezethetett volna a két horvát-szlavon képviselő¹ és Ilok járási előljárójának letartóztatása ügyében.

Ezek az egyes esetek azonban önmagukban nem oly fontosak, hogy a vizsgálat e hiányosságain fennakadjak és Császári és Királyi Fenségednek bármilyen erre vonatkozó kéréssel nehézséget okoznak. Az volt és maradt számomra a fő, hogy bizonyos kellemetlen és következményeiben ártalmas jelenségek megállapíttassanak és a jövőre nézve beszüntetessenek.

¹ É. Budisavljević és Popović. (Vö. 22. sz. iratsoport.)

Ezeknek a káros visszasságoknak nem kinyomozása, hanem elkerülése a tulajdonképpeni cél, mely egész eljárásomban vezérel, és sajnos éppen ebben az irányban nem teljesítette a bizottság azt, amit tőle elvártak.

Panaszaim e tekintetben négy pontba foglalhatók össze:

1) Nem tartották be a hadseregfőparancsnokságnak azt a parancsát, hogy politikailag gyanús személyek ellen a közigazgatási hatósággal egyetértésben kell eljárni.

2) Olyan helységekben is szedtek túsokat, ahol az egyáltalában nem volt indokolt (Szabadka, Zombor stb.), és a személyek kijelölésénél nem tartották be a báró Tallián kormánybiztossal kötött megállapodást.

3) Tisztességes, tekintélyes emberek elleni vizsgálatnál (polgármester, lelkész, főszolgabíró stb.) rögtön megalázó durvasággal jártak el; ilyen embereket teljesen érdemtelen feljelentésekre elfogtak, bajonettel közrefogva, megkötözve hurcoltak végig községükön stb., ami okvetlenül mélységesen felháborította a kedélyeket és súlyosan ártott a lelkészek és a hatóságok tekintélyének.

4) A hatóságokkal való érintkezésben egyes, főleg alárendelt katonai szervek lekicsinylő, sértő, a hatóság kellő tekintélyét károsító hangot használtak.

Bár a bizottság éppen ezekre a szempontokra nem fordított figyelmet, a felvett jegyzőkönyvek mégis éles fénycsóvát vetnek ezekre az állapotokra.

Valóban nehezen érthető például, hogy a bizottság semmi büntetendőt nem vél abban látni, hogy

1) képviselőket, akik évtizedekig jeleskedtek hazafias irányban, ily gyenge gyanú-mozzanatok alapján bezárjanak, és meg se kíséreljék, hogy ellenük valamiféle vádat állapítsanak meg és a büntetőeljárást megindítsák;

2) egy járási elöljárót egy községi rendőr feljelentésére rögtön letartóztassanak;

3) a péterváradai parancsnokság egy detektívje, akiről az eljárás későbbi stádiumában maga a közreműködő tiszt rögtön azt mondta: „az átkozott zsidó már sok kellemetlenséget okozott nekünk” – olyan hatalmat nyerjen, hogy parancsokat osztogat a csendőrparancsnoknak, börtönbe hurcol embereket és egy tekintélyes lelkészre rátámad és erőszakoskodik vele, amiért beszélni merészelt a főszolgabíróval.

Hiszen ezek hajmeresztő állapotok, amelyek ellen valóban nem elégséges ezt az egyént a szolgálatból elbocsátani.

Császári és Királyi Fenséged magas belátásával bizonyára csatlakozik véleményemhez, midőn ezeket az anarchikus, jogellenes jelenségeket egy rendezett hadsereghez méltatlannak és mind katonailag, mind politikailag rendkívül elvetendőnek és veszélyesnek tartom, és annál inkább kénytelen vagyok Császári és Királyi Fenségedet újólapon erre vonatkozó szigorú parancsok kiadására és a jövőben az e parancsok ellenében cselekvők felelősségre vonására kérni, mert sajnálattal látom, hogy a mostani máramarosi eseményeknél² is többfelé ugyanezek a jelenségek merültek fel.

Bátor leszek erre a kérdésre visszatérni, ha majd jobban megállapított tényállást terjeszthetek elő.

Egyelőre csak azt bátorodom hangsúlyozni, hogy rutén lakosságunk általában egészen másképp viselkedett, mint a galíciaiak, és éppen ezért nemcsak igazságtalan, hanem a legfelsőbb államérdekek szempontjából erősen elvetendő is volna a magyarországi ruténeket a galíciaiakkal egy kalap alá vonni, és ugyanazzal a szigorral bánni lojális ruténekekkel és gör. kat. lelkészi karunk hazafias köreivel is, mint ami Galíciában sajnos szükségesnek bizonyult.

Kérem fogadja Császári és Királyi Fenséged mély hódolatom kifejezését.

Tisza s. k.

² É. az 1914. szeptember végi orosz betörés során.

J

1914 nov. 29

Gr. Tisza István miniszterelnök levele br. Skerlecz Iván horvát bánhoz a Frank-pártiak és az egyéb feljelentők befolyásáról a horvátországi katonai parancsnokságok intézkedéseire

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/327
(Gépell levél átütéses másolata)

Budapest, 1914. november 29.

Kedves barátom!

A horvát tartományi gyűlési képviselők vezetői tegnap nálam jártak és hosszabb beszélgetés során adták elő panaszaikat. Szerintök egész sereg frankpárti kortes ül különböző rangban és címek alatt a zágrábi katonai parancsnokság irodáiban. Ezek között meg is neveztek egy dr. Gagliardi nevű Advocatus-Konzipist népfelkelő hadnagyot, aki mint ilyen állítólag bizalmas tanácsadója Scheurennek.¹

Felkértem őket, hogy ezek névsorát közöljék velem, s téged is nagyon kérnék, juttass minden ilyen adat birtokába, mert igazán elérkezett annak az ideje, hogy ezen egész Wirtschafft gyökeres megszüntetése végett Ő Felségéhez forduljak. A katonai parancsnokság sűrűn érkező beadványai rendesen névtelen denunciáláson alapulnak. Most kaptam egy hosszú szószot, amelyet valami Schreibmaschinen-Geschäftsreisender J. Vaunitz írt alá. Nem tudnál az illető egyénisége felől felvilágosítást nyújtani?

A nálam járt képviselők állítása szerint egy igen inoffenzív ember, dr. Belobr² tartományi gyűlési képviselő Belováron mint tús van internálva. Mit tudsz erről a dologról? Azt hiszem, Belováron egyáltalán nem forog fenn túsok kiemelésének szüksége.

Végül azt is állították, hogy Aradon még mindig egész csomó horvát-szlavon illetőségű egyén van letartóztatva, a többek között Jović tartományi gyűlési képviselő is.

Mindezekről szíves információt kér

igaz híved
Tisza s. k.

¹ Eugen Scheure altábornagy, Zágráb katonai parancsnoka.

² Belobr Péter (Pero) dr., a horvát szábor képviselője.

10

*Iratok a szerb lakosság „államellenes magatartásáról”
és gr. Tisza István ezzel kapcsolatos álláspontjáról*

A

1914 aug. 16–26

*Gr. Tisza István miniszterelnök két levele Nikolics Miron pakráci gör. kel. szerb püspökhöz
a szerb lakosságot érintő katonai rendszabályok tárgyában*

1

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:20/132
(Géptelt másolat)¹

Budapest, 1914. augusztus 16.

Méltóságos Uram!

Mindkét pásztorlevelének kibocsátásáért² elismerésemnek adva kifejezést folyó hó 12-én kelt nagybecsű sorai kapcsán biztosíthatom Méltóságodat, hogy a szerbek többségének hazafasságában én sem kételkedem, s a magam részéről, amint eddig elkövettem, jövőben is el fogok mindent követni, hogy az elkerülhetetlenül szükséges háborús óvintézkedések és büntetések a bűnösökre nehezedjenek s az ártatlanok lehetőleg minden zaklatástól is meg legyenek kímélve.

Persze háborús időkben közel azon határainkhoz, amelyeken túl egy minden összeesküvésre és alattomos gaztettre kész ellenséget kell leküzdenünk, a hadseregnek kötelességükről megfélelmezett alattvalók orvtámadásával szemben a legnagyobb eréllyel védekeznie kell. Ez magyarázza meg a katonai részről életbeléptetett kemény rendszabályokat, és fájdalom ezek olykor kellemetlenséget és szenvedést rónak ártatlanokra is. De ismétlem, hogy a kormány állandóan és folytonosan a legnagyobb nyomatékkal veszi a hazájához hű szerb lakosságot védelmébe és minden lehetőt elkövet, hogy ártatlanok ne szenvedjenek. Ez a törekvésünk teljes eredménnyel csak akkor járhat, ha a hátramenti szerb lakosság olyan kétségtelenül hű magatartást tanúsít, amely minden gyanút lefegyverez s a gyanús vagy bűnös elemek felderítésére és ártalmatlanná tételére maga nyújt segédkezet.

Arra kérem tehát Méltóságodat és Méltóságod útján az egész szerb papságot, hogy elsősorban magának a gondozására bízott nyájnak érdekében, ebben az irányban érvényesítsék egész befolyásukat.

Fogadja Méltóságod igaz tiszteletem őszinte kifejezését.

Tisza s. k.

¹ Címzettje fölégépelve, hátán Tisza s. k. rájegyzése: „Nikolics Mironnak VIII 16 1914”.

² E pásztorlevelek nincsenek az iratok közt, de a Torontál című napilap beszámolt róluk (Torontál, 1914. aug. 13.).

2

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/55
(Gévelt másolat)¹

Budapest, 1914. augusztus 26.

Méltóságos uram!

Méltóságodnak augusztus 22-én kelt sorai kapcsán mindenekelőtt köszönetemet fejezem ki az immár harmadik pásztorlevél kibocsátásáért[,] megjegyzem azonban, hogy a szerb egyház lelkesi karának a néppel való mindennapi bizalmas érintkezésben a jelen nehéz időkben kettőzött igyekezettel kell rajta lennie, hogy a hazai szerbség minden körülmények között feltétlenül megbízható honpolgári hűséget és áldozatkészséget tanúsítson.

Mélyen sajnálom én is, hogy a szerb lelkesi kar egyes tagjait fogságba kellett helyezni. Mindent elkövetek, hogy ügyük mihamarább megvizsgáltassék és az ártatlanok szabadlábba helyeztessenek.

Fájdalom, egyes, remélem kivételes esetekben, máris beigazolást nyert a hazaellenes izgatásban, sőt hazaáruló cselekedetekben való részvétel is. Ilyen körülmények között a gyanúsnak látszó esetek megvizsgálásánál kellő alapossggal kell eljárni. Mindenesetre intő jelek ezek arra, hogy a szerb egyház végleges rendezésénél a hazafias magas klérus befolyását megszilárdítani igyekezzünk.

Most pedig ismételve arra kérem Méltóságodat, értesse meg teljes nyomatékkal úgy a lelkesi karral, mint az egész szerb néppel, hogy most e nagy pillanatokban kell megbízhatóságát és hűségét *tettekkel* bizonyítania, mert csakis ezzel vetheti meg jövő boldogulásának alapjait.

Annak ismételt kijelentésével, hogy minden lehető el fogok követni arra, miszerint ártatlanok minden zaklatástól megkíméltesse, igaz nagyrabecsüléssel maradok Méltóságod

őszinte híve

Tisza s. k.

¹ Címzettje fölégépelve.

B

1914 szept. 10

Br. Tallián Béla kormánybiztos távirata gr. Tisza István miniszterelnökhöz a szerémségi szerb előrenyomulásról és az ottani szerb lakosság kémtevékenysége tárgyában

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 23:47/30

(Gépirat)

Távirat (számjelekben)

Érkezett: Újvidékről, 1914. szeptember 10. éjjel 11 ó. 15 p.

Feladatott: 1914. IX/10. éjjel 10 ó. 8 p.

Miniszterelnök

328 szám

Budapest

Helyzet nagyon hátrányunkra változott, állítólag 3 divisio szerb jött át Sándor herceg és Putnik vajda vezetése alatt. Elfoglalták és pusztítják Zimonyt és vonulnak Pétervárad felé. Mieink hátrálnak, erős kisebbségben vannak és vagy egyáltalán nincs vagy nagyon kevés ágyúnk van. Szerémségi szerbek között sok az áruló, bizonyos, hogy ottani kémek árulták el csapataink számát és hadállás gyengeségét. Pancsovát bombázzák, ottani kórház ég. Most már igen felelősségteljes a helyzet, személyes kérdések elintézését egyelőre hátraszorítják.

Szerémség déli és keleti részéből német, magyar és horvát lakosság menekül gőzhajón, kompon, vasúton Újvidéken át. Kabolnál és Szerevicsnél szállítatom Bács-Bodrog vármegyébe. Utolsó értesülésem este hét órakor, hogy harc jelenleg szünetel, seregek Batajnica és Pázua között állanak szemben.

Tallián kormánybiztos.

C

1915 jún. 6

*Gr. Tisza István levele Tersztyánszky Károly vezérezredeshez a szerb lakosság „államellenessége” és a hadsereget megkörményező besúgók megítélése tárgyában*¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 4:16/37

(Fordítás német nyelvű gépelt levélmásolat átütéses példányáról)

Budapest, 1915. június 6.

Kegyelmes Uram!

Teendőkkel túlhalmozva sajnos akadályoztatva vagyok abban, hogy Excellenciádnak oly részletesen válaszoljak, amint óhajtottam volna, csak arra szorítkozom, hogy szívélyes köszönetemet fejezzem ki a szíves válaszáért és újból biztosítom Excellenciádat, hogy szilárd akaratom kölcsönös egyetértésben és a katonai szervekkel egyesített erővel együttműködni a nagy közös célért.

Kétségkívül tudom, hogy széles körben elterjedt az államellenes agitáció szerbjeink között, és sajnos azt is tudom, hogy nem sokan vannak közöttük, akikhez valódi bizalommal közeledhetnénk. Megkülönböztetést kell azonban tennünk 1.) a kevés valóban megbízható elem, 2.) a kifejezetten bűnös ellenség és 3.) azoknak a nagy tömege között, akik bár szerbbarát érzelműek és jól kiegyeznének Szerbia győzelmével, mégis békésebb elemek és csak akkor fognak bűnös üzemekben részt venni, ha részünkről meggondolatlanul sértő vagy fenyegető magatartás feldühítené és az ellenség karjaiba kergetné őket.

Az a helyes politika, ha ezeket az embereket élesen szemmel tartjuk, nem ülünk fel nekik, de nem is sértjük meg őket, és nem tudok eléggé óvni a hiszékenységtől az oly dúsan termő besúgás és az úgynevezett bizalmasok sugalmazásai tekintetében.

Altalános tapasztalat, amely nyilván az emberi természetből fakad, hogy olyan hadseregek, amelyek ki vannak téve kémek és árulók förtelmes támadásainak, arra kezdenek hajlani, hogy mindenütt kémeket és árulókat lássanak. A parancsnoknak kell olyan erős jelleműnek lennie, hogy felülemelkedjék ezen szuggesztión és ne veszítse el világos tekintetét, hidegvérét és ítéletének hűvös tárgyilagosságát.

Őszinte nagyrabecsüléssel vagyok Excellenciádnak

kész híve
Tisza s. k.

¹ Az iratra fölül rágépelve: „Tersztyánszky Ő Exc.-nak. Másolat.” – Tisza előzőleg – máj. 29-én (l. uo. 4:16/39) – br. Tallián Bélának írt levelében megjegyzi: „Bécsben arról értesültem, hogy a Duna-Száva vonal parancsnokságával mint Gruppenkommandans Tersztyánszky bízott meg Pétervárad székhellyel.” (Hozzá a kormánybiztos által továbbítandó levelet mellékelte.)

11

Iratok a letartóztatott görögkeleti szerb lelkészek ügyének kivizsgálásáról

A

1914 aug. 19

Balogh Jenő igazságügyminiszter átírata gr. Tisza István miniszterelnökhöz, 1 melléklettel

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7/21:292–293

(Gévelt eredeti irat)

Budapest, 1914. évi augusztus 19.

Igen Tisztelt Barátom!

Zmejanovich verseci gör. kel. püspök úr újabb átíratot intézett hozzám, amelyben több, mint 30 gör. kel. szerb lelkésznek mielőbbi szabadrábra helyezését kéri.

A vonatkozó iratokból megállapítottam, hogy a püspök úr által említett lelkészek közül mindazok, akiknek nevét a tisztelettel mellékelte jegyzékben kék íróval megjegyeztem, a rendelkezésemre álló adatok szerint a Narodna Odbrana egyesület tagjai.

Intézkedtem, hogy a kir. ügyészségek minden egyes lelkész ügyét egyéenként és esetenként mielőbb tüzetes megvizsgálás tárgyává tegyék. Az eredményről annak idején lesz szerencsém tájékoztatást nyújtani.

Fogadd kiváló tisztelem őszinte nyilvánítását.

Balogh Jenő s. k.

Melléklet:

Letartóztatott gör. kel. szerb lelkészek jegyzéke¹

A verseci görög keleti szerb egyház-megyéhez tartozó lelkészek közül letartóztatásban vannak a következők: (a megjegyzettek a Narodna Odbrana tagjai)

Radovancev Venijámin* plébános Cserépalján,
Csudomirovics János* rendszeresített s. lelkész Cserépalján,
Drónyak Döme* plébános Számoson,
Csonics Dusán plébános Árkodon,
Botta György rendszeresített s. lelkész Árkodon,
Dejanovics Bogdán* plébános Ferdinándfalván,
Sztankovics János* plébános Tamáslakán,
Vujics Makszim* rendszeresített s. lelkész Tamáslakán,
Radulovics Dusán* rendszeresített s. lelkész Pancsován,
Mákszin Péter* plébános Pancsován,
Popovics Szvetiszláv* plébános Csentán,
Jovánovics Szvetiszláv* rendszeresített s. lelkész Csentán,
Tyurcsity György* plébános Ópáván,
Rákics Mihály* plébános Dolován,
Nedelykovics Pál plébános Dolován,

¹ A *-gal jelölt lelkészekről állította Balogh Jenő, hogy a Narodna Odbrana tagjai voltak.

Petrovics Golub plébános Kevedobrán,
Udiczky Csedomir* plébános Révújfalun,
Markovics Sándor plébános Szekerényben,
Jovánovics M. János* rendszer, s. lelkész Szekerényben,
Pavlov Demeter plébános Iloncon,
Dimics Vélyko* plébános Omlódon,
Markovics Athanáz* plébános Beresztócon,
Pekároovics Milán* plébános Tárcsón,
Popovics Velemir* rendszer, s. lelkész Torontálszigeten,
Mákszin János* plébános Borcsán,
Petrovics Bogolyub plébános Nagygájon,
Vojnovics Vojiszláv esperesi káplán Fehértemplomban,
Topolyanin Aleksza rendszer. s. lelkész Homokszilen,
Dákics Vladimir plébános Dunadombón,
Risztics Vladiszláv rendsz. s. lelkész Homokbálványoson,
Nikolin Vlájko* plébános Torontáludvarban,
Davidovics Obrád* esperesi káplán Pancsován és állítólag
Sztanulovics Szilárd* barátai és Dábics Miklós farkasdi plébánosok.

B

1914 aug. 23

Gr. Tisza István miniszterelnök levele Zmejanovics Gábor verseci gör. kel. püspökhöz

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7/21:126

(Gépirásos másolat)

Zmejanovics Gábor verseci püspöknek.

Budapest, 1914. augusztus 23.

Méltóságos uram!

Az egyházmegye lelkészi kara közül letartóztatott egyének ügyeinek végére járva, sajnálattal tudatom, hogy legnagyobb részükről kiderült, miszerint a „Narodna Odbrana” tagjai. Nincs ugyan kizárva, hogy lesznek köztük olyanok, akiket félrevezettek és jóhiszeműségükkel visszaélve az egyesületbe való belépésre reábeszéltek anélkül, hogy annak gonosz és hazaáruló céljait és eljárását velük megismertették volna. A kérdés azonban igen alapos megvizsgálást igényel, és érteni fogja Méltóságod, ha a mai zavaros viszonyok között a legjobb akarat mellett sem bocsáthatjuk szabadon olyan egyesület tagjait, amely a monarchia déli tartományainak izgatás, merényletek és egyéb bűncselekmények útján való elszakítását tűzte ki főcéljául.

Legyen meggyőződve róla Méltóságod, hogy a magam részéről mindent elkövetek, hogy a hazai szerbség zöme ilyen hazaáruló irányzatok vádjával* alaptalanul ne terheltelessék, de a mai viszonyok között s tekintettel a katonáink ellen elkövetett számtalan merényletre, nem zárkozhatom el nagymérvű övrendszabályok szükségességének elismerése elől.

Igaz tisztelettel vagyok Méltóságod

őszinte híve

Tisza s. k.

* Az eredetiben nyilvánvaló elírás („vágyával”).

1914 aug. 19.

Korodi Lutz magyarországi német nemzetiségi politikusnak Bethmann-Hollweg német kancellárhoz eljuttatott emlékirata a dél-magyarországi és erdélyi németek helyzetéről¹

PA AA, Bonn, Öst. 104, Bd. 13. A 18.063

(Német nyelvű gépelt irat fordítása)

Régi erdélyi szülőföldemtől való tizenegy évi távollét után ez év július elején meglátogattam Dél-Magyarországot és Erdélyt, hogy közvetlen megtekintéssel ismét képet nyerjek az ottani németek helyzetéről. A magyar királyság mindkét országrészében a korábbihoz képest nagyon megváltozott viszonyokat találtam. Dél-Magyarországon a németiség tudatos vállalása ma ott a korábbival ellentétben teljesen természetesnek számít, és a németek közt a nemzetiségpolitikai szervezetnek már csak megvalósítása és helyes kiszélesítése hiányos. Nagyon jelentékeny kezdetek észlelhetők Versec városában, amelynek a hivatalos magyar népszámlálás szerint 13.556 német, 8602 szerb és 3890 magyar lakosa van. Itt a németeknek szilárd állásuk van a városi testületekben, és nemzeti követeléseikkel nagy biztonsággal és bizonyos fokig magától értetődően lépnek fel. Ezeknek a németeknek kétségtelen vezére Reinhold Heegn ottani mérnök, aki politikai meggyőződése okából feladta szilárd állását a magyar államvasutaknál, azután három évig a Balkánon (Szalonikiben) kereste kenyerét, majd ismét visszatért szülővárosába, ahol kultúrmérnökként tevékenykedik: a legtisztább jellemű ember, és oly megkapóan ékesszóló, hogy a németek a városban vakon követik. Több napon át behatóan megbeszéltem vele a német kérdés egész komplexumát Magyarországon, és ezekből a beszélgetésekből és még minden más megfigyeléseimből, amihez dél-magyarországi vándorlásom során jutottam, azt a meggyőződést vontam le, hogy a magyar kormány iskolapolitikájával, amely a dél-magyarországi németektől megvonja az anyanyelvi képzés lehetőségét, őket ugyan kulturálisan súlyosan károsíthatja, de nem semmisítheti meg legbensőbb mivoltukban mint német kolóniát, sem nem alakíthatja át nemzetiségüket. Még Temesváron is, a dél-magyarországi Bánát fővárosában, amelynek a hivatalos magyar népszámlálás szerint 31.644 német, 28.552 magyar, 7566 román és 3482 szerb lakosa van, minden magyar külső máz ellenére annyira uralkodó a német, hogy a polgárok egymás közötti érintkezésében semmilyen más nyelv nem teheti kétségessé rangját. Itt még a magyar tisztviselő is nyíltan németül beszél, ellentétben Erdéllyel vagy Felső-Magyarországgal, ahol kötelességének tekinti, hogy lehetőleg ne tudjon németül. Egyelőre csak az erős, német neveltetésű felső réteg hiányzik, mert a németek itt az 1868. évi 44. törvénycikk világos rendelkezéseivel szemben nélkülöznek mindennemű német felsőbb iskolát. A Bánát német falvaiban teljességgel egyáltalában alig lehet más szót hallani, mint németet, de itt is majdnem teljesen hiányoznak az iskolák, amelyekben a németek gyermekei anyanyelvükön nyernének kielégítő oktatást. Még a magyar, szerb vagy román is, aki ezekben a falvakba látogat, a tömeg erejénél fogva minden további nélkül kénytelen a német paraszttal való érintkezésben németül beszélni, éspedig miután az irodalmi németet az iskolában elhanyagolják, az ott uralkodó sváb tájszólásban.

Nyilván lehetséges volna, hogy ezek a németek saját erejükből kikényszerítsék a jogot a német oktatásra, ha megfelelően képviselve volnának a törvényhozó testületben, a magyar képviselőházban. A magyar kormány azonban éppen ezt tudta minden eszközzel eddig megakadályozni. A legutolsó

¹ Eredeti címe: *Denkschrift über die augenblickliche politische Lage in Südungarn und Siebenbürgen von L. Korodi Direktor der Fontaneschule zu Berlin-Schöneberg, ehemals Mitglied des ungarischen Reichstags* – L. Korodinak, a berlin-schönebergi Fontane-iskola igazgatójának, a magyar képviselőház egykori tagjának emlékirata Dél-Magyarország és Erdély jelenlegi politikai helyzetéről.

képviselőválasztásnál (1910) mindazonáltal majdnem bejött Versecen a német jelölt, Reinhold Heegn. Csak a szociáldemokraták árulása folytán, akik megígérték a választási támogatást, és elvben a nemzetiségi egyenjogúság is az álláspontjuk, nyomták keresztül az utolsó pillanatban a kormánypárti jelölt megválasztását; a németek kétszer is eljutottak a pótválasztásig, bár ellenjelöltjük először egy volt miniszter, a harmadik menetben pedig egy aktív államtitkár volt.

Nincs itt az a pillanat, amikor részletes beszámolót akarnék adni a magyarországi német mozgalomról, és amikor ezt a jelentést a szükséges nyugalommal tudomásul is vennék. Kötelességemnek tartom azonban, hogy ennek a mozgalomnak a jelentőségére mérvadó birodalmi német helyen is rámutassak. Csupán Dél-Magyarországon kb. egymillió német jövőjéről van szó, és a továbbiakban általában a magyarhoni németiség jövőjéről és befolyásáról: az 1910. évi hivatalos magyar népszámlálás szerint 2,037.435 lélekéről. A valóságos szám lényegesen nagyobb, mert a magyar népszámlálás lebonyolításának módja által papíron eleve csekélyebbnek tüntette fel a nem-magyarok számát, mint amennyi a valóság. A hivatalnoki kar minden nyomása ellenére hivatalos adatok szerint pl. a temesi főispánságban 166.883 német, 79.960 magyar, mintegy 168.000 román és kereken 69.000 szerb mutatható ki; a torontáli főispánságban 165.779 német, 128.405 magyar, kb. 93.000 román és kereken 200.000 szerb. Közelebbi magyarázatul ide mellékelem cikkemet: „A németek Magyarországon az 1910-es népszámlálás után” az 1913. decemberi „Deutsche Erde”-ből.

Az utóbbi években a dél-magyarországi németek elkezdtek *gazdaságilag* is önállóan szervezkedni, hogy a parasztságot függetlenítsék a zsidó-magyar bankoktól. Hiányzik azonban a kapcsolat a külföld tőkeerős nagy bankjaival, amelyek különösen széleskörű telepítési tevékenységhez is a szükséges eszközöket nyújtják. Ha ez rendelkezésre állna, akkor bármikor fel lehetne vásárolni és parcellázni nagy birtokokat, ami biztos üzlet 10–25%-os tiszta nyereséggel. Személyes kapcsolatokkal sikerült Boszniában ilyen tevékenységre megnyerni egy bázeli bankot, amely mindjárt kezdetben félmillió frankot bocsátott rendelkezésre. A háború után az ilyen telepítési akció lehetőségei még sokkal nagyobbak lesznek Dél-Magyarországon és Horvát-Szlavonországban, mert a német paraszt itt elismerten a legderekebb gazdaságilag, és mert nála a legjobb a népszaporulat. Ott megvannak a használható szakemberek, akik ezt a munkát nagyvonalúan megindíthatnák, és jó utánpótlást képeznek ki a német főiskolákon. Ha ezen a területen segíteni akarnánk és ezáltal a birodalmi német közgazdaság számára is új teret akarnánk nyitni a német ugaron, ez egyelőre mindenesetre cura posterior² volna. De nem szabadna az ügyet szem elől téveszteni, mert itt van az *az élő hid, amely Németországból Ausztrián keresztül a Közel-Keletre vezet. A pillérek már megvannak, csak a hídvéket kell a meglévő anyagból megépíteni.*

Aminek a birodalmi kormány részéről pillanatnyilag, *még a háború alatt* történnie kellene, az diplomáciai befolyás volna a magyar kormányra abban az értelemben, hogy utóbbi az egész országban messzemenő anyanyelvű oktatási lehetőséget adjon a németeknek és lélekszámuknak megfelelő képviselőket a magyar képviselőházban. *Ferenc Ferdinánd* trónörökös életében a magyarországi németek bizalmi embereik közvetítésével Bécsben közvetlen tárgyalásokat folytattak Ferenc Ferdinánd főherceg katonai irodájával és magával a főherceggel, és ezek már annyira előrehaladottak voltak, hogy a németeknek 53 helyet biztosítottak a magyar képviselőházban. Én ismerem az előmunkálatokat a német bizalmi emberekkel való tárgyalásaimból Bécsben, Dél-Magyarországon és Erdélyben. Elintézett dolog volt, hogy Ferenc Ferdinánd közvetlenül trónra lépése után új választójogot új választóközvet-beosztással fog oktrojálni, és azt utólag az új választójog alapján megválasztott országgyűléssel hagyatná jóvá. A románok, a szlovákok és a szerbek is megfelelő képviselőket kapnának az országgyűlésben, hogy ezek a nemzetiségek mind együtt megnyerhetők legyenek a magyar állameszmének. A magyar politika ugyanis az utóbbi évtizedekben elérte, hogy az összes nem-magyar aggasztóan elidegenedjék a magyar államtól és ezzel a Habsburg-monarchiától is. Minden

² Későbbi gond, későbbre halasztható ügy (lat.).

német vezető Dél-Magyarországon és a román, szlovák és szerb vezetők is, akikkel az utóbbi időben alkalom volt írásban vagy szóban eszmét cserélni, egyhangúlag bizonyították, hogy a trónörökös halála e népek körében a politikai hangulatnak egészen hihetetlen változását idézte elő. Ezek a vezetők mind kifogástalanul államhű felfogásúak, de biztosítottak arról, hogy most végtelenül nehéz nemzetiségükben életben tartani a Magyarország jövőjébe vetett hitet és a ragaszkodást ehhez az államhoz. Közvetlenül a háború kitörése előtt oly őszintén és nyíltan beszéltek itt Magyarország felosztásáról déli és keleti részekre, hogy egészen hihető volt, ha komoly német férfiak is azt a nézetet képviselték, hogy ezt az államot csak egy szerencsés háború mentheti meg; bizalmas beszélgetésben pedig azt mondták nekem a német vezérek, *csak attól félnek, hogy ha valóban bekövetkezik a katasztrófa, akkor a német birodalmi kormány hamisan értelmezett szövetségi hűségéből túl későn fog jönni*. Még magyar körökben is oly csekély a bizalom a Habsburg-uralom jövője iránt, hogy nem utasítják el feltétlenül későbbi időkben Hohenzollern-uralom lehetőségét Magyarországon. Ismeretes, hogy ezt a gondolatot még mintegy 12 évvel ezelőtt Magyarországon óvatosan magyar politikusok nyilvánosan is a sajtóban, sőt az országgyűlésben is taglalták. Persze abszurd dolog volna a német birodalmi kormányról feltételezni, hogy éppen a mostani pillanatban gyakorlatilag tovább kövesse ezt a gondolatot, de *minden körülmények között érdekes lesz számára, hogy az ilyen áramlatokról tudjon, és azokat külső és belső bonyodalmak és változások minden jövőbeni lehetőségére szemmel tartsa*.

Ezzel összefüggésben arra is utalnom kell, hogy a román irredentizmus az utóbbi időben egészen meglepően elterjedt Erdélyben. Csak az ország ismerője figyelheti meg ezt, maga a magyar szinte semmit sem tud róla, mert minden ilyen jelenséggel szemben vakká tette nemzeti nagyhatalmi önhitte. Határozottan meg vagyok győződve arról, hogy azon a napon, amikor az osztrák-magyar honvédség esetleg érzékeny vereséget szenved, Románia ráteszi a kezét Erdélyre. Az erdélyi magyarok maguk teljesen tehetetlenek lennének egy ilyen felkeléssel szemben, mert ott román tengerrel vannak körülvéve, és egyszerűen agyonnyomnák őket: az egyik oldalon több mint hárommillió magyarországi-erdélyi román majdnem zárt nyelvterülete, a másikon az ősrokon Román Királyság. Ezenkívül a Romániába vezető fontos *hágók* egyike *sincs megerősítve*. Ez év július 23-án, tehát egy nappal a Szerbiának szóló ultimátum kihirdetése előtt, ami a háborút jelentette, hallottam Brassó közelében a magyar-román határhegység egy magaslatáról folyamatos ágyúdörgést egészen közélről Romániából. Ezek a katonai gyakorlatok éppen ennél a határnál bizonyára többek voltak ártatlan katonásdinál. E napokban írták nekem rokonok Brassóból, hogy az onnan Romániába vezető Tömösi-szorost, a legfontosabb áttörési helyet a két állam között, a háború kitörése után osztrák-magyar katonaság szállta meg; azután, amikor a román semlegességi nyilatkozat megtörtént, visszavonták a megszállókat. Július 25-én, tehát a Szerbiának szóló ultimátum utáni napon a román király a trónörökössel a Brassó melletti „Dirste”-re utazott, ahol a berlini román követ, dr. Beldiman nyaralni szokott. A király tehát nem találta célszerűnek, hogy követével táviratilag vagy telefonon vitassa meg a helyzetet. Közvetlenül e megbeszélés után a követ a trónörökössel Berlinbe utazott. Ezek az események minden körülmények között képet adnak arról, mennyire végsőkig feszültnek ítélték meg Románia helyzetét legfelsőbb román részről is. Ezekben a napokban és a megelőző hetekben általában feltűnt magában Brassóban, hogy szokatlanul sok egyenruhás tisztet láttak a román királyságból Brassóban és a környező határhegységekben. Az sem került a külföld nyilvánosságá elé, hogy a múlt évben román részről dinamitos merényletet követtek el a Brassó melletti Árpád-emplékmű ellen, ami ugyan csak a talapzatot sértette meg, és hogy azután ez év tavaszán teljesen leomlott az emlékmű is, egy óriási kőalak, egy viharos éjszakán, állítólag az ítéletidő folytán. Az emlékmű meredek hegyormon állt Brassó fölött, közel a valaha a német lovagrend által épített vár romjaihoz; annak idején a millenniumi ünnepségek alkalmával állította ott fel az állam, és mindig nagy bosszúságot okozott a nem-magyar lakosság körében, amely abban bizonyos kényszer-Uri-t³ látott

³ Az eredetiben „Zwang-Uri”. Talán Uri kantonra, a svájci államszövetség bölcsőjére utal.

Ilyen szimptomatikus jelenségek talán jobban jellemzik az ország állapotát, mint az erdélyi politikai hangulat körülményes leírása.

A magyar kormány az utóbbi időben igen szándékosan állt ki a képviselőházban és a sajtóban a magyar–német érdekközösség eszméje mellett, persze *anélkül, hogy egyáltalában komolyan tekintetbe venné a magyarországi németiség sérelmeit*. Ehhez könnyen kapcsolódhatna a birodalmi német kormány diplomáciai képviselője útján éppen a háború alatt, amely oly beszédesen megmutatja a magyaroknak a német segítség nélkülözhetetlenségét, hogy rávegye a magyarokat: *tettel is bizonyítsák németbarátságukat, és mindenekelőtt értsék el végre az 1868. évi nemzetiségi törvény végrehajtását*. A magyar kormánynak természetesen a többi nem-magyaroknak is meg kellene adnia bizonyos jogokat, amelyeket az állami alaptörvény formálisan biztosít. Ennek a kormánynak ezért nem kellene olyan messzire mennie, mint például az oroszoknak, amely hirtelenében messzemenő autonómiát ígér a lengyeleknek; a magyaroknak ünnepélyes nyilatkozattal csak azt kellene tette váltania, amit 46 évvel ezelőtt törvényileg kötelezően ígért. A német birodalmi kormánynak *soha* nem lesz előnyösebb alkalma, mint most, hogy a magyar kormányra hathatós nyomást gyakoroljon a magyarság legsajátabb érdekében az állam népessége kifejezett többségének kielégítésére és megnyugtatására. *Az eddigi magyar politika* – eltekintve magyarosítási sikereitől, amelyek nem állnak arányban a magyarok erőfeszítéseivel, hogy országukat nemzeti állammá tegyék – semmi mást nem ért el, mint *a nem-magyar állampolgárok elidegenítését a magyar államtól, és valóságosan arra nevelte őket, hogy az osztrák-magyar monarchia határain túl államilag szervezett nemzetiségükben bízzanak*. Ilyen irredenta vonzalmak ellen egyedül a magyarországi *németiség* védett, mert a nyugat-magyarországi németektől eltekintve nem függ közvetlenül össze a nagy német nyelvterülettel. Ezért tartották magyar körökben a németeket a magyarosítási politika biztos zákmányának; ebben tévedtek, és a kudarc fölötti bosszúság mindig erősödő magyarosítási kísérletekben és zaklatásokban nyilvánult meg éppen a németekkel szemben; gúzsba kötötték nemzetiségi sajtójukat, elvették tőlük német iskoláikat, és nem engedték be őket a képviselőházba, kivéve azt a maroknyi erdélyi szászt, akikkel külön megállapodást kötöttek, hogy elválasszák őket a többi némettől, akiknek a száma tízszeresen meghaladja az erdélyi szászokét. *Soha nem volt kedvezőbb a magyarok lelkiállapota a németiséghez való viszony tényleges átalakítására, mint ebben a pillanatban*, amikor a magyarok a legkeservesebb szükségben valósággal rá vannak szorulva ezeknek a németeknek a hűségére és ragaszkodására is. Ha most a német diplomácia szívéen viseli, hogy a magyarokat barátságos intő szóval emlékeztesse a magyarországi németek iránti kötelességükre, akkor azzal nemcsak a magyaroknak tesznek nagy szolgálatot, intve őket elemi létérdekeik megóvására, hanem a német birodalom is képviseli a saját ügyét, mert megóvjá a belső összeomlástól Magyarországot és a Habsburg-monarchiát. Legalábbis annyit mondhat magáról utólag Németország, hogy a legveszélyesebb órában a végsőkéig megtett mindent, *hogy megakadályozza a Habsburg-birodalom további aláadását*. És ha egykor mégsem volna elhárítható a nagy összeomlás órája, akkor a szövetségesnek tiszta a lelkiismerete, és azt is tudja, hol emeljen kezét, ha netalán a történelem hullámai átszakítással fenyegetik Közép-Európa délkeleti gátját.

Személyesen tulajdonképpen kételyeim voltak, hogy közvetlenül a birodalmi német kormány tudomására hozzam magyarországi tapasztalataim eredményét, még ha egészen tömören is ábrázolom, ahogyan az események rohamlépése kívánja, de végül minden kételyt elsöpört a kötelesség szorongató parancsa, hogy ebben az irányban is szolgálnom kell az ügyet, amelynek régi otthonomban és új hazámban életem jórészét minden személyes tekintet mellőzésével mindig szívesen áldoztam. Elhatározásomban döntő volt az a megfontolás, hogy ahogy már a dolgok most állnak, nincs a Német Birodalomnak olyan polgára, akinek jobban volt alkalma saját tapasztalatból megismerni a viszonyokat a magyar korona országaiban és azután nagyobb távlatból a szükséges perspektívából is nézni.

L. Korodi s. k.

13

Iratok a Tisza-kormány birtokpolitikai intézkedéseinek nemzetiségi vonatkozásairól

A

1914 aug. 23

Az újvidéki határszéli rendőrkapitányság jelentése Sándor János belügyminiszterhez a görögkeleti szerb nemzeti egyházi alapok bácsszenttamási birtokának bérleti kezelése tárgyában

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7/21:307–308
(Gévelt eredeti irat)

2085.biz. sz.
1914

Mély tisztelettel jelentem, hogy a napokban az alábbiakról szereztem értesülést:¹

A görög keleti szerb nemzeti egyházi alapoknak² Bácsszenttamás³ térségben a „Szöreg” pusztán van egy 4700 katasztrális hold kiterjedésű első rangú földbirtoka. Ezen birtoktestnek igazgatósága a karlócai görög keleti patriarkatus, illetve a karlócai kongresszusi választmány. A 4700 katasztrális holdnyi legelső rangú szántóföldet a „Szerb földművelő egyesületek szövetkezete Zágrábban”³ bírja bérben évi 146.500 korona bérösszegért a folyó évi szeptember 30-áig.³ A pénzügyi részt egy zágrábi szerb bank intézi. Bérletet a folyó évi október hó 1-től kezdődőleg 12 évre meghosszabbították évi 155.870 korona bérért.

A bérlet a helyi viszonyok szerint *hatalatlan olcsó*, mert alig 33 korona kat. holdanként, holott ott a legolcsóbb bérlet másnak 60–80–90 korona kat. holdanként.

A birtoktestből a zágrábi földművelők szövetkezete 700 kat. holdat Brankovits István és Biztosits Vladimir tisztekkel⁴ házi kezelésben műveltet, míg 4000 kat. holdat a zágrábi szövetkezet albérletbe adott ki és pedig a Piros, Begecs, Ókér, Óverbász, Turja, Szenttamás, Kölpény és Újvidék Csenej szállási földművelők szövetkezete tagjainak. Az említett községek szerb lakossága községenként *kizárólag földbérlés céljából szerb földművelő szövetkezeteket*^{2,3} létesített, és ezen szerb földbérlő szövetkezetek vették albérletbe a zágrábi szövetkezettől a birtokot.

Ilyképp megtörtént azután, hogy a 4700 kat. hold birtokból a Szenttamáson és környékén élő 10.000-nyi magyarság *semmi áron és semmi módon sem kaphat egy talpalatnyi földet sem albérletbe*, míg a *kizárólag faji alapon szövetkezetbe tömörült szerbek hihetetlen olcsó árban* kapják meg a földbérléseket. Ezen állapot az itteni magyarság megélhetését és boldogulását veszélyezteti, eltekintve attól, hogy ez a magyarságra szégyenletes is, s bizonyára csak úgy történhetett meg, hogy erről az illetékes tényezők tudomással nem bírnak.

Kegyelmes Uram!

A görög keleti szerb nemzeti alapok igazgatósága és a szerb földművelő egyesületek szövetkezete között kötött, illetve megújított szerződés a személyesen beszerzett információim szerint *kormányhatósági jóváhagyást még nem nyert*, mert a *kongresszusi választmány a megújított szerződést* az eddigi

¹ A bevezető mondatot az eredetiben ceruzával kihúzták.

² A kiemelt szavak itt és a továbbiakban színes ceruzával aláhúzva; az „egyházi” szó itt utólag ceruzával beszúrva.

³ Az eredetiben géppel aláhúzva.

⁴ Az utóbbi négy szó az aláíró kézírásos betoldása.

gyakorlattal ellentétben *jóváhagyás céljából a m. kir. miniszterelnök úrhoz fel nem terjesztette*. A kongresszusi választmányi jegyzőkönyv felterjesztése még jóváhagyásnak nem tekinthető.

Arra kérem tehát Nagyméltóságodat, hogy az itteni magyarság létérdekével szorosán összefüggő ezen kérdést, mely az itteni magyarságot izgalomban tartja, ezen nagy érdekeknek megfelelőleg a helyes irányba terelni kegyeskedjék.⁵

Újvidék, 1914. évi augusztus hó 23-án.

Pamlényi Gábor s. k.
m. kir. határszéli rendőrtanácsos.⁶

M. Kir. Állami Határszéli
Rendőrkapitányság
Újvidék [körpecsétje]

B

1914 aug. 23

Gr. Tisza István miniszterelnök levele Joanovich Pál min. tanácsoshoz¹ a fenti ügyben

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7/21:308

(Gévelt iratmásolat)

Budapest, 1914. augusztus 23.

Méltóságos uram!

Arra figyelmeztetnek, hogy a Szöreg-pusztá haszonbérszerződése folyó évi szeptember hó 30-án lejár, és új szerződés még nem terjeszte[te]tt fel a ministeriumba.

Ez ügyre vonatkozó szíves értesítését kérve, egyúttal arra is kérem, hogy ott a helyszínen tegye megfontolás tárgyává, minő módon lehetne ezen kitűnő minőségű területnek a patriarchatusra nézve kielégítő értékesítése mellett olyan bérbeadást eszközölni, amely kielégíti az illető vidék lakosságának általános érdekeit s a *helyes nemzeti*² birtokpolitika igényeit.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híve
Tisza s. k.³

⁵ E bekezdés a lapszélen ceruzával vastagon kiemelve.

⁶ 1914. aug. 26-án 3377/res. sz. a. Némethy Károly belügyminisztériumi államtitkár a következő átirattal fordult Tiszához: „Az újvidéki magyar királyi állami határszéli rendőrkapitányság mellékelt jelentését illetékes szíves intézkedés végett van szerencsém tisztelettel megküldeni.”

¹ A miniszterelnökség II. (közjogi) osztályának vezetője.

² Kék ceruzával aláhúzva.

³ Arra nézve, hogy Tisza hosszabb távon mérlegelte egy nagyobb szabású délvidéki telepítési akció megindítását, amelynek alapját éppen a nemzeti szempontok szerint irányított birtokpolitika jelentette volna, meggyőző bizonyítékot kínál Ghillány Imre földművelésügyi miniszterhez 1914. dec. 2-án intézett levele: „...arra kérek, tésed tanulmány tárgyává, minő módon lehetne hazánk déli határrészein a magyar és német lakosságot szaporítani. Vannak-é holtkézen lévő birtokok vagy más parcellázásra alkalmas uradalmak? Úgy tudom, hogy a községeknek igen nagy kiterjedésű birtokaik vannak, amelyek elég messzemenő telepítési akció alapjául szolgálhatnak. Nagyon leköteleznél, ha az erre vonatkozó adatokat összeállítani és velem közölni méltóztatnál.” (L. Gróf Tisza István Összes Munkái. 4. sor. 2. köt. Bp. 1924. 336. l. 582. tétel.

14

*Iratok Dula Máténak, a Szlovák Nemzeti Párt elnökének gr. Tisza István miniszterelnökhöz
intézett beadványai kapcsán tett kormányzati intézkedésekről*

A

[1914 aug. 25]

*Dula Máté beadványa gr. Tisza István miniszterelnökhöz a szlovák sérelmekről
és a „Slovenský denník” betiltásáról¹*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 14:31

(Gépelv másolat)

Nagyméltóságú Miniszterelnök Úr! Kegyelmes Uram!

Ezen nehéz napokban, amelyekben hazánk tót nemzetiségű fegyverfogható férfiai Királyunk Ő Felségének hívó szavára lelkesedéssel siettek és sietnek a hadi zászlók alá hazánk védelmére, és melyekben mi itthon maradottak is készek vagyunk hazánkért életünket és minden javainkat feláldozni, a hűségnek ily tanújelét szolgáltató tót népünkkel szemben a nemzetiségi türelmetlenségnek és anyagi érdekből eredő féltékenységnek néhány olyan példája merült fel, amelyeket kötelességem Nagyméltóságod tudomására hozni, hogy a megesezt sérelmek megvizsgálása és orvoslása iránt intézkedni és egyben az ilyen vagy ezekhez hasonló eseteknek a jövőben való előfordulását megakadályozni kegyeskedjék.

Dr. Simko Milos, galgóci lakos, ügyvéd, a galgóci Népbank részvénytársaság igazgatóját és Mayer Józsefet, ugyanazon bank pénztárosát, a galgóci állomási főnök feljelentésére az állomási őrségparancsnok letartóztatta, mezítelenre vetkőztetve megmotozta és a pozsonyi katonai fogházba szállította. – Katonai bíróság nyomban kihallgatásuk után a nevezetteket szabadon bocsátotta.

Dr. Krno Milos, ügyvéd, tót nemzetiségű újvidéki lakost, az Újvidéken székelő Slovak bank r. t. igazgatóját a hatóság Újvidéknek 24 órán belül való elhagyására és Egerbe, Székesfehérvárra vagy Debrecenbe költözésre utasította. – Dr. Krno Debrecenbe költözött, családját Újvidéken kellett hagynia és a mai napig sem tudja, hogy ez miért történt.

Dr. Turzo Iván, besztercebányai lakos, ügyvéd, Vansza János és Hodzsa József ny. ev. lelkészek, Žiak-Somolický Izidor ügyvédsegéd, a Zólyomi Népbank besztercebányai fiókjának igazgatósági tagjai és dr. Izák Milán, ügyvéd, ezen intézet ügyésze, miután náluk házkutatás tartott, f. é. augusztus hó 1-én a szolgabírói hivatalhoz, onnét a legnagyobb feltűnés mellett a városi kapitánysághoz vezettettek, és csak hosszabb idő múlva, miután kiderült, hogy ellenük semmi sem hozható fel, bocsáttattak szabadon.

Hrusovszky Fedort, a zólyomi Polgári bank főkönyvelőjét, Túrócszentmártonban apósával együtt, akinél látogatóban volt és akinél házkutatást tartottak, kémkedés gyanúja miatt, letartóztatták, néhány óra múlva azonban szabadon bocsátották.

¹ A beadvány 1–1 példánya megtalálható még a pozsonyi Központi Levéltár Dula-hagyatékában (ŠÚA SR, Bratislava, Fond: M. Dula) és a turócszentmártoni Matica slovenská Irodalmi Levéltárában (Literárny archív Maticе slovenskej C 33). – A beadványt Dula Erdélyi Sándor o. gy. képv. jelenlétében – aki az audienciát Dula számára kieszközölte – aug. 25-én nyújtotta át Tiszának. A Dula által memorandumnak nevezett beadvány és az azt követően kibocsátott elnökségi körlevél (l. D irat) is jelzi, hogy a párt 1914. aug. 6-i nyilatkozatában kilátásba helyezett politikai passzivitás távolról sem volt teljes.

Szepes vármegyében Moys László, haligóci róm. kath. plébánost, f. é. augusztus hó 2-án éjjel 3 órakor a csendőrség letartóztatta, Szepesófalvára a főszolgabírói hivatalhoz kísérte, és bár ellene a legkisebb gyanú sem merült fel, azóta is szigorú rendőri felügyelet alatt tartja.

Kovalsik, Árva megyei, mutnai róm. kath. lelkészt a csendőrség az egész nép szeme láttára *vasra verten* hurcolta el Pozsonyba, ahonnan azonban, ellene semmi sem lévén felhozható, szabadon bocsátatott.

Mindezen esetek, amelyekhez még több apróbb és nagyobb jelentőségű, de mindenkor a megzaklatott állampolgárok szabadon bocsátásával végződő esetek csatlakoznak, különösen azért is, mert a hatóságok intézkedései feleslegesen, de a látszat szerint szándékosan a legnagyobb nyilvánosság mellett lesznek végrehajtva, két irányban éreztetik hatásukat. Egyrésztől *alkalmasak arra, hogy a tót nemzetiségű állampolgárok körében nyugtalanságot és elkeseredést idézzenek elő*, mert azt látják, hogy minden alap nélkül vannak fizikai és morális szenvedéseknek kitéve. – Másrésztől a nem tót nemzetiségű állampolgárok körében, mert hiszen ott csak a nagy zajjal és lármával végrehajtott letartóztatások jutnak köztudomásra, alkalmasak ezen esetek arra, hogy a tót nemzetiségű polgártársak ellen elkeseredést és gyűlöletet szítsanak. – *Ez az elkeseredés és gyűlölet máris több konkrét esetben kifejezésre jutott*, így amidőn dr. Turzo Iván nejét, aki férje sorsán aggódva Besztercebányán a kapitánysághoz tudakozódni ment, az utca népe lábáról leverte, ruháját leszaggatta, és a szerencsétlen hölgynek életét csakis néhány jobb érzésű polgár saját testi épségének és életének kockára vetésével mentette meg. – Mindenütt, ahol a fentebb felsorolt esetekhez hasonló letartóztatások történtek, a tót nemzetiségű állampolgárok ellen ablakbeverésig, vagyronrongálásig és tetteges insultusig elfajult tüntetések voltak.

A felsorolt és azokhoz hasonló esetek legtöbbször azonban még az a sajátos jelenség észlelhető, hogy az abban szereplő egyének többnyire pénzügyi igazgatók és tisztviselők, és nemcsak feltevés, de tárgyi alapokon alapuló meggyőződésünk is az, *hogy a konkurens pénzügyi intézetek felhasználva a kedvező alkalmat, besúgásokkal a hatóságot félrevezetik* és előidéznek azt, hogy a pénzügyi vezetők illetően meghurcoltatása folytán az ezek vezetése alatt álló intézetek – ezen amúgy is bizonytalan időkben – a közönség bizalmát elveszítvén, megrendülésnek, sőt tönkremenetelnek vannak kitéve.

Kegyelmes Uram! Tudom azt, hogy a jelenlegi súlyos viszonyok között Nagyméltóságod és a bölcs vezetése alatt álló kormány súlyos feladata az, hogy hazánk belbékéjét, a lakosság nyugalomát fenntartsa. – *Én nem azt kérem*, hogy tót nemzetiségű polgártársaim megfigyelését beszüntetni méltóztassék, sajnos nem jutottunk még el a kölcsönös bizalomnak azon fokához, amely ezt a kívánságot talán még Nagyméltóságod előtt is jogosulttá tenné. – Méltóztassék mindazon intézkedéseket fogantatni, amelyek a rend és nyugalom fenntartásához Nagyméltóságod előtt szükségeseknek látszanak. Mi nyugodtan nézhetünk azok elé.

Azonban azt hiszem, éppen a rend és nyugalom követeli meg azt, hogy ezen intézkedéseket a végrehajtó közegek ne úgy hajtsák végre, hogy azok, akiknek hozzátartozói a közös cél érdekében együtt véreznek a harcmezőn, bent a hazában elkeseredés és gyűlölet által vezetettve egymás ellen viseljenek belső háborút.

Az ország belső nyugalomának fenntartásához a legnagyobb mértékben szükséges, hogy a polgárok azon pénzügyi intézetek iránt, amelyekkel szemben békés időkben teljes bizalommal voltak, e bizalmat továbbra is megtartsák.

A tót nemzetiségű férfiak vezetése alatt álló pénzügyi intézetek megvizsgálása rendeltetett el. – Ezen intézkedés ellen nem akarunk kifogást emelni már csak azért sem, mert hiszen a pénzügyi intézeteknél sincs titkolni valónk, azonban a legnagyobb mértékben kárhoztatnunk kell a vizsgálat módját, amely majdnem kivétel nélkül olyképpen történik, hogy a konkurens pénzügyi intézetek alkalmazottai nagy hűhóval szakértőkül alkalmaztatnak, és mi sem természetesebb, mint hogy ezek azután az egyébként is túlizgatott fantáziájukkal a konkurens irigységével tetőzött elfogultságával a legképtelenebb híreket bocsátják világgá. – Magam tapasztaltam azt, hogy az idevágó intézkedéseket a célnak minden

tekintetben megfelelően oly módon is végre lehet hajtani, hogy a kormány által kitűzött célon túlmenőleg a megvizsgálandó intézetnek gazdasági kár ne okoztassék. – Túróc vármegyében például a kormánybiztos intézkedése folytán a tót nemzetiségű férfiak vezetése alatt álló intézetek a vármegei tisztii főügyész által megfelelő diskreció mellett, de annál alaposabban és elfogulatlanabban vizsgálattak meg.

Méltóztassék megengedni, hogy még két konkrét esetet, amelyekben konkrét intézkedésért esedezem, hozhassak fel.

A „Nagyszombat és vidéke” című lap 1914. évi augusztus hó 6-iki, idecsatolt példányában² a „Spionok aratási idenye” és „A belső ellenségek ellen. Felhívás a közönséghez” címek alatt megjelent rövid cikkeket Nagyméltóságod nagybecsű figyelmébe ajánlom. Ismerve Nagyméltóságodnak a nemzetiségi kérdésekben tanúsított bölcs belátását, nem szükséges az, hogy ezen cikkeknek a mostani időkben még kívánatosabb nemzetiségi békére gyakorolt hatását bővebben fejtegessem. Éppen ezen nemzetiségi béke szempontjából kérem kell azonban az ilyen természetű hírlapi cikkekkel szemben *erélyes és sürgős intézkedését.*

A tót nemzetiségi párt vezetősége a háború kitörése óta fokozott mértékben törekedett arra, hogy a tót nemzetiségű állampolgárok spontán lelkesedését ápolja, fenntartsa és fokozza. – Tanúja ennek a tót nemzetiségi párt vezetői részéről tanúsított magatartás, a tót nemzetiségi pártvezetőségnek a néphez intézett szózata és a vezető férfiak egyenkénti nyomtatásban is megjelent felhívásai és nyilatkozatai. Természetesen a néppel való érintkezés akkor, amidőn gyűlések tartása a rend és nyugalom fenntartása érdekében nem kívánatos, *csakis a hírlapok útján történhet.* Nekünk egyetlen, naponként megjelenő időszaki lapunk van, a „Slovenský Denník”. A lapnak tartalma ellen a háborús idők kezdete óta semminemű kifogás emelhető nem volt és nem is emeltetett, dacára a szigorúan gyakorolt cenzúrának. Mégis a Nagyméltóságú Belügyminiszter Úr 1914. évi augusztus hó 18. napján kelt 2692. Res. számú magas rendeletével a lap megjelenését és terjesztését azon indokolással, hogy közleményeinek a hadviselés érdekeit veszélyeztető tartalma van, eltiltotta.³ A tót nemzetiségű állampolgárokkal való érintkezésnek éppen a hazánk érdekeit szolgáló lelkesedés fenntartása és fokozása érdekében a legnagyobb mértékben fontosnak tartjuk azt, hogy a lap további megjelenése megengedtesse. – Alávetjük magunkat bármily szigorú cenzúrának, mert hiszen az eddigiekkel is megmutattuk, hogy attól félni okunk nincs, és azt hisszük, hogy sokkal fontosabb érdeket szolgál a lap megjelenése, mint az a kényelmetlenség, amely a lap tartalmának hatósági megfigyelésével akár reánk, akár a hatóságokra hárul.

Kegyelmes Uram! Azt hittük, hogy a tót nemzetiségű állampolgárok és azok vezetőinek viselkedése a háborús idők beálltától kezdve eloszlatta mindazt a gyanút, amely ellenünk rosszakaratú félreértés alapján eddig tápláltatott. Megnyugszunk abban, mert hiszen egyebet nem tehetünk, hogy ez nem így következett be. Akkor azonban, amikor más nemzetiségű polgártársainkkal együtt vállvetve életünket és vagyonunkat feláldozni készen küzdünk egy jobb jövőért, legalább annyit megkívánhatunk, hogy addig, amíg az ellenkező be nem bizonyul, szándékaink és cselekvéseink hazafiasságában senki sem kételkedjék, és tétessék legalább lehetővé az, hogy felismert érdekeink szolgálatában mindent megtehessünk hazánk javára és felvirágozásának megalapozására.

Bízom Nagyméltóságodnak több ízben tapasztalt elfogulatlan[ságában?] és belátásában, és ezen reményben kérem fentebb előadott kérelmeimnek teljesítését.

Nagyméltóságodnak készséges híve:

Dula Máté s. k.⁴
a tót nemzetiségi párt elnöke.

² Nincs az irat mellékletében.

³ Vö. az E, F és G iratokat.

⁴ E másolaton gépirással. A kiemelések mindenütt géppel aláhúzva.

B

1914 aug. 26

Gr. Tisza István miniszterelnök levele ifj. Erdélyi Sándor o. gy. képviselőhöz a Dula Máté által benyújtott memorandum egyes pontjaival kapcsolatos álláspontjáról

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 14:31
(Gépelv másolat)

Budapest, 1914. augusztus 26.

Tisztelt Barátom!

Tegnapai beszélgetésünkre visszatérve mindenekelőtt megjegyzem, hogy a Dula Máté úr memorandumában felsorolt összesen hat olyan eset, ahol egyes tótajkú polgártársaink kellő bizonyítékok nélkül letartozta[ttak], kivétel nélkül a háborús idő legelső korszakában, augusztus elején történt, amidőn is a legelső ilyen hírekre, minden további panasz bevétele nélkül, saját kezdeményezésére megadta a kormány a kellő utasításokat. Éppen Dula Máté úr memorandumából meglepéssel látom, hogy az utasítások kellő eredménnyel jártak, mert hiszen a későbbi időszakból egyetlen panaszos eset sem fordul elő.

A „Nagyszombat és Vidéke” című lapnak kifogásolt közleményét magam is helytelennek tartom, gondom lesz rá, hogy hasonló, az ország különböző polgártársai közötti békés, jó viszony megzavarására alkalmas közlemények a lapokban föl ne véssenek.¹

A „Slovensky Dennik” ügyére vonatkozólag pedig felvilágosítást kértem, s csak annak beérkezése után fogok érdemlegesen állást foglalhatni.

Amidőn felkérlek, hogy levelem tartalmát Dula úrral is közölni szíveskedjél, egyúttal biztosíthatlak róla, hogy amennyire szükségesnek tartom a netalán felmerülő hazaellenes üzemeknek a legkérelhetetlenebb szigorral való elfojtását és megtorlását, éppen annyira helytelenítem ártatlanoknak meghurcolását, valamint minden olyan viselkedést, amely hazafias tótjainknak önértékét sértetné, vagy ellenük ellenséges érzéseket támaszthatna a magyar nemzet tagjaiban.

Igaz tisztelettel vagyok

őszinte híved
Tisza s. k.*

¹ Tisza ezt követően ilyen értelemben utasította a nemzetiségi régiók kormánybiztosait. Molnár Viktor kassai kormánybiztos már aug. 29-én az alábbi levelet küldte Wieland Artúr szepesi főispánnak: „327/1914. Értésemre esett, hogy egyes felvidéki magyar lapok olyan provokáló, bántó és meggyanúsító hangon írnak a hazai tótságról, amely nyugtalanságot, idegességet támaszthat a közönségben, fokozhatja az ügyis beteges kémkedési hajlamot és az ország különböző nyelvű polgárai közötti jó viszony megzavarására alkalmas.” Ezért „ezen szempontból állandó figyelem [szükséges], előforduló esetekről jelentést kérek.” (L. ŠOBA-L, SZ HŽ dōv., 1914–163–26; 105. sz.)

* E másolaton rágépelve.

C

1914 aug. 28

*Ifj. Erdélyi Sándor o. gy. képviselő levele Dula Mátéhoz gr. Tisza István miniszterelnök
álláspontjáról*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 14:31
(Gévelt másolat)

Budapest, 1914. augusztus hó 28. nap.
V., Arany János u. 1.

Nagyságos Dula Máté ügyvéd úrnak
Túrócszentmárton.

Igen tisztelt Kartárs Úr!

Mellékelve beküldöm a Miniszterelnök Úrnak hozzám intézett, mai napon vett levelének másolatát, melynek eredetije nálam felmutatásra bármikor rendelkezésre áll, és amelyet azt hiszem igen tisztelt Kartárs úr barátaival közölni fog.

Ez alkalommal egyúttal kérem, hogy ha bármely a memorandumban felpanaszolt esethez hasonló tudomására jut, szíveskedjék azt velem közölni, hogy azt elbírálás céljából a Miniszterelnök úr tudomására juttassam.

A „Slovensky Denník” ügyében azt hiszem rövid idő alatt a Miniszterelnök úrtól értesítést fogok kapni, amelyet ugyancsak továbbítok.

A hivatalos lap mai száma hozza a M. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek 114000/1914 számú, a tanfelügyelőkhöz intézett rendeletét, mellyel az állami elemi népiskolában a nem magyar anyanyelvnek kisegítő nyelvnek való felhasználását, valamint annak mint tantárgynak tantervszerű tanítását rendeli el. Lényegileg ezen rendelkezés abban áll, hogy mindazon állami elemi népiskolákban[, melyekben] a tanulóknak nem magyar, de ugyanazon anyanyelvű 1/3 része nem érti a magyar tanítási nyelvet, a gyermek anyanyelvét a tanító oly mértékben használja fel kisegítésképpen, amennyire az a nyújtandó ismeret tisztán megértéséhez szükséges. Ugyanezen elemi iskolák 2., 4. és 5.-ik osztályában ugyanezen feltételek mellett a szülő kérelmére a közigazgatási bizottság elrendeli, hogy az írás és olvasást a kérvényt beadó szülők gyermekeinek anyanyelvén is megtanítsák. A rendelethez fűzött függelék az állami népiskola tantervéhez az anyanyelv tanításának céljaként azt jelöli meg, hogy a nem magyar ajkú gyermeket saját anyanyelvén helyesen írni, fogalmazni és olvasni megtanítsuk. Azt hiszem igen tisztelt Kartárs úr is velem együtt örömmel üdvözli ezt az intézkedést.

Dr. Valkó Lajos pénzügyminiszteri osztálytanácsos úr arról értesít, hogy Elischer Viktor úr tudomására hozta, hogy igen tisztelt Kartárs úrnak az Osztrák Magyar Banknál lévő ügyét rendbehozta. Ezen utóbbi kérdésben kérem szíveskedjék engem az elintézés módjáról értesíteni, s ha netalán közbenjárás volna szükséges, amit készségesen elvégzek, annak céljáról és tartalmáról engem értesíteni.

Abban a reményben, hogy igen tisztelt Kartárs úr szerencsésen hazaérkezett, vagyok

szívélyes üdvözlettel
készséges híve:*

1 melléklet
E/H

* Aláíratlan.

D

1914 szept.

*Matúš Dulának, a Szlovák Nemzeti Párt elnökének szlovák nyelvű körlevele a párt tagjaihoz
a gr. Tisza István miniszterelnöknél tett audienciájáról*

ŠŤA SR, Fond Matúš Dula, korespondencia, s.d., s.l.

(Fordítás szlovák eredetiből)

Tisztelt Uram!

Bár pártunk a kirobbant és most is tomboló háború tartamára minden aktív tevékenységét be-
szüntette, nemzeti és egyszersmind hazafias eszményeink érvényesítése érdekében a magam részéről
– miután a megboldogult elnökünk halálát követően ideiglenesen pártunk élére állítottak¹ – nem
tartottam volna indokoltnak, hogy szerény házam menedékebe visszahúzódva ölbe tett kézzel szem-
léljem, ami körülöttünk történik.

Előrehaladott korom ellenére minden tölem telhetőt megteszek, hogy pártunk tagjaival szemben
ok nélküli igazságtalanságok ne történjenek, vagy ahol az ilyesmi előfordult, arról tudomást szerez-
zek. Ennek érdekében kompetens fórumokon olyan értelemben szólaltam fel, hogy mind az izgatókat,
mind pedig az előljáróságok azon intézményeit vizsgálják ki és büntessék meg, akik hatalmukkal
visszaéltek, és hogy pártunk tagjainak további indokolatlan üldöztetését állítsák le.

Amint tudomást szereztem az utca ingerült viselkedésének és a hatóságok szigorú közbelépé-
sének szomorú eseteiről Besztercebányán, Zólyomban, Losoncon, Nagyszombatban, Modorban, Ha-
ligócbán, Pozsonyban, azon nyomban táviratban fordultam gróf Tisza István miniszterelnökhöz, és
arra kértem őt, lépjen közbe annak érdekében, hogy az ilyen esetek a különböző nemzetiségű és
politikai meggyőződésű polgárok békés együttélését biztosítandó ne ismétlődhessenek.

Rögtön a következő napon a helybeli határrendőrségi kirendeltségen megbizonyosodhattam ar-
ról, hogy a magas minisztérium kérésemet nem hallgatta meg.

A múlt hónapban 22-én Budapestre utaztam, és ott 25-én audiencián voltam a fent nevezett
Miniszterelnök úrnál. Ebből az alkalomból átnyújtottam neki a mellékelt memorandumot,² amelyet
magától értetődően szóban közelebről is megindokoltam és a memorandumban nem is szereplő,
csak Pesten tudomásomra jutott tényekkel alátámasztottam. A Miniszterelnök úr ez alkalommal igen
szívélyesen fogadott és biztosított afelől, hogy az általam előadott kéréseket kivizsgálhatja és elemzi,
illetve a neki alárendelt intézményeket utasítja, hogy kötelességüket velünk szemben kíméletesen
teljesítsék.

Úgy gondolom, hogy semmiféle indiszkrétciót nem követek el, ha közlöm Önnel az Ő állás-
pontját, miszerint a kirobbant háborúnak már most van egy örömteli eredménye, nevezetesen, hogy
megcáfolta azt a gyanakvást, amellyel a magyar körök – alaptalanul vagy okkal – nemzetünket
hazafiatlansággal vádolták. Ennél az állásfoglalásnál dr. Erdélyi Sándor, aki régóta kipróbált bará-
tunk, és aki velem együtt jelen volt az audiencián, igen jó szolgálatot tett, amikor a következőket
jelentette ki: „Kegyelmes Uram! A mozgósítás és katonaságunk felvonulása alkalmával bejártam
színmagyar és tótlakta vidéket, és jó lelkiismerettel mondhatom, hogy a tótok nem kisebb, de talán
nagyobb lelkesedéssel kísérték harcba vonuló katonáinkat, mint a színmagyarok.”³

¹ A Szlovák Nemzeti Párt korábbi elnöke, Pavol Mudroň (Mudrony Pál) 1914 tavaszán halt meg, és Dula csak
hosszas rábeszélés után vállalta el a tisztséget.

² L. az A iratot.

³ Erdélyi Sándor idézett álláspontja a körlevélben is magyarul szerepel.

A Miniszterelnök úr írásos válaszát, amelyet dr. Erdélyi úron keresztül juttatott el hozzám, megnyugtatóra mellékelem.⁴

Ennek a levélnek a tartalmával, valamint a csatolt memorandumommal és a Miniszterelnök úr válaszával ismertesse meg pártunk tagjait az Ön vidékén, és nem ellenzem, ha ezeket az okmányokat olyan józanul gondolkodó nem fajtánkbélieknek is átadják elolvasásra, akik képesek megérteni eljárásunk hazafias jellegét, valamint azt, hogy a kormánynak is érdeke: a különböző nemzetiségű polgárok kivált a mostani zivataros időkben egyetértésben éljenek egymással. Amennyiben megértik a mi intencióinkat, egyszersmind a kormányzatét is, úgy ellensúlyozni tudják a nem szlovák társadalom sovíniszta lendülettel átítatott elemeit. Ez minden bizonnyal nekik és egyúttal nekünk is előnyös lesz.

Reménykedem, hogy nem kell tartanunk további kilengésektől. Ám ha mégis valahol előfordulnának, kérem, írják le röviden ezeket a kilengéseket, feltüntetve azok elkövetőit és megjelölve a tanúkat. Lehetőség szerint magyar nyelven és legalább két példányban, hogy én a bejelentésekre hivatkozva rövid úton a megfelelő helyen segítségért folyamodhassak. Ezt azért kérem, mert jómagam és irodám már nem győzzük pártunk összes folyó ügyeinek intézését.

Nemzeti üdvözlettel maradok az Ön híve
Mélyen tisztelt Uram

Matúš Dula s. k.
a Szlovák Nemzeti Párt elnöke

E

1914 szept. 3

Sándor János belügyminiszter levele gr. Tisza István miniszterelnökhöz a Slovenský denník budapesti napilap betiltása és az újbóli engedélyezés iránti folyamodvány tárgyában¹

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/360
(Eredeti gépelt levél)

Budapest, 1914. szeptember hó 3-án.

Tisztelt Barátom!

Augusztus 26-án kelt nagybecsű leveledre válaszolva van szerencsém tudatni, hogy a belügyminisztérium fordító osztálya által készített lapszemle² adatai szerint akkor, midőn a hazai összes nemzetiségi lapok hazafias szellemben írtak, a Budapesten megjelenő „Slovenský Denník” folyó évi

⁴ L. a B iratot.

¹ Perényi Zsigmond belügyminisztériumi államtitkár 1914. aug. 4-i átirata (l. Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/364 sz.) a BM 2068/1914 sz. irat kapcsán felsorolja a Slovenský denník 1914. aug. 2-i számában megjelent szerbbarát megnyilatkozásokat, s javasolja, hogy az 1914. júl. 27-i, 5484 ME sz. rendelet alapján a lapot tiltsák be. – A Budapesti Lap- és Könyvkiadó Társulat Rt. folyamodványának másolatát l. uo. 7:21/363 sz. a. Eszerint „Ezen lap meg nem engedett közleményeket tudunkkal soha nem tett közzé, úgyhogy a tilalom csak félreértésen vagy helytelen informáláson alapulhat”. Az újbóli megjelenés iránti kérelem hivatkozik még arra, hogy Kállay Fedor igazgató, Hodža Milán és Porubský Dušan szerkesztők, Kalina János gépmester és három szedő „a csatamezőn ontják véreket a haza iránti kötelesség teljesítésében”. – A fenti levél kelte után, szept. 4-én Dula Máté mint „a tót nemzetiségi párt elnöke” közvetlenül Tisza István miniszterelnökhöz intézett beadványt a kérelem tárgyában (uo. 7:21/361, kötetünkben: F irat).

² L. uo. 7:21/362, ill. 364.

augusztus hó 2-iki számában több helyen – bár burkoltan – kifejezést adott Szerbia iránti rokonszenvének. Egyik cikkében pedig [a] cseh-tót kölcsönösség eszméjét dicsőítve Scotus Viátor könyvét ajánlja.³

Ennek alapján folyó hó 4-én⁴ 2068 res szám alatt a ./ alatt másolatban idezárt átirattal közöltetett az Igazságügyminiszterrel az a szándék, hogy a lap betiltassék. Az Igazságügyminiszter folyó hó 10-én⁵ 46986 szám alatt kelt átiratával hozzájárult a lap megjelenésének és terjesztésének eltiltásához, mire augusztus hó 18-án 2692 res szám alatt a betiltás iránt az intézkedés kiadatott.

Ezzel szemben folyó hó 2-án a ./ alatt másolatban idezárt folyamodvány érkezett be, melyben a kiadó vállalat alkalmazottai [kéri] a tilalom visszavonását, de ez még elintézetlen.

Egyúttal kérek fogadd kiváló tisztelem nyilvánítását, mellyel vagyok

igaz híved
Sándor János s. k.

F

1914 szept. 4

*Matúš Dulának, a Szlovák Nemzeti Párt elnökének gr. Tisza Istvánhoz intézett beadványa
a Slovenský denník további megjelentetésének tárgyában*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/361
(Gévelt másolat)

Nagyméltóságú m. kir. Miniszterelnök Úr! Kegyelmes Uram!

Úgy a f. évi augusztus hó 25-én megtartott audienciám¹ alkalmával szóbelileg, miként az ifj. Erdély[i] Sándor képviselő úrhoz ugyanazon hó 26-án intézett levelében² is Nagyméltóságod arról biztosított engem, hogy a „Slovensky Dennik” ügyére vonatkozólag a kért felvilágosítás beérkezte után kegyes lesz érdemlegesen állást foglalni.

Azon tiszteletteljes kérelemmel vagyok bátor ezúttal Kegyelmes Uramhoz járulni: méltóztassék az írásbeli memorandumomban³ jelzett okokból a „Slovensky Dennik” mielőbbi megjelenhetése érdekében a kilátásba helyezett lépéseket megtenni.

Nagyméltóságodnak készsleges híve:

Túrócszentmártonban, 1914. évi szeptember 4-én

Dula Máté s. k.
[a] tót nemzetiségi párt elnöke

³ R. W. Seton-Watson (Scotus Viator) „Racial Problems in Hungary” (London, 1908) című könyvét Josef Úlehra fordításában 1913-ban Brünnben átdolgozva, kibővítve cseh nyelven is megjelentették *Národnostní otázka v Uhrách* (Nemzetiségi kérdés Magyarországon) címmel. Ezt a kiadást ajánlotta olvasói figyelmébe a Slovenský denník.

⁴ É. múlt hó (augusztus) 4-én.

⁵ É. múlt hó (augusztus) 10-én.

¹ Dulának az audienciáról készített feljegyzését l. D alatt.

² Tisza Erdélyihez intézett levelét l. B alatt.

³ Dula memorandumát l. A alatt.

G

1914 szept. 10

Gr. Tisza István miniszterelnök válaszlevele Sándor János belügyminiszternek a betiltott Slovenský denník budapesti napilap újabb engedélyezése tárgyában

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/359

(Gépelés átütéses másolata)

Budapest, 1914. szeptember 10.

Kedves barátom!

A „Slovensky Dennik”-re vonatkozó leveled kapcsán bátor vagyok azon nézetemnek adni kifejezést, hogy az ezen levélhez csatolt lapszemléből nem igen konstatálható semmiféle olyan cselekménye nevezett lapnak, amely a lap felfüggesztésének objektív indokául szolgálhatott volna.

A jelen viszonyok között, amidőn a tótság nagy zöme is loyálisan viseli magát, s amidőn másfelől a rendelkezésünkre álló kivételes hatalomnál fogva nyomban megtorolhatjuk a lapoknak minden hibás lépését, nem tudom, helyes eljárás-é megfelelő indok nélkül venni ezt a rendkívüli hatalmat igénybe. Miért is arra kérlek, légy kegyes megfontolás tárgyává tenni, nem látnád-é te is helyénvalónak nevezett lap újbóli megjelenésének megengedését. Természetesen ebben az esetben szigorú ellenőrzést kellene a lap felett gyakorolni, s amennyiben okot szolgáltatna reá, teljes szigorral el kellene vele szemben járni.

Szívből üdvözöl

igaz híved

Tisza s. k.

H

1914 nov. 2

Gr. Tisza István miniszterelnök levele Wieland Artúr Szepes vármegyei főispánnak¹

Kedves Barátom!

Nem akarok Dula Máténak válaszolni,² nehogy ezzel is nimbuszát emelje hívei előtt és érdemet csináljon magának. Hanem tégedet kérlek fel, légy szíves Misik Istvánt³ alkalmas módon értesíteni, semmiféle bántódása nem lesz.

Szívből üdvözöl

igaz híved Tisza

¹ Közli: Tisza István Összes Művei 4. sor., 2. köt. 303. I. 527. sz. – A levél Lőcsére címezve.

² Dula újabb beadványa nem került elő.

³ Misik István (Štefan Mišik, 1844–1919) nagyhnileci (1907–1918 között Iglóvéghely, szlovák nevén Hnilec) római katolikus plébánosról van szó. Az ügy közelebbi részleteit nem sikerült tisztázni.

15

*Iratok a romániai ellenséges körök magyarországi román közéleti személyiségek segítségével
történő leszerelésének megkísérléséről*

A

1914 aug. 26

*Gr. Tisza István magánlevele Hosszú László szamosújvári g. kat. püspökhöz a romániai uszító
sajtónak a hazai románság segítségével történő ellensúlyozásáról*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/73
(Gépelte levél átütéses másolata)

Budapest, 1914. augusztus 26.

Kedves Barátom!

A mi románságunk elismerésreméltó magatartása éles ellentétben áll a Romániában még mindig észlelhető magyarelles ádáz izgatással, amely azt hiszem nemcsak az itteni románok érdekébe, hanem Románia vezető férfiainak helyesebb intencióiba is ütközik.

Hazafias és saját szempontjukból is okos dolgot cselekednek a mi román nacionalistáink, ha a legnagyobb részben orosz zsoldban álló romániai sajtó heccelésével és ferdítésével szemben fel-emelnék szavukat. Hálás elismeréssel fogadnám, ha reá bírnád a comité¹ vezető embereit, hogy a román⁵ közvélemény előtt megfelelő nyomatékkal kijelentsék, miszerint a magyarországi románság teljes elszántsággal és lelkesedéssel vesz részt a monarchia nagy harcában, fájdalommal látja, hogy e küzdelemtől Románia még mindig távol áll, a hazai románság ügyének jövő fejlődését akkor látna valóban biztosítva, ha Romániának a monarchiával való érdekközössége a harcmezőn nyerne megpecsételést.

Egy hazafias és meleg hang a mi [román] nacionalistáink részéről ebben az irányban a magyar közvéleményt sem hagyná hidegen és megkönnyítené nekem a kölcsönös megértés és bizalom előidézésének munkáját.³ Persze nagyon szép volna, ha ilyenforma manifestációt a nacionalistáktól külön csinálna a magyarországi román magas klérus is.

Kérlek cselekedjél mielőbb, most az oroszok felett kivívott első nagy siker hatása alatt itt van a kellő pillanat.

Szívből üdvözöl

igaz híved
Tisza s. k.

¹A Román Nemzeti Párt központi bizottsága.

²Értsd: romániai.

³Utalás a Tisza által tervbe vett nemzetiségpolitikai engedményekre.

B

1914 szept. 1

Hosszú László g. kat. román püspök magánlevele gr. Tisza Istvánhoz a hazai románság megnyilvánulásai és a romániai hangulat összefüggéseiről

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/75

(Idegen kézírású eredeti levél)

Bizalmas.

Kedves Barátom!

Tegnapelőtti levelemmel kapcsolatban a következőket jelentem:

Tegnap este nálam volt Mihali Tivadar, ma pedig én voltam Désen, hol Bethlen Balázssal volt megbeszélni valóm a különböző segélyezési akciók tárgyában.

A román nacionalista comité által kibocsátandó collectiv nyilatkozatra nézve Mihali azon nézetének adott kifejezést, hogy bár ő kész minden olyan lépést megtenni, amely hasznára válhatnék monarchiánk érdekeinek előmozdítására, a jelen körülmények között egy ilyen kiáltvány rövid időn belül leendő kibocsátását nem tartja sem lehetségesnek, sem célravezetőnek, sőt inkább az elérni óhajtott célra nézve veszélyesnek ítéli.

Ugyanis: a.) A comité néhány tagja háborúba vonult;

b.) A mai viszonyok közt a többi tagok összejövetele hosszú időbe kerül;

c.) A nyilatkozat tervezetének postai körözése, esetleges észrevételek figyelembe vétele ugyan csak sok időt rabolna el;

d.) Végre a Goldis fële incidens következtében, melyre már tegnapelőtti levelemben rámutattam, egyes tagok (Illéfalvi Papp György,¹ Pop-Csicsó István²) nem járulnának hozzá egy közös manifesztum kibocsátásához, mit Mihali az illetők leveleivel bizonyított előttem.

Mihali nem tartja a comité által kibocsátandó manifestumot célravezetőnek, mert a hazai románság hűségét, ragaszkodását, áldozatkészségét és harci kedvét jobban fokozni már nem lehet.

Ellenben a romániai közvélemény szempontjából a kiáltványt jelen körülmények közt ártalmasnak véli, mert az orosz zsoldban álló sajtó csak nem változtatná meg magatartását, ellenben a nacionalista sajtó, melynek vezére Jorga,³ csak vérszemet kapna és még dühösebben viselkednék, mint ahogy eddig tette, megtámadva minket főpapokat püspöki szózatainkért, nem kevésbé Mihalit, Vajdát és pedig ezen utóbbit különösen azon felhívásáért, hogy Románia csatlakozzék aktíve a hármasszövetséghez. Ezek illusztrálására legyen szabad egy pár lappéldányt és egy levelezőlapot beküldeni, amely Mihálinak szól.

Amint én a helyzetet ismerem, Mihali nézete megfelel a tényleges viszonyoknak.

És nagyjában az, ami a comité kiáltványára áll, ugyanaz áll a főpapok által kibocsátandó manifesztációra is. Jorga úr még vehemensebb lenne, és ez Romániában csak még jobban megnehezítené a király és a kormány helyzetét.

Mindent egybevetve Mihalival is csak arra a konklúzióra jutottunk, hogy itt legfeljebb csak személyes intervenciótól⁴ lehetne valamelyes eredményt remélni az Általad és általunk óhajtott irányban, és talán megérdemelné az ügy fontossága, hogy ezt a kísérletet sem mulasszuk el. És örömmel

¹ Gheorghe Pop de Băsești [Ilyefalvi Pap György] (1835–1919), a Román Nemzeti Párt elnöke.

² Ștefan C. Pop [Pop Csicsó István] (1865–1934) erdélyi román politikus, o. gy. képv.

³ Nicolae Iorga (1871–1940) történész, bukaresti egy. tan., politikus.

⁴ É. magyarországi román közéleti személyiségek Romániába kiutazva kísérelték meg az ottani hivatalos köröket a Monarchia oldalára állítani.

jelentem, hogy Mihali kész ily irányban eljárni és engem támogatni, lévén neki felesége révén igen jó összeköttetései a legfelsőbb romániai körökkel. Én ugyan optimista nem vagyok, de ismétlem az ügy fontosságára való tekintettel talán meg kellene kísérelni ezt a modust is bármennyire kellemetlen legyen is egy ilyen vállalkozás. Sietek azonban hozzátenni, hogy az én meggyőződésem szerint Románia minden heccelődések és orosz aknamunka dacára, a kellő döntő pillanatban csak a mi oldalunkra fog állani.

Kérlek tehát fontold meg a dolgot és rendelkezél velünk. Ha a személyes eljárás mellett döntnél, kérlek intézkedni, hogy útlevelet kaphassunk, illetve hogy Predealon⁵ át bocsássonak feltűnés nélkül, mert a dolgot természetesen a legnagyobb discrétio mellett kell véghez vinni.

Engedd meg, hogy végezetül megköszönjem azt a manifestációt, melyet Czerninhez intézett sürgönyöddel cselekedtél.⁶ Ellenségeink azt is ki fogják forgatni jelentőségéből, de azért hatása mégis lesz a jó lelkek között. Szeretném és szükségesnek vélném, ha ezen manifestáció hatása nálunk és különösen a magyar sajtóban is megnyilvánulna oly értelemben, hogy a hadsereg dicsőítése közben ne mindig csak a magyar hősiességet emelnék ki, hanem folyton hangsúlyoznák a hadsereget alkotó összes néptörzsek vitézségét és áldozatkészségét is, mert különben elkeserednek a nemzetiségiek és máris hallatszanak panaszok és aggodalmak, hogy a nemzetiségi katonák hősiességét maguknak foglalják le a magyarok, és a háború befejezése után a nemzetiségeknek még rosszabb sorsa lesz. Ezt a hangulatot Veled közölni kötelességemnek ismertem, mert a jelen időkbén még a hangulatok is döntő jelentőséggel bírnak.

Szívből üdvözl

Szamosújvár 1914. évi szeptember hó 1-én.

igaz híved:

Hosszú László s. k.

C

1914 szept. 2

Gr. Tisza István levele Hosszú László g. kat. püspökhöz annak korábban felajánlott „hangulatkeltő” romániai utazása tárgyában

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:22/72
(Gépelvél átütéses másolata)¹

Budapest, 1914. szeptember 2.

Kedves barátom!

Nagyon köszönöm e percben vett érdekes leveledet. A comité tagjai intézzék el Goldissal a dolgukat ahogy jónak látják, nem volna azonban helyes dolog, ha az ő kifogásolható eljárása miatt a közérdek szenvedne.

Azt hiszem okos és éppen a románok jövő helyzete szempontjából is üdvös dolgot cselekednének úgy ők, mint a román főpapság, ha a Romániában még mindig tartó heccelések ellen fel-emelnék szavukat. Abban igazad van, hogy ennek nem kellene szükségképpen Románia fegyveres beavatkozására vonatkozó nyílt felhívást tartalmaznia. De igen helyes dolog volna konstatálni, hogy a hazánkban élő románok sorsa semmiesetre nem állhat annak útjában, hogy Románia egy olyan harcban legyen szövetségeseink, amelyben nálunk lakó fajrokonai a legnagyobb önfeláldozással szívvel-lélekkel részt vesznek.

⁵ A határállomáson.

⁶ L. Tiszának Czerninhez intézett s a lapokban közzétett 1914. szept. 2-i táviratát, mely a magyarországi románság háborús helyzetét méltatja. (L. kötetünkben 17. I. A alatt.)

¹ Nyomtatásban közli: Tisza István Összes Munkái II. köt. 115. l.

A fajrokonni érzés azt hozná magával, hogy egy táborban küzdjenek a román nemzetnek Romániában és a monarchiában lakó tagjai.

Igen nagy örömmel venném, ha magad is elmennél Romániába, ahol bizonyára nyílnék alkalmad a jelentékenyebb emberekkel való beható beszélgetésre. Táviratozd meg indulásod idejét, hogy gróf Czerninnél megfelelően beajánljalak.

Végül kedves barátom egészen nyílt választ kell adnom leveled harmadik részére is. Tudod nagyon jól, hogy én a románok zömét nem gyanúsítom, de elég jól ismerem arra a román lelkesítő kar psychéjét és a kivált egyes papnöveldekben uralkodó szellemet, hogy ebben a tekintetben ne éljek illúziókban. Hiszen te magad mondod, hogy ha Románia fellépne ellenünk, ennek olyan következményei lehetnének, amelyektől óvjon meg a jószágos gondviselés.

Hát édes barátom ez nem jól van így. Ez az állapot nem kielégítő, s nektek hazafiasan gondolkozó román vezető embereknek jövőre erélyesebben kell a kezetekben lévő hatalommal élnetek, hogy a fiatal lelkesítő és tanítói kar lelki világát hazafiasan irányítsátok. Ha Románia ellenséges magatartást tanúsítana ellenünk, a románság zöme bizonyára nem lázadt volna fel, de fordultak volna elő igen szomorú események, sok román vér folyt volna s ez újra emberöltőkre mérgezte volna meg a lelkeket.

Szívből üdvözl

igaz híved
Tisza s. k.

D

1914 szept. 3

Gr. Tisza István magánlevele Hosszú László g. kat. román püspökhöz válaszul annak szeptember 1-ji levelére, a püspök tervezett bukaresti útja tárgyában

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7:21/221
(Gépelv levél átütéses másolata)

Budapest, 1914. szeptember 3.

Kedves barátom!

Alig küldtem el tegnapi leveletem, amidőn 1-én kelt második leveledet megkaptam. Természetesen ti tudjátok legjobban, volna-e a comité vagy a [román] főpapság collectiv nyilatkozatának értelme. Belenyugszom, ha jobbnak látjátok, hogy az most elmaradjon. Azt azonban igen nagy örömmel üdvözlölném, hogy Mihályival Bukarestbe kimenjetelek, intézkedni fogok a megfelelő útlevelek kiállításáról. Talán mind a két útlevelet a te címedre küldetem. Czernint értesíteni fogom érkezésekről, de azonkívül küldöm neked mellékelt leveletem is, amelyet légy szíves neki személyesen átnyújtani.

Arra eddig is volt gondunk, hogy ez ország nem magyarok polgárainak vitézségét kiemeljük. Persze ehhez az szükséges, hogy egyik vagy másik nem magyarok ezred kitüntesse magát. Így történt ez az 53. horvát és a 72. tót ezreddel. Bizonyára fognak román legénységgel bíró ezredeink is alkalmat nyújtani hasonló eljárásra.

Szívből üdvözl

igaz híved
Tisza s. k.

16

*Gr. Tisza István miniszterelnöknek tett szerb és horvát együttműködési javaslatok
a világháború első hónapjaiban*

A

1914 aug. 28

*Dr. Hadzsi Szilárd szerb nemzeti radikális politikus levele gr. Tisza István miniszterelnökhöz
a magyar kormánnyal való együttműködésről*

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 7/21:226
(Gépelt eredeti irat)

Nagyméltóságú Miniszter Elnök Úr! Kegyelmes Uram!

Nagyméltóságod kegyes volt engem felszólítani, hogy az Excellenciádhoz intézett táviratomban jelzett fontos ügyben írásban terjesszem elő azt, amit a kért audiencián előterjeszhetni reméltem.¹ – Ezen kegyes felszólításra Excellenciád mostani nagymérvű elfoglaltságára való tekintettel a lehető legrövidebben a következőket bátorkodom előterjeszteni.

A gör. kel. szerb autonómia végleges rendezésének kérdésében a szerb radikális pártot – melynek egyik exponált tagja vagyok – eddig nagy elvi ellentétek választották el az Excellenciád vezetése alatt álló kormány és a hierarchia elvi álláspontjától.² – A tisztán politikai kérdésekben is a magyar függetlenségi párttal rokonszenveztünk és ezt erőnkhez képest támogattuk részint számtalan népgyűlésen, részint pedig a rendelkezésünkre állott sajtó útján.³ – Ellenzék voltunk, de mindenre, ami előttem szent – biztosítom Excellenciádat, hogy mindnyájunkat a hazánk iránti kötelességérzet és szeretet hatott át és minket soha destruktív tendencia nem vezérelt. – Az utóbbi két év parlamenti küzdelmeiről nekem személyesen sok tekintetben más véleményem volt. Excellenciádnak talán túl érélyesnek látszott fellépésére és az ennek megfelelő rendszabályok igénybevételére gondolok.

Ebbeli véleményemnek a függetlenségi párt vezeterei előtt kifejezést is adtam – nem egyszer. Erősen hittem, hogy Excellenciád *mindent, amit tesz, megfontoltan, egy magasabb cél elérése érdekében teszi!* Ezen véleményem megkonstruálására döntő befolyással volt azon bölcs mondás: *aki a hegyen áll, többet lát a hegy alján levőnél.* A vihar közeledtére a hajó kapitánya a tenger fenekére süllyeszti a legértékesebb árut, talán a tiszta aranyat is, hogy a hajót a pusztulástól megmenthesse. A bekövetkezett nagy események nemcsak hogy igazolták Excellenciád eljárását, hanem mérhetetlen nagyságúnak is tüntetik fel Nagyméltóságod providenciális szellemét. Kifejtett véleményemet sokan osztották ugyan, de a tömegekben rejlő lomhaság nem engedte, hogy ezen véleményem a párt elvi és taktikai álláspontjának megváltoztatásában nyerjen kifejezést. Voltak, akik hamis vagy téves szégyenérzetből mozdulatlanok maradtak, nehogy esetleg hűtlenségnek lássék eddigi merev álláspontjuk elhagyása.

A nagy események azonban halomra döntöttek mindent. Leomlottak a pártkeretek és változni fognak az emberek és pártok elvei is.

¹ Sem Hadzi táviratának, sem pedig Tisza utasításának nem akadtunk nyomára az iratok közt.

² Erről l. bőv. pl. Iratok V. köt. 15. sz. iratcsoportját, valamint Iratok VI. köt. 17. sz. iratának jegyzetét, ill. uo. a 27/B 8. sz. iratot, 231–4. l.

³ A függetlenségi-szerb radikális együttműködésről l. bőv. Iratok V. köt. 15/H–I és 35. sz. iratait és azok jegyzeteit: 74–5. l., 202–3. l.

Itt az ideje, hogy a magyarországi szerbség a hagyományos elfogultságtól menten, új, a haza, az egyház és a nép érdekeit összhangzásba hozó alapokra fektesse létét. Itt az ideje, hogy az egész szerb nép Excellenciától nyerjen politikai útbaigazítást.

Én legbelsőbb meggyőződésem által vezéreltetve Excellenciád rendelkezése alá bocsátanám csekély erőmet oly politikai irányzat inaugurálására, amely [az] Excellenciád bölcs vezetése alatt álló kormány intencióinak mindenben megfelel, ha Excellenciád ezen célok elérése végett jelentéktelen személyemre reflectálna. És hiszem, sőt erősen meg vagyok győződve arról, hogy pártom ezen vállalkozásomban osztatlanul támogatni fog.

Fogadja Excellenciád kegyes felszólításáért mély hálámat, mellyel maradok Nagyméltóságodnak Szatmár-Németiben 1914 évi augusztus hó 28-án

alázatos szolgája:
Dr. Hadzsi Szilárd s. k.
újvidéki ügyvéd⁴

B

1914 nov. 21

Czernkovich Miklós (Nikola) horvát-szlavon unionista politikus levele gr. Tisza István miniszterelnökhöz a horvát-szerb koalícióval való együttműködés ellenzése tárgyában

Ref. Zsinati Levéltár, Tisza-iratok 6:19/34–36
(Német nyelvű gépelt eredeti levél fordítása)

Zágráb, 1914. november 21-én.

Excellenciás Uram, mélyen tisztelt Miniszterelnök Úr!

F. é. szeptember 17-én este 1/4 10 órakor Excellenciád megtisztelt azzal, hogy a Magyar Nemzeti Munkapárt klubhelyiségében fogadott.

Miután a horvát országos kormány osztályfőnökségéről való lemondásom óta az aktív politikától visszavonultam, anélkül, hogy ezzel bármily irányban megváltoztattam volna szigorúan és teljesen unionista felfogásomat, Excellenciádnál tett erősen politikai színezetű látogatásom nem saját iniciatívámra történt, hanem a bán őexcellenciája kifejezett óhajára; ő kívánta, hogy Excellenciádnak is előadjam előtte kifejtett nézeteimet a horvát-szerb koalícióval és különösen az itteni szerbekkel való jövőbeni viszonyról.

Ezt a leglojálisabb nyíltsággal tettem meg.

E nézeteim egy rövid mondatban csúcsosodtak: hogy a jövőben a horvát-szerb koalícióval és a szerbekkel mindennemű együttműködés kizárandó, mert ezt a társaságot olyan szálak kötik Belgrádhoz, hogy onnan kapta egész politikai tevékenységének irányvonalát, amit veszélyesnek tartok nemcsak a magyar államra, hanem éppúgy a monarchia integritására és az uralkodóházra nézve is.

Őszinte sajnálatomra meg kellett állapítanom, hogy nézeteim nem találkoztak Excellenciád tetszésével, mert álláspontom általános gyanúsítással jár, ami egyszer borzasztóan megbosszulhatná magát.

Megbeszélésünkör az idő rövidege miatt nem lehetett alkalmam álláspontom közelebbi megvilágítására. Ezt teszem most.

⁴ Az irat alján a következő kéziratos megjegyzés olvasható: „aláírást előttemzte Sankóczi Gyula rendőrfőkapitány”.

Ha tartalmazza is a gyanúsítás általánosítását álláspontom, mégis bizonyos méltánylást érdemel és [érdemlem] én a teljes bizalmat tekintettel negyven éves, a legkorrektebben unionista politikai múltamra.

A szarajevói pisztolylövésig a régi Nemzeti Párt hagyományai szerint éltem, amelyek az itteni szerbekkel őszinte barátságot tápláltak az unió fenntartása és megerősítése céljából.

Ezt a meggyőződést Excellenciád álláspontja értelmében mint aktív osztályfőnök báró Rauch bán alatt nehéz időkben kifejezésre is juttattam, és a következmény felmentésem volt, amit Aehrenthal gróf e meggyőződésem miatt különösen pártolt. Ezeknek a tényeknek élő tanúja nagyrabecsi barátom és pártfogóm, dr. Wekerle volt miniszterelnök.

Amikor Excellenciád alatt szó került az alkotmányos viszonyok helyreállítására Horvátországban, [s] báró Skerlec bán hívatott, hogy a helyzetről véleményt nyilvánítsak, én nyíltan és világosan, minden személyes ambíció célzata nélkül ajánlottam a megegyezést a horvát-szerb koalícióval, mert – bár a Balkán-válság alatt megmutakozott különböző indítékok már némileg lehűtöttek – a horvát-szerb koalíció mély gyökerei a népben és nyomatékosan hangsúlyozott unionista kiegyezési álláspontja nyugodt választások és a horvát viszonyok valószínűleg nyugodtabb és normálisabb fejlődése reményét keltették bennem, annál is inkább, mert az uniópárt akkor még sajnos nagyon megbontott és széteső volt.

A szarajevói pisztolylövés és mindazok után, ami azzal összefüggött, bennem is fáklya gyúlt, és felfogásomat, habár hetvenedik évemhez közeledek, nagy kiábrándulások következtében megváltoztattam.

A június 29-i esemény következményeként a széthúzó unionisták újból egymásra találtak, mert most a minden ballaszttól mentes tiszta, hamisítatlan és őszinte unionista eszmének szentelhetjük hazafias tevékenységünket, hiszen megszabadultunk a politikai szövetségtől oly elemmel, amely az unió eszméjét ürügyül használta fel arra, hogy mintegy kormánypártként az államhatalom védelme alatt büntetlenül folytasson hazaáruló tevékenységet.

Ezen egyezés folytán magától értetődő, hogy ismét egy táborba kerültem Rauch báróval, Tomašić dr.-ral és másokkal, és éppígy magától értetődő, hogy Excellenciád fentjelzett álláspontját elvtársaimmal közöltem.

Rauch báró kijelentette, hogy Excellenciád nézetei tárgyában külön emlékiratot fog összeállítani és Excellenciádnak elküldeni.

A szerémségi események, amelyekben az egész itteni szerb lakosság az egész itteni szerb értelmiség vezetésével [részt vett], továbbá a kelet-boszniai események ugyancsak a lakosság és az intelligencia részvételével, többszáz milliós kárt okozva az itteni horvát, magyar és német, valamint a boszniai mohamedán lakoságnak is, vitathatatlan tények,¹ amelyek parancsolóan követelik meg általánosítva gyanúsító véleményemet az egész horvátországi, szlavóniai és boszniai szerb lakosságról, és [ez alól] csak egyes kivételek volnának megengedhetők. Ezek a kivételek arra a csekély számú szerbre szorítkoznak, akik mint magyar állampolgárok, akár magyarországi, akár horvátországi vagy boszniai illetőségűek, tisztességükkel összeegyeztethetetlennek tartják akár az állam, akár az uralkodóház elleni illojális célok közvetlen vagy közvetett támogatását, ez azonban mit sem változtat nagyszerb érzelmeiken, amelyeket szűk családi körben és gyermekeik nevelésében teljességgel kifejezésre juttatnak.

Azt hiszem, feltételezhetem, éspedig Excellenciádnak röviddel június 29-e után a magyar országgyűlésen a horvát-szerb koalíció védelmében tartott beszéde alapján (én ugyanis nagy figyelemmel és kínos lelkiismeretességgel olvasom kiváló beszédeit) – hogy Excellenciád az itt működő horvát jogpártot, amely támadja a magyar-horvát kiegyezést, az államra veszélyes irányzatúnak tekinti.

¹ A Monarchia csapatainak 1914. szeptemberi visszavonulása után a szerémségi szerbek nyíltan felléptek a Monarchia ellen.

Eltekintve attól, hogy ez a párt most a feltárt szerb, illetve koalíciós általános hazaáruló tevékenység folytán a horvát lakosságnak legalább a felét megnyerte, míg a másik része hozzánk áramlik, meg kell állapítanom, hogy ez a párt már ma is elismeri a dualizmust és a mi kiegyezésünket, és ezt a véleményváltozást legközelebb, ha majd a politikai élet újból megindul, nyíltan kifejezésre juttatná.

Azt is bátran meg kell állapítanom, hogy az úgynevezett horvát állameszme, amelyet ez a párt képvisel, a monarchián belül marad, kizárt bármi kifelé gravitálás, és in ultima ratione² csak hat horvát megyére szorítkozik. – Esetleg Dalmáciára, és pedig csak akkor, ha a magyar államférfiak kereskedelempolitikai okokból alkalmasnak találnák Dalmáciát a tengerpart és kikötői kedvéért a magyar korona [országai közé] bekebelezni.

Másképp áll a dolog a szerb állameszmével, ez kiterjedt a Strumnícától Zrmanjáig a Lika [vidéken]³ és tovább egészen az adriai tengerpartig, és minden szerb a leglángolóbb híve, a koalícióbeli horvátok pedig, amint azt pontosan tudom, aligha kivételek ez alól.

A szerbség tehát az összes ismert tények szerint veszélyt jelent a magyar államra, a monarchiára és az uralkodóházra, a koalícióban szerencsére csökkenő horvátok abszolút veszélyesek az unióra és egyesek véleménye szerint viszonylagosan a dinasztiaira. – Teljesen az unióra, mert a koalícióban minden horvát kivétel nélkül a magyarok ellensége; viszonylag az uralkodóházra, mert egyesek ebből a társaságból magyarellenességük dacára lojalitást színlelnek a dinasztia iránt. Nézetem szerint az ilyen lojalitás összeegyeztethetetlen az illojalitással az unióval szemben, mert ezek a fogalmak kölcsönösen kizárják egymást.

Nekünk unionistáknak főcélunk az elválaszthatatlan unió megerősítése és hogy nyílt sisakkal népszerűvé tegyük; ez pedig csak tisztán horvát irányzattal lehetséges, amely megfelel az unió nyolc-száz éves hagyományának és mint azelőtt, a jövőben is a magyar állam legbiztosabb támasza lesz.

Mind e mondottak után teljesen fenn kell tartanom az általánosítás álláspontját, megengedve szórványos kivételeket, és nyíltan ki kell jelentenem, a kemény szavakért elnézést kérve, hogy nem az én általánosításom, hanem Excellenciád jóakarata bosszulhatja meg magát borzasztóan, mert a szerb izzik a gyűlölettől a sváb és magyar ellen, és nem ismer hálát, amint azt a berlini kongresszus és Slivnica⁴ bőségesen bizonyítják.

Ez alkalommal Excellenciád emlékezetébe idézem a lojalis magyarországi szerb Damjanicsnak, akiről Budapesten utcát neveztek el, a mondását. – Milyen szerénynek tűnik az én általános gyanúsításom a hazafi Damjanics kijelentésével szemben!

Azon a napon, amikor a Karagyorgyevics dinasztia eltűnik a szerb trónról és a szerb királyságot törlik az európai térképről, abba hagyok minden általános gyanúsítást és elfogadom Excellenciád álláspontját.

És most befejezésül még egy személyes politikai momentum.

A leghatározottabban hangsúlyoznom kell, hogy sohasem hízelgek, kijelentéseim a végsőig őszinték, s erről az egész országban ismert vagyok, sőt gyakran támadtak nem behízelt hangnememért.

Nincsenek ambícióim egyetlenegy kivül: erős, konszolidált magyar birodalom és annak keretében elégedett horvátország. Ezért az eszméért harcoltam, fogok harcolni és ez eszmével életemet becsületben bevégezni.

Lelkes híve voltam nagy[rabecsült] Édesatyjának. Az ő képe a főhelyen díszíti dolgozószobámat, és mindennap a legnagyobb kegyelettel tekintek fel e különös nagyságra.

² Végső fokon, végeredményben (lat.).

³ Azaz Horvátországtól Macedóniáig.

⁴ A berlini kongresszus Szerbiát önálló fejedelemséggént ismerte el, és kijelölte határait (1878. júl. 13.) – 1885-ben Szerbia megtámadta Bulgáriát, de Szlivnica falunál (Szófiától 30 km-re É-ra) vereséget szenvedett.

Excellenciádat van szerencsém 1889 óta ismerni, és mint képviselőtársa már akkor megcsodáltam szűzbeszédét az első honvédelmi törvény vitájában. Csodálatom és tisztelem az évek e hosszú során át máig sem szűnt meg.

Ezen érzésemet mindig minden honfitársam előtt nyíltan kifejeztem, akkor is, amikor mai állítólagos barátai (a horvát-szerb koalícióból) 1912. június 4-i tettéért⁵ a leggyalázatosabban támadták. – Habár Excellenciád nem osztja gondosan megfontolt hazafias álláspontomat, egy atomnyit sem csökkent nagyrabecsülésem egyénisége iránt.

Éppen mert csodálatom és tisztelem kivételes képességeit, óhajtom, hogy Excellenciád megóvassék a kiábrándulástól és presztízskének súlyos változásától, ami bekövetkezne, ha azokat ajándékozta meg jóakarásával, akik most éppúgy, mint eddig csak a magyarság, a magyar állam és az uralkodóház elárulására és megalázására gondolnak és azon dolgoznak.

Dixi et salvavi animam meam.⁶

Kiváló nagyrabecsüléssel és tisztelettel Excellenciád igaz híve

(von) Czernkovich Nikola s. k.
v. kir. osztályfőnök

⁵ Tisza mint házelnök erőszakkal letörte az ellenzéki képviselők obstrukcióját, és megszavaztatta a véderőtörvényt.

⁶ Ezékiel próféta latinul szállóigévé vált mondása a Bibliából: Mondom én megmentettem lelkemet (= megnyugtattam lelkiismeretemet.)